

سرائیکی دھرتی دے پتر بہاول پوری دی

شاد عا
احمد شرقی

وسوں ویہڑے

شاد ن لُنڈ (دیرہ غازی خان)

اجو کے سرائیکی ادب دا سنہیڑ و

جون 2012ء، ہاڑ 2069 ب

وسوں وان
محبوب تابش

اساں صرف سرائیکی تانی ہیں
اساں سب دی ہکا بولی ہے
اساں سب دی سانجی ماہ دھرتی
اساں سب دی سانجی لُلی ہے
چھڑی اپنی دھرتی کندے سے
ایہا کالھ ہمیشہ پوٹی ہے
ساکوں ول اودھا حکومت نہ کر
جین سیت اسادی رولی ہے
اساں روہی تھل دامن پیسے
اساں چند دھرتی توں گھولی ہے

میڈا سگن ساکوں تقسیم نہ کر
میڈا سگن ساکوں تقسیم نہ کر

ساڈا میلہ ”مہرے والے“ دا
ساڈا میلہ ”دکوٹ ڈراور“ دا
ساڈے ملے چلے سانجھے ہن
ساڈی ہکا ساہ دی تاروی ہے
ساڈے کو سنوئیں قصبے ہن
ساڈیاں کو سنوئیاں جھمراں ہن
انہاں جھمراں دے وچ عشق وی ہے
انہاں جھمراں دے وچ پیار وی ہے

میڈا سگن ساکوں تقسیم نہ کر
میڈا سگن ساکوں تقسیم نہ کر

وسوں ویہڑے

شادون لُنڈ (دیرہ غازی خان)

وسوں والاں: محبوب تابش

پانہہ پیل: پروفیسر مختار شاہ

کریم بخش خیر

لیسین پھروانی

مُل 40 روپے

سچاک ادبی سنگت شادون لُنڈ دیرہ غازی خان

Mob:0301-7527454 0323-6481007

تندیر

1	اداریہ	3
2	سرائیکی ادبی معیار و سہلائی کیوں؟	4
3	روہی ساڈی کیا لگدی اے	11
4	کلام فرید اچ ملاوٹ	14
5	دیوان فرید دا ہک مصرعہ	32
6	دھمی جیوٹ جو گپ	37
7	اقبال سوکڑی دی غزل	45
8	یاداں عذاب یاداں	50
9	کھلا خط	53
10	حبیب موہاٹھ (خاکہ)	56
11	بچ نہری (افسانہ)	60
12	بے سچاں (افسانہ)	64
13	شاعری	74
14	سرائیکی خطے اچ پرنٹ میڈیا خالہ اقبال	

اچ کی سیاست تے سرائیکستان

ایں سچ کنوں تاں نے مکر سبکدے جو کہیں مسئلے، نظریے، مذہب، عقیدے تیں سمرے لوک ہوسنویں سوچ رکھن۔ پر بھونیں دے کہیں ٹوٹے تیں راہوں آلیں دی اکثریت جیڑھی گالھ تیں ہک تھی ونجے بس ول او گال خطے دیاں چارے پچڑیں اچ چولی دیندی ہے کجھ اوکوں آہنی حیاتی داوڈ اکم سمجھ تے اگہو نہاں کریدن، کجھ دقتی، معاشی، سماجی اُتے سیاسی مفادات سانگے تے کجھ کہیں منہ رکھنی اچ ایں نظریے یا مسئلے کوں من گھندن۔

اچ پاکستان اچ سرائیکستان دا آون آ لے ویلھے وچ بٹن دی کجھ ایہو جہیں مکھ بٹا چکے۔ اسان انھیں سبھے لوکیں کوں اے سنیھا ڈیندے سے، جیڑھے ایں ملک کوں ایندے وفاق تے آون آ لے ویلھے اچ ایندیں سبھیں قومیں زبائیں تے ثقافتیں کوں ودھدا پھلدا ڈیکھن چندن۔ اوسرائیکستان دے قیام اچ اپٹا بھاگ (سیاسی حصہ) ضرور پادون۔ کیوں جو پنجاب دی بے وزنی طاقت تے آبادی دے ودھارے ایوان پاکستان کوں عددی اعتبار نال ایوان پنجاب بٹاڈ تے جیس پاروں کہیں وی اہم قومی، سیاسی، سماجی مسئلے تے چھیکوی فیصلہ پنجاب دی مرضی دے بغیر نصیب نہیں تھیندا۔ ایں گال دافوج تے بیوروکریسی (جیندا مطلب پنجابی قوم) کوں فیدہ تھیندے اُتے ساڈے ملک دیاں باقی ترائے اکائیاں ہوندیاں ہونیں وی کجھ نہیں۔ ایں سانگے جواے ترائے اکائیاں دی پوری تہڈ تے عزت نال وفاق اچ کھڑ سکن پنجاب کنوں سرائیکی قوم تے تھیا قبضہ واگزار کر اوٹا پوسی نہ تاں روز کوئی میموگیٹ، توہین عدالت کالا باغ ڈیم تے نام نہاد آزاد عدلیہ دے بے ڈکھے عذاب جمہوریت دے درتے راخس بلائیں بٹن کے کھڑے رہن۔ انھیں بلائیں دی شکل بھانویں کوئی، ناں جیڑھیا ہووے ایندے نال کوئی فرق نہیں پوند۔ ”دفاع پاکستان“ توں گھن کرائیں ”ہم ایک ہیں ہم پر تو حملہ نہ کریں“ تک اسے سبھے ڈیٹھیں ساڈے راہ دی ڈک بن۔ سوچو تے جاؤ۔

محبوب تابش

سرائیکی دے ادبی معیار وچ وسلائی کیوں؟

میاں سراج الدین سانول

(اے مضمون سراج سانول اپنی حیاتی اچ راقم کون یک چٹھی دے نال پشیا چرھا ویلے بر کہیں مصلحت یا جھوڑے دے ڈر پاروں نہ چھاپا گیا۔ برہنہ کھے ڈر لہا کے ایں امانت کون انھیں دے اصل وارثیں (سرائیکی قارئین) تائیں نہجائے آپٹے پلو توں ایں داگ کون مٹیندے پئے سے)

سرائیکی اخبار ہودن آتے بھانویں رسالے انہاندے اندر چھپن والے مواد وچ بعض لفظاں کون غلط طور آتے چھپندے جن۔ جہاندی دی شکل ڈیکھ کر اپیں من ای من وچ کڑھدا راہنداں۔ پہلے وی کئی واری توجہ ڈیوئی گئی ہے۔ پر اثر نہیں تھیا۔ پتہ نہیں ایڈیٹر صاحبان سرائیکی زبان کون کیا شکل ڈیوئن چاہندن۔ ایڈیٹر صاحبان دے رویہ کون جو کجھ میں سمجھ سکیاں او ایہہ ہے جو ایڈیٹر صاحبان یا انہاندے نمائندیاں داتعلق اُتھے آتے لے نال ہے۔ ات سانگے او آپٹے آپٹے علاقائی رنگ دے الفاظ اٹے اخبار تے رسالیں وچ ورتیندے کھرن۔ میگوں اُتھے لے دے فرق نال کوئی ویر کاسی۔ میڈا ایمان ہے جو الفاظ اُتھے دے ہونن آتے بھانویں لے دے سکھ لفظ آتے لہجہ میڈے ہن۔

چونکہ ہر علاقے دے لہجہ مطابق کہیں لفظیں دا الٹھلا تھی ویندے۔ اتے کئی الفاظ پتلے آلا وچ ڈھکیئے ہوئے ہوندن۔ مثلاً لموچر الفاظ چنڈا۔ چنڈا۔ چنڈی۔ پرے۔ کچھے۔ کہیں۔ جے سَم وُجھن پُتر تھوڑ وغیرہ دے آلا نال پولیندے آتے لکھندن۔ اینویں جوں جوں اُنھے دہیں تُو دے وُجھن تان لفظیں دے لہجہ وچ فرق دی وجہ نال بجائی فرق پوند اویندے۔ بلکہ زیرِ بر وغیرہ دا وی فرق ڈیکھن کون ملدے۔ اُبھچوڑ لوک اتلے لفظیں کون ترتیب وار ایں طرح پولیندے آتے لکھیندے ہن۔ لہجہ وغیرہ دا فرق ملاحظہ فرماؤ۔ چنڈھ پُوندھا پُوندھی پرہیں

پچھیں۔ گنیں جھیں، جے سَم وُجھن۔ پُتر + پُتر۔ تھوڑ وغیرہ۔ ایہو جیہاں مثالاں اُپے میں آپٹے مضامین وچ لکھ چکاں۔ اتے ہر ملن والے صاحب نال زبانی وی کالجھ مہاڑ کیتی ہم۔ اینویں کئی لکھاریں کون وی آکھیا گئے۔ پر زبان کون بے ادبی معیار اُتے لکھن دا جتن تھیند انہیں ڈیکھن کون ملتا۔ مہر صاحب اپنی پُرانی چال اُتے سرائیکی زبان لکھن پسند کریندا آندے۔ سرائیکی زبان کون بکی معیاری زبان دا درجہ ڈیوئن سانگے کتھائیں کٹھ کرن دا پائی وی کہیں نہیں ماریا جو سرائیکی زبان پورے وسیب واسطے بے ادبی معیار اُتے ڈھل سکے۔

جھوک اخبار 9 نومبر دی اشاعت وچ کجھ سرخیاں دے الفاظ ملاحظہ فرماؤ جہاں کون میں ٹھیک نہیں سمجھیا۔

سرخی نمبر 1 بھارت نال مذاکرات دی لوڑھ ہے

سرخی نمبر 2 (زکریا یونیورسٹی دے ہلانوین تھیرے بارے ہک خبر دی سرخی)

بس وچ تھیوٹن آلی تو تکار راہیں عثمان ہال وچ پی۔ ایس۔ ایف تے

اسلامی جمعیت آلیں دی بھڑاند

سرخی نمبر 3 اقوام متحدہ کون سندھارن دی لوڑھ ہے

سرخی نمبر 4 مہانگ دے چیلکے دکاندار پکڑے وُجھن۔

سرخی نمبر 5 حج دے تباد لے پاروں مقدسے رُل گئے۔

سرخی نمبر 6 تجارت راہیں پاکستان تے چین دی کئی منصوبیں تے اقتصادی سلاڑھ

تھیندی پئی ہے۔

سرخی نمبر 7 دینی تعلیم کیجے طلبہ بھارت دومنہ کر گھدے

سرخی نمبر 8 دیرہ 15 افراد دی اجتماعی زیادتی داشکار چھو ہرماں بن گئی۔

سرخی نمبر 9 ساندن ہلاکتاں امریکہ عراق چھوڑن دی سوچن پئے گئے۔

کجھ ڈنہہ پہلے ہک ہی سرخی وچ پڑھیا ہم جو

مجلس عمل جیہی حدوتوں چک تے رواداری ڈکھا سکدی ہائی اوندے اندر مذاکرات کیجے

اینویں کڈا ہیں کڈا ہیں اتجھے الفاظ پڑھن کون ملدن جیہو ہے جو خالص پنجابی یا اُردو

اصطلاح دے ڈھکیئے ہوئے ہوندن۔ مثلاً منڈ لے منڈ ہلے راہیں ملک بھر سہولیات سر دابھتی

سرالی، سینکڑاں، جلے توں خطاب، دہشت گردان، آلہ + آلے، آلی۔ اچ، عچ، بعض خبریں دیاں سرخیاں وچ لفظ کم + کمی۔ توں وغیرہ وغیرہ۔ جیکر انہاں لفظاں کوں اتلی ترتیب مطابق سرانیکی اصطلاح دے الفاظ بنا کر اہیں لکھیا ویندا تاں ہر لفظ سرانیکی سنگھار دا نمونہ ڈسدا۔ مثلاً لفظ مُڈ لے + مُنڈھلے کوں مُنڈھیا + مُنڈھیتے + مُنڈھ دے۔ اینویں راہیں دی جا پر سادویں + کاں + کارن لکھ کر اہیں نجات سرانیکی رنگ ڈٹا ونج سکیندا ہا۔ اینویں ملک بھردی بجائے پورا ملک + پورے ملک۔ سہولیات دے وئے سہولتاں + سہولتیں لکھنا مناسب خیال کرینداں۔ لفظ سرالی لکھن دے بدلے سر دا لکھیا گئے۔ پر سرانیکی لوک سرالی نہیں ساہورے دالفظ ورتیندن۔ ات کیجے ساہورے لکھن ہا۔ سینکڑاں کوں سینکڑے۔ جلے توں خطاب دے وٹوں جلے نال خطاب + جلے وچ خطاب۔ اس طرح دہشت گردان دے بدلے دہشت گردین۔ آلہ + آلی + آلے دی جا والا + والی + والے لکھن جائز سمجھداں۔ اینویں اچ + عچ کوں اوندے صحیح تلفظ نال وچ لکھنا اینویں جائداں جینویں لفظ کوں خالص سرانیکی پوشاک پوا کر اہیں اوکوں باعزت بنا ڈٹا گیا ہووے۔ اینویں لفظ کم + کمی دی بجائے گھٹ + گھٹکی۔ اینویں کم از کم دے بدلے گھٹو گھٹ + گھٹ کنوں گھٹ لکھنا درست جائداں۔ بیا ایہہ جو لفظ منٹن توں انکار دی جانٹن کنوں انکار یا منٹن کوں انکار لکھ کر اہیں لکھت کوں سوہٹا آتے ان بٹا سکدوں۔ جیکر 9 نمبر والے اخبار وچ چھپن والیاں سرخیاں کوں تھوڑا جیہاں بدلن نال سرانیکیت دی چھاپ لگ سکدی ہائی مثلاً سرخی نمبر 1 وچ بھارت نال مذاکرات دی لوڑھ ہے وچوں لفظ لوڑھ دے بدلے لوڑ لکھنا ہا۔ کیوں جو لوڑھ دالفظ مصدر لوڑھن وچوں نکلتا کھڑے۔ جیندے معنے لوڑھن یعنی وہاواں (بھانا) دے ہوندن۔ چڈاں جو لوڑ دے معنے ضرورت دے ہن۔

سرخی نمبر 2 وچوں آلی دی جاوالی۔ تو تکار راہیں دی بجائے تکرار کارن + چھیزے کارن ہووے ہا۔

سرخی نمبر 3 وچوں لوڑھ کوں لوڑ کر اہیں اوندی جاہ لوڑ دالفظ لکھن مناسب ہا۔

سرخی نمبر 4 وچ لفظ جیکلے وچ ”ح“ داحرف لکھن غلط ہے۔ ادات کیجے جو ”ح“ عربی آتے فارسی حروف تہجی داحرف ہے۔ سرانیکی زبان دے حروف تہجی وچ گول ”ہ“ یا ڈواکھی ”ھ“ دا حرف ہے۔ ”ح“ دی آواز ہلکی ہے۔ جیڑھی قاعدے قانون مطابق اسڈے کوں ”ج“ جہی آواز

سرے کنوں ہے دی کاٹاں۔ اس طرح لفظ جیکلے کوں ہیکلے لکھن نال سرانیکی قاعدہ مطابق خالص سرانیکی لفظ ہن ویسی۔

سرخی نمبر 5 لفظ پاروں پنجابی لفظ شمار کیتا ویندے۔ عمومی طور اتے سرانیکی وسیب لفظ پاروں نہیں بلکہ واروں ورتیندن۔ اس بارے خواجہ غلام فرید کئے رجوع کرنی دا آکھساں۔ جو انہاں پاروں ورتائے یا واروں۔

سرخی نمبر 6 کوں اس لکھیا ونچٹاں چاہیدا ہا۔ تجارت کارن پاکستان آتے چین دے کئی منصوبیں وچ اقتصادی کالھ مہار تھیندی پئی ہے یا کالھ تھیندا اپنے۔ لفظ سلاڑھ نہیں ٹھہندا۔ جیندے معنے مربوط دے ہن۔ تعلق نہیں۔ سرخی دے معنے تعلق داری وے ڈے سیئے گن۔

سرخی نمبر 7 وچ لفظ دو مناسب نہیں۔ ایندی جاڈو دالفظ درست لکھیا گئے۔ کیوں جو لفظ ڈواشارے دالفظ ہے۔ جینویں جو اساں الفاظ میں ڈو۔ تیں ڈو۔ اوں ڈو۔ میڈا۔ میڈا۔ اوڈوں میں ڈو ہوں، کیں ڈو ہوں، اوڈوں میں ڈیں، تیں ڈیں ہوں، ہر ویلے پو لیندن۔ ایہہ درست ہے جو اسڈے سرانیکی وسیب دے کئی علاقہیں وچ لفظ دو پو لیندن جیڑھا درست نہیں۔ ہن فیصلہ تباڈے ہتھ ہے۔ لفظ ساڈے تباڈے وچ وی اوہو ”ڈ“ شامل ہے ”ڈ“ داحرف کانٹی۔

سرخی نمبر 8 وچ لفظ ”ماں“ ورتیا گئے۔ جیڑھا جو سرانیکی زبان دالفظ کانٹی۔ سرانیکی وچ ماں کوں ماء آکھیا پو لیا سڈیا، لکھیا آتے پڑھیا ویندے۔

سرخی نمبر 9 وچ لفظ ہلاکتاں دے بدلے مرٹن مر وٹن مار ڈیوٹن مر پوونٹن لفظیں وچوں فقرے دے مطابق کوئی لفظ لکھیا ونچے ہا۔ کیوں جو سرانیکی زبان وچ لفظ ہلاکت یا ہلاک تھیوٹن یا کرٹن دے معنے تکلیف آتے تکلف دے گھدے ویندن۔ ہلاک ہلاکت دی اصطلاح اردو دی ہے۔ جیکر سرانیکی زبان کوں اپنے لوظ نہ ہون تاں ول کہیں ہی زبان کوں اُدھار گھن گھن چڈے۔ ہر لفظ او گھدے وٹن جہاندے معنی سرانیکی دے لفظ نال ٹکراندے ناں ہون۔ ڈٹھا ونچے تاں سرانیکی زبان غریب زبان کانٹی بلکہ امیر ترین زبان ہے۔ ول مناسب نہیں لکھدا جو گھر وچ آٹا ہوون دے باوجود ہمسائیں کوں آٹا اُدھار منگیا ونچے۔ اسان سرانیکی زبان کوں ڈٹا کیا ہے جو کجھ سمل موجود ہے ایہہ اسان کوں پیو ڈیوٹے کنوں تر کے وچ ملے۔ اسان سرانیکی لفظ ترک کر کر اہیں ماری ویندے نہیں۔ اس طرح زعمل دے سببوں بھرا قیس فریدی ہو ریں کوں نویں لفظ

گھڑیں پئے گن۔ جیکر اسان اپنے ترکے وچوں سرائیکی الفاظ ناں ورتیسوں تاں او الفاظ مَر وین۔ کیوں جوڑی مڈی ضائع تھیدی ہے۔

مجلس عمل والی سرنی ”مجلس عمل جیڑھی حدتوں چک تے رواداری ڈکھا سکدی ہائی اوندے اندر مذاکرات کیتن“ کوں ایس لکھن مناسب سمجھداں۔

مجلس عمل جیڑھی حدتائیں۔ مجلس عمل جیڑھی مد توئی، مجلس عمل جیڑھی حدتیک، تنک (لکھ کراہیں سرنی کوں سوہٹا آتے قابل قبول بٹا سکدے ہن)۔

جھوک دیاں اینویں کئی اشاعتیں وچ عجیب و غریب طرز دے الفاظ پڑھن کوں ملدن۔ مثلاً منڈھتا، منڈھتے، منڈھ دے الفاظ دے بدلے پنجائیں دی اصطلاح دے لفظ منڈ لا، منڈھلا، منڈھلے آتے کارن، کان، پر ساریں دی جا پنجابی لفظ راہیں وغیرہ لکھا پے۔ اینویں اکھیں دی بجائے اکھیاں، دوکھا کوں دھوکا لکھن مناسب نہیں لگدا۔

جھوک دی 9 نومبر والی اشاعت وچ ای طاہر محمود کوریج فن آتے شخصیت دے حوالے نال خبر دی سرنی دے چوتھے آتے پنجویں فقرے وچ لکھیا گئے جو ڈیکھیں دے، اے کتاب جتھاں ڈوں پکھیاں دے اے کتاب جتھاں ڈوں لکھاریں دی محنت دا پتہ ڈیندی ہے اُتھاں طاہر محمود کوریج دی ذاتی علمی حیاتی دے کئی نویں کچھ گھن کے لوکیں دے سامنے آئی ہے۔ اس خبر دا ستواں فقرہ ادھورا چھپیا کھڑے۔ اس خبر وچ اساکوں عرض ہے لفظ پکھیں آتے کچھ نال ہے۔ اسناں جھوک دے ایڈیٹر صاحبان کوں پکھن چاہندوں جو انہاں لفظیں دی درست بجائی لکھت ہک کیا ہے۔ انہاں لفظاں کوں علامتیں وی لاتیان وچن آتے معنے وی ڈیسے وچن۔ تاں جو اساکوں پتہ لگے جو ایہہ الفاظ کیا ہن آتے انہاندے معنے سرنی وچ کیا گھدے ہن۔

لگ بھگ جھوک دی ہر اشاعت وچ چھپے ادھورے الفاظ آتے چھپیاں ادھوریاں سرخیاں پڑھن کوں لہجہ پوندن۔ جینکوں بے مقصد آکھ سکدوں پیا ایہہ جو کمپیوٹر دی لکھائی یعنی کمپوزنگ غلط جھنیں نال تھیندی پئی ہے۔ جیڑھی دے کارن لفظیں دی سمجھ نہیں آندی جو انہاں کوں کیا پڑھیا وچن۔ ایہہ طرز عمل ظاہر کریندے جو پروف ریڈنگ ڈے کوئی دھیان نہیں ڈتا ویندا۔

روز ڈیہاڑی وانگوں 4 دسمبر دی جھوک وچ ولا او ہے ہاں ساڑھاں الفاظ پاروں لوڑھ جاہ جاہ وغیرہ لکھیں گن۔ پرائس اشاعت وچ لفظ دی بجائے واہ۔ ویلے کوں ویلھے۔ جیڑھی دے ویلے کوں

کھ لفظ جیرھلے۔ مدد کوں مدت، درخواست کو درخاس، چھپیا ڈیکھ کراہیں ولا کوھن پئے پکیاں جو ہنہاں زبانیں والیں اپٹیاں زبانیں کوں سودھیں۔ پر اسان اپنے تاں اپنے پرائے لفظیں کوں وی مندھ مندھ کراہیں لیوی ویندے کریندے ہن آتے ہیا ایہہ ظلم جو ہنہاں زبانیں دے لفظیں کوں وگاڑ کراہیں اونکوں سرائیکی لفظیں دا درجہ ڈیندے پئے ہن۔ جیند اساکوں کوئی حق نہیں بچدا۔ مپڈا مطلب ہے جو کوشش کوں کوشش۔ درخواست کوں درخاس، خوش کوں خش، پولیس کوں پلس۔ بے ایمان کوں عی مان۔ شہر کوں شاہر، فائدہ کوں فیدہ، صاحب کوں صہیب، شاید کوں شہیت وغیرہ وغیرہ۔ ہن مہربانی کیتی وچنے ایس کھپڈ کوں بند کیتا وچن۔ غیر سرائیکی لوک ایس لفظی وگاڑ کوں سرائیکی الفاظ بٹاؤن آتے کھلاں کریندن۔ پر اسان وچنے نال ایس وگاڑ کوں سرائیکی داسمل بگندوں۔ سرائیکی زبان امیر زبان ہے۔ ایندا ذخیرہ الفاظ دافر ہے۔ ہک معنیان دے کئی کئی الفاظ ہن۔ اووی معمولی جی کیفیت دے بدلن نال نویں کیفیت دا بیا لفظ سامنے آویندے۔ دل اساکوں کیا پئی ہے جو اسان غیر سرائیکی لفظ ورتوں۔ جیکر غیر سرائیکی لفظ ورتے ضروری ہوون تاں اساکوں انہاں لفظیں دے اصل لب و لہجہ مطابق لکھوں۔ وگاڑ کراہیں انہیں کوں سرائیکی رنگ ڈیون یا انہیں کوں سرائیکی داتق انہاں لفظیں دے اصل لب و لہجہ مطابق لکھوں۔ وگاڑ کراہیں انہیں کوں سرائیکی رنگ ڈیون یا انہیں کوں سرائیکی بٹاؤن داتق کائی۔

جیکر غور کر تے تاں ہن ایہہ گالھ شیشے وانکن ڈسدی ہے جو جیڑھی دیہاتی اک انہاں لفظیں دے وگاڑ دا موجب ہن۔ اولوک مریہر گن جیکر کوئی قضاویں پڑھڑے وڈے وی ہن۔ تاں ہن اولوک ہر لفظ صاف ستھرا اوندے اصل لب و لہجہ آتے بولیندے وچن۔ جانچ کر تے تاں پتہ لگدے جو دیہاتیں وچ گھر گھر ریڈیو چلدے پن۔ لگ بھگ چھوٹے وڈے دیہاتیں وچ اخباراں وی پڑھیندیاں پن۔ شالاوی سی آر دی خیر ہووے اووی اُردو ہندی زبانیں دیاں فلماں دے ذریعے لوکیں کوں پڑھیندے پئے۔ ٹیپ ریکارڈر دی تاں گالھ ای وکھری ہے جیڑھا ہر دیہاتی دے وگڑیے لہجے کوں سدھیند اراہندے۔ اتے سارے درس و تدریس دے ادارے دیہاتی لوکیں کوں سدھارن وچ ڈنہہ رات ہک کیتی کھڑن۔ کیا انہاں دا اثر ویسب دے لوکیں قبول نہیں کیتا۔ یقیناً ایس شے ہوں وڈا اثر ڈکھائے۔ ہن تاں دیہات دا ہر جٹا گالھ مہاڑ کریندیں ویلے خود کوں مہذب کرتے شائستہ بٹا کراہیں پیش کریندے۔ اتی تبدیلی دے

باوجود اساطیر اخبار تے رسالیں دے ایڈیٹر ہودن آتے بھانویں ادیب حضرات ناگ مپ وچن دے بعد ای اوندی لیٹ کون ڈانگاں مریدے ہن۔ اس طرز عمل کون کیا آکھوں؟

اساطیر ایس کی بحث دا جتن ایہو ہے جو سرائیکی زبان دا ہک ہک لفظ جیندا اراہوے۔ آتے چھن والے ہر سرائیکی لفظ دی سچائی شکل و صورت سچا پواتے پورے وسیب کیے ڈیکھن کون ہکی ہووے۔ ات سانگے جو نہیں زبانیں داگوں سرائیکی زبان کے معیار آتے چھے۔ ایندے کیے میں اپنا ثالث خواجہ غلام فرید کون بٹایا ہویا ہے۔ جڈاں وی وسیب دے ادیب آپنے آپنے مخصوص ذاتی علاقائی لہجے ہٹ کر اپن خواجہ فرید دا لو پکڑیں تاں اساطیری سرائیکی زبان دا ادبی معیار ٹھیک تھیا ویسی۔ دل ہر چھن والا معیاری لٹریچر اساطیریاں پیڑھیاں کیے ہوں ثابت تھیسے آتے او ہک معیار بٹاؤن دے جتن کرن والیں سانگے دعا خیر وی کریں۔ سیٹے لوک ایڈیٹر صاحبان کون ایہہ حق آتے اختیار ڈیندن جو کہیں لفظ یا فقرے کون معیاری زبان مطابق درست کر سگدن تاں جو زبان دا معیار برقرار رہے۔ اسان جھوک دے شاف کنوں اُمید کریندوں جو سرائیکی زبان دے معیاری قائمی آپنا مثبت کردار ادا کریندے راہن۔

سانول

07-12-03

ضروری نوٹ:

جھوک دی 4 دسمبر دے پرچے وچ ڈاکٹر عطاء الرحمن والی خبر دی ترتیبی سرخی وچ لفظ سلاڑھ دا ورتاوا صحیح ہے۔ 9 نومبر والے اخبار وچ سلاڑھ دا لفظ بمعنی کھانڈھے یعنی تعلق دے لحاظ نال غلط ورتیا گئے۔ جڈاں جو اچھاں یونیورسٹیاں دے سلسلے کون الحاق طور آتے مربوط کرن دے معنے وچ لفظ سلاڑھ لکھن درست ہے۔ اساطیر ادیب حضرات جیکر لفظیں دے ورتاوے دے موقع آتے انہما دے معنیان دے پاسے وی دھیان کرکھن تاں لفظی ورتاوے دا درست یا غلط ہونڈ دا پتہ لگ سگدے۔ ایہہ دھیان وی زبان کون معیاری بٹاؤن اندر مدد دے سگدے۔ اس سرخی دے منڈھ وچ وڈیں وڈیں ساریاں یونیورسٹیاں وچ وی وڈیں دا لفظ وڈوں واری لکھیا گئے۔ جڈاں جو لفظ ساریاں دا ناں ہووٹا ہا۔ ”جیکر ساریاں لفظ ضروری سمجھا ونجے تاں ول وڈیں ساریاں یونیورسٹیاں دا فقرہ ہٹے ہا۔ جیکر وڈیں وڈیں یونیورسٹیاں لکھیا ونجے ہا تاں بہتر راہوے ہا۔ وڈوں واری وڈیں وڈیں دے نال ساری دا لفظ نہیں بھیند آتے معنے وی درست نہیں ڈیندا۔

روہی ساڈی کیا لگدی اے؟

(وسل پنواری یاد اچ)

اشولال

غالباً انوی سو بیانوے (1992ء) دی گالھ اے۔ راقم قائد اعظم میڈیکل کالج اچ فزیالوجی پڑھیندا ہا۔ اس دوران میکوں ڈوشا گردا سمجھیں ملیے جیرھے میکوں چانڈھے ہن۔

ہک ہا محسن شہزاد قادر آتے ڈو جھاوسل پنوار۔ جیڑھے تعلیمی سرگرمیاں توں ودھ ادبی سرگرمیاں اچ حصہ گھنڈے ہن۔ کڈاں فہم کلاس رے نال ڈاکٹر ہوشل دے 47 نمبر کمرے وچ کڈاں ملک عبداللہ عرفان دے گھر کڈاں ابراہیم بیگ نال کڈاں ابراہیم ارشد تونسوی دے گھر کڈاں جاوید چانڈیو نال کڈاں ریاض سندھڑ دی جاہ تے۔ اے اولوک ہن جہاں لوک سانجھ دی روایت کون ہک شاندار ادبی روایت اچ تبدیل کر ڈتا ہا۔ اے دراصل گنا دھیا دی دریافت توں بعد مقامیت دل رجوع دا دور ہا۔ نویں شاعری نویں کہانی آتے نویں تنقید دا ویلا۔ جیس روہی تھل دمان کون نویں ہک وحدت اچ پوگھدا۔ خیر!

ہک ڈینہہ میں کلاس توں چکھیا۔ جیندی اکثریت لاہور نال تعلق رکھدی ہئی کہ تہاڈے اچوں نجم حسین سید کون کون چانڈھے۔ سارے سٹوڈنٹس ہک ڈو جھے دو مونہہ کر کے کھل پئے۔ جیویں میں کوئی لطیفہ سٹوایا ہووے۔

ڈو جھا سوال میں چکھیا کہ تہاڈے اچوں ”عزیز شاہد“ کون کون کون چانڈھے؟۔

سرائیکی وسیب نال تعلق رکھن آتے ترہی چالھی شاگرداں تھہ کھڑے کیے۔ تقریباً سو فیصد چانڈھے ہن۔

اے فرق میں نجم حسین سید کون کیویں سمجھاواں جو تخت لہور آتے ساڈھے درمیان وچ

کیا ہے؟

بھلا دیکھ کے روح دے راوی کوں
ہتھیں تخت لہور دے آیا کیا
چھوڑی نہر آئی وچوں زہر بھری
اچے برج آئے جہاں ڈھے ونجٹاں

پنجاب اپنے قبضے دا کس ہر گئے۔ ایں پاروں جواوندے ہال ”نجم حسین سید“ کوں

نہیں چاٹدے۔

سرائیکی وسیب جیت گئے، ایندا ہر ہال ”عزیز شاہد“ کوں چاٹدے۔

وسمل پنوار ایں وچلے قصے دا آخری گواہ ہا۔ انہاں ڈیہاں علی ارشد میر، بشیر اظہر نال
فرید گیٹ لالے اختر دے ہوٹل تے چل پٹھ تنور بہہ تپندے ہاسے۔ اتے لالے کوں آکھ
باہندے ہاسے۔ لالہ تنویر کہیں ہی جاہ تے پوروں۔ نماشیں پل تے چڑیاں نہیں چلکدیاں.....
پل دے پترانج کالے تھی گین وغیرہ وغیرہ

ستلج دی اُڑلی کندھی توں پرے کیوں کھھی ہک اواز سُنیدی ہی
گھوگھو۔ گھو

عیسیٰ کھوہ موسیٰ کھوہ

تان اسان سچند بے ہاسے۔ روہی ساڈی کیا لگدی اے؟

اسان غیر ریاستی نہیں ڈس سگدے جو شیرمیاں، فیضی میاں کیوں ہے؟ جہاں گیر مخلص
اتے باسط بھٹی کیوں؟ دن، اخلاق مزاری کنجھا ہے۔ اُستاد اعجاز ساڈا کون اے؟ فقیر ابھگت، نور شاہ
بخاری ساڈے کیا لگدن؟

وسمل پنوار نال اسان تان محض اتنا چاٹدے ہاسے کہ روہی کوئی نواباں دا مفتوحہ علاقہ

نہیں۔ روہی تان خواجہ غلام فرید اتے سرائیکی وسیب دی محبوبہ اے۔

وسمل پنوار تان ایندے کیسے اپنی جان دی ڈے ڈتی اے۔ روہی، نور محل، قلعے ماڑیاں

کیوں نیلام تھے۔ شاید انہاں موراں کوں اپنی پچھو دا بار نہیں اڈا پیندا۔ حامد اختر ایڈووکیٹ
جیہیں کتنے سوچئے سنگتی بہن جہاں اسان غیر ریاستیاں کوں ریاستی بٹا گھدے۔ اسان روہی کنوں

تہذیب سکھی، عشق سکھیا، اتھاں ساکوں خواجہ غلام فرید ملیا، لئی لالے نال اپنی شناخت ملی۔ وسمل
پنوار ایں تعلق دا، قصے دا منڈھلا ہیرو اے جنیں اے ثابت کیتا۔ تنقید، ادب، تاریخ چند نظمیں یا
کتاباں تے مشتمل قصہ نہیں بھلکہ دسوں تال پوری ہک شخصیت ہوندی اے۔ جیکوں کوئی دُرانی
کوئی نواب فتح نہیں کر سگدا۔ ایہو وسمل پنوار دا مسیح اے۔ ایہا اوندی شاعری اے۔ ایہا اوندی
روہی راجکاری اے۔ جیکوں صرف زبان نہیں، جاہ پروان چڑھیندی اے روہی تھل دمان پروان
چڑھیندی۔

کلام فرید اچ ملاوٹ

مجاہد جتوئی

باوجود ایندے جو خواجہ غلام فرید تو اضع تے افساری توں کم گھندے ہوئے مولانا لطف علی دی شاعری (مثنوی سیف الملوک) تے پئے کئی شعراء دی ہوں ودھ تعریف کیتی ہے لیکن سچ ایہو ہے جو سرائیکی ادب دے کعبے وچ حجر اسود ا مقام تے مرتبہ صرف تے صرف کلام فرید کوں ای حاصل ہے۔ سرائیکی ادب دا طواف کرن والیاں دے ہر چکر دامنڈھ تے اختتام کلام فرید تے ای تھیندے اسے۔ یقیناً انیکوں کلاسک آکھدے ہن تے ہر کلاسک دے گرد اگر د اختراعات ابہام تے مبالغے دی جیڑھی دبیز تہہ موجود ہوندی ہے اووی کلام فرید دے گرد موجود ہے جو ہک طرف تاں ایندے احترام تے ایندے تے تعجب وچ اضافے دا باعث ہے تے ڈوہجے پاسوں ایندے مفاہیم تک ادراک وچ رکاوٹ ہے۔

تحقیق دے ماند پوندے ہوئے ذوق دی وجہ توں اہ تک کلام فرید دا کوئی مستند متفقہ یا وڈی حد تک قابل قبول نسخہ تیار کائی تھی سکیا۔ ہک اجتماعی کوشش جیڑھی نواب بہاول پور صادق مد خان عباسی خاں دے دور وچ ریاست اخبار دہلی دے ایڈیٹر دیوان سنگھ مفتون دی طرفوں توجہ ڈیواوٹ تے لکیتی گئی ہئی جیندے وچ مولانا عزیز الرحمن دی سربراہی وچ ہک کمیٹی دیوان فرید ترتیب ڈتا باؤل کئی اجتماعی کوشش سامنے نہیں آئی۔ دیوان فرید دی ایہہ ترتیب 1940ء توں 1944ء تک تھیندی رہی۔ مولانا عزیز الرحمن ایں دوران فوت تھی گئے تے انہاں دے پتر مولانا حنیف الرحمن 1945ء یا 1946ء وچ ایہہ دیوان بمع ترجمہ حل اللغات تے تشریح شائع کینا۔ ایں کلھی اجتماعی کوشش تے کئی انفرادی کوششاں دے باوجود کلام فرید دی غلاط درست نہ کیتیاں ونج سکیاں۔ انہاں ساریاں کوششاں دے دلی احترام دے باوجود انہاں وچوں میں

محمود کوریجھ نے 272 کی بجائے 271 کافیاں شائع کیتیاں ہن۔ ڈوکافیاں جہاں وچ بالکل معمولی فرق ہے او انہاں کوں انج انج کافی تسلیم نہیں کریندے۔

اپنے ترتیب ڈتے دیوان دے چھیکو وچ انہاں کچھ کافیاں شامل کیتیاں ہن جیرھاں عام دیوانیں وچ شامل کائن لیکن انہاں تے انہاں ایہہ رائے ڈتی ہے جو کافیاں خواجہ صاحب دیاں کائن۔ کچھ کافیاں دی ترور مرور کرتے ایہہ کافیاں جوڑیاں بکیاں ہن۔

کچھ قلمی دیوانیں تے عامۃ الناس وچ ہوں سارا کلام سمجھا متداول ہے جو یقینی طور تے خواجہ فرید دی تخلیق کائن۔ کلام فرید دی جزوی اشاعت 1879ء توں شروع تھی جڈاں خواجہ فرید دی عمر 34 سال ہئی۔ 1882ء۔ 1884ء دے بعد مکمل کلام فرید آپ دی وفات دے بعد 1902ء وچ ”اسرافریڈی“ دے ناں نال شائع تھیا۔ ایندے بعد اچ تک ہر حجم دے سادہ تے مترجم دیوان شائع تھئے ہن۔ جہاں وچ کچھ وچ وڈے اہتمام دے نال ڈوہڑے وی شامل تھیندے ہن۔ حالانکہ کہیں وی ڈوہڑے دے بارے وچ خواجہ فرید دی تخلیق ہووٹ دی کوئی سند موجود کائن۔

جسں کلام یا لفظ دی کئی سند موجود نہ ہووٹ اوندا شامل کینا ونجٹ ای الحاق ترمیم تحریف یا ملاوٹ آکھویندے۔

کلام فرید کوں اوٹنی مقبولیت دی وجہ توں شروع ڈینہہ توں ای ملاوٹ یعنی ”الحاق“ دا سامنا ہے۔ کئی متقدمین تے متاثرین شعراء دا کلام پورے برصغیر وچ کلام فرید وچ شامل کرتے گایا سٹایا تے شائع کینا ویندا ہے۔ کلام فرید کوں انہاں مسائل دا سامنا خود خواجہ غلام فرید دے دور وچ وی تھیا ہا۔ ایں سلسلے وچ پہلی اہم شہادت اسان معروف محقق ادیب دانشور جناب فضل فرید لالیکا (بہاولنگر) دے حوالے نال پہلی واری سامنے گھدی آندے ہن۔

ایہہ گواہی حضرت خواجہ اللہ بخش تونسوی تے عبد اللہ قوال دے وچکار تھینوٹ والی کالھ مہاڑ ہے جیڑھی مولوی نور محمد مکھنڈ وی خواجہ اللہ بخش تونسوی دے ملفوظات تے مبنی کتاب ”غذائیں“ دے صفحہ 204 تے درج کیتی گئی ہے۔ مولوی نور محمد مکھنڈ وی دی ایہہ کتاب 1314ھ توں شروع تھی تے 1319ھ یعنی خواجہ اللہ بخش تونسوی دی وفات تک دے ملفوظات دا حاطہ کریندی ہے۔ (مستجاب قلمی کتاب وچ خواجہ اللہ بخش تونسوی دے اسم گرامی دے نال ”قدس

اللہ سرہ“ کا اضافہ دی ہے۔ اس حید مطلب یہ ہے جو کتاب دی جزوی ترتیب تاں خواجہ اللہ بخش دی حیات وچ ای تھی لیکن انیکوں انہاں دی وفات دے بعد مکمل کتاب دی شکل وچ ترتیب ڈپتا گیا کیونجو ”رحمت اللہ علیہ“ تے ”قدس اللہ سرہ“ کہیں زندہ بندے دے نال دے نال کڈا ہیں نہیں لکھیے دیندے۔ یاد راہوے جو حضرت خواجہ اللہ بخش تونسوی دی وفات 1319ھ ایچ خواجہ غلام فرید دی وفات توں ہک مہینے تے کچھ ڈیہ نہہ بعد تھی ہی)

مذکورہ ملفوظ 12 ربیع الاول 1314ھ یعنی خواجہ غلام فرید دی وفات توں پنج سال پہلے دا ہے۔ اصل تحریر فارسی زبان وچ ہے۔ انیکوں تے ایند اترجہ پڑھ گھنوں:

”پس عبد اللہ قوال عرض نمود کہ غریب نواز اکتابی کہ میاں غلام فرید اکنوں فرستادہ است۔ دریں کتاب کافی نوینست بلکہ ہاں کافیہا است کہ در کتاب پیشینہ است۔

او دریں کتاب موجود نیست۔ پس حضور غریب نواز قدس اللہ سرہ فرمودند کہ ”ایں کتاب صحیح تر باشد از اں کتاب پیشینہ زیرا کہ ایں کتاب خود نوشته فرستادہ است و کافیہائے کہ در کتاب پیشینہ موجود است او ایں کتاب موجود نیست از تصنیف فرید نا بلکہ از تصنیف کسے باشد و بنام فرید کردہ باشد“

پس عبد اللہ قوال عرض نمود کہ ”غریب نواز شعراء چنیں می کنند“ پس حضور غریب نواز قدس اللہ سرہ بر زبان مبارک راندند کہ آری۔ شعراء عادت است کہ شعری کردہ بد دیگر منسوب کنند و نیز شعراء راعات است کہ شعر دیگر از بنحو منسوب کنند بود“ بعدہ بر زبان مبارک راندند کہ دریں زبان دو کس از شاعران بودند یک میاں غلام فرید و دیگر مجروح۔ ”بعدہ“ فرمودند کہ شاہ عالم گوید کہ ایں کافی

دردی فرید اگالیاں مرا نوشته دادہ و گفته کہ ایں تصنیف من است و فرید گوید کہ ایں تصنیف من است و در دیوان فرید نوشته است“

بعدہ حضور غریب نواز قدس اللہ سرہ فرمودند کہ ناچار یکی از ایشان دروغ گفتہ باشد“ بعدہ فرمودند کہ ”فرید دروغ گفتہ باشد زیرا کہ اورا صد کافی است او چگونہ برائے یا کافی دروغ گوید و ایں مجروح را دوسہ کافی است“ بعدہ از عبد اللہ قوال پرسیدند کہ کتاب پیشینہ نیز بایں طریق چنیچہ ایں کتاب است۔ بطریقہ سی سہ حرنی بقانون دیوانان دیگر یا نہ؟“

پس عبد اللہ قوال عرض نمود کہ ”نئی در اں ترتیب سہ حرنی نیست“ دریں میاں حامد خان جعفر حاضر خدمت بود و پس حضور غریب نواز قدس اللہ سرہ بر زبان مبارک راندند کہ (آ حامد احال سنا)

ایہہ ہی مولوی نور محمد مکھڑوی دی فارسی تحریر ہن ترجمہ ڈیکھدے ہیں۔

”پس عبد اللہ قوال عرض کیتی جو ”غریب نواز جیو ہی کتاب میاں غلام فرید ہن بھیجی ہے ایں کتاب وچ نویاں کافیاں کانتی بلکہ ساریاں اوہو کافیاں ہن جیوہیاں ایندے توں پہلے والی کتاب وچ ہن۔ بھل ہوں ساری کافیاں اچھی ہن جیوہیاں جو پہلی کتاب وچ تاں موجود ہن پر ایں کتاب وچ موجود کانتی“ پس حضور غریب نواز قدس اللہ سرہ فرمایا جو ”ایہہ کتاب صحیح ترین ہے پہلی والی توں۔ ایں کیتے جو ایہہ کتاب اپٹے تھ نال لکھواتے بھیجی ہے تے اچھی ساریاں کافیاں جیوہیاں پہلی کتاب وچ ہن تے ایں کتاب وچ موجود کانتی۔ او فرید دی تصنیف کا سنا ہن بھل جو کہیں پئے دی تصنیف ہن تے ایں فرید دے نال کر ڈتیاں ہن۔“

پس عبد اللہ قوال عرض کیتی جو ”غریب نواز شعراء ایویں دی کریندے ہن؟ پس حضور غریب نواز قدس اللہ سرہ اٹھی زبان توں فرمایا ”ہاں شعراء دی عادت ہے جو خود شعر آکھ تے ڈو جھیاں دے نال کر ڈیندے ہن تے کچھ شعراء دی عادت ہے جو ڈو جھیاں دے شعر اپٹے نال منسوب کر گھندے ہن۔ بعد ایچ زبان مبارک توں فرمایا جو ایں دور دے لوکاں وچ شاعر تاں اوہو ہن ہک میاں غلام فرید تے ڈو جھیاں مجروح۔ ایندے بعد فرمایا جو شاہ عالم آکھدا ہے جو ایہہ کافی دردی فرید اگالیاں

مجروح اپٹے ہاتھ نال لکھ تے میکوں ڈتی تے آکھیا ایہہ کافی میڈی تصنیف ہے تے فرید آکھدا ہے میڈی تصنیف ہے۔“

ایندے بعد حضور غریب نواز قدس اللہ سرہ فرمایا جو لازمی طور تے انہاں ڈو اچوں ہک غلط بیانی کریندا ہے۔ فرید کوڑ کا کنتی پولیا۔ ایں کیتے جو ایندی سیکڑاں کافیاں ہن۔ او صرف ہک کافی کیتے کوڑ کیوں پولیے تے ایں مجروح دی تاں ڈو ترانے کافیاں ہن۔“

ایندے بعد انہاں عبد اللہ قوال توں چھیا جو ”پہلی کتاب دی ایں کتاب دی طرح ہے جیویں ایہہ کتاب ہے؟ سی حرنی عدے طریقے تے یا کا کنا؟ جیویں ڈویں دیوان ہوندے ہن؟

تاں عبداللہ قول عرض کیتی ”نہیں سی حرفی دی ترتیب وچ کاسی۔ پس ایں دوران میاں حامد خان جعفر خدمت اچ حاضر تھیا تاں حضور غریب نواز قدس اللہ سرہ فرمایا ”آ حامد حال سٹا“۔

ایں لکھت توں ایہہ گال ظاہر تھیندی ہے جو کلام فرید وچ الحاقی کلام دی شمولیت دا منہ شروع توں ای تھی پکایا۔ حضرت خواجہ اللہ بخش تونسوی دی گالھیں توں ایہہ اندازہ دی تھیا جو مذکورہ دیوان خواجہ صاحب دا خود لکھیا ہویا ہے جیندی گول عرصہ دراز توں ہے (خواجہ اللہ بخش تونسوی دے ایں فرمان دے باوجود اساڈا دل ایہہ تسلیم نہیں کریندا جو مکمل دیوان یعنی 272 کافیاں خواجہ غلام فرید اپنے ہتھ نال لکھن ہن۔ انہاں دے معمولات خاص طور تے پچھلی عمر دے معمولات ایں قدر منضبط ہن جو انہاں اچوں اتجھے کلام دی کوئی گنجائش نظر نہیں آندی۔ ودھ توں ودھ ایہہ تھی سکیا ہے جو خواجہ صاحب کہیں کون دیوان نقل کرن دا فرمان جاری کیتا ہووے تے انیکوں ڈیکھن دے بعد تائیدی یا تصدیقی دستخط کرڈتے ہوون ایں ترانویں ایں نسخے دی اہمیت برقرار تے مسلم ہے۔ خدا کرے جو ایہہ نسخہ مل پووے)۔ رائے از مصنف مجاہد جتوئی

ہن اسان کلام فرید وچ الحاق دے امکانات کون سامنے رکھیندے ہوئے ہک نہایت ای اہم ڈوجھی نشاندہی کریندے ہیں۔ ایں نوعیت دی کئی نشاندہی ایں توں پہلے اساڈی نظر توں نہیں گزری۔ ایندی وڈی وجہ غالباً ایہہ ہے جو خواجہ غلام فرید دے حوالے نال تھیون والے کم دی وڈی مقدار تے عقیدت دارنگ غالب ہے تے ایندے تے اسان اٹھی ایہہ رائے ڈے چکے ہیں جو ”جڈاں تحقیق دی بنیاد شک تے ہے تے عقیدت دی بنیاد یقین تے تاں کئی عقیدت مند تحقیق کر ای کیویں سکد اے“ (از اطوار فرید۔ مجاہد جتوئی)

ایہہ گال کاسی جو اساڈا کلام عقیدت دی دیز دھند توں مبرا ہووے لیکن اسان ہک کوشش کیتی ہے جو کہیں دی گال کون تحقیق دے بعد ای درست یا غلط قرار ڈیویں۔ ایں توں پہلے درست یا غلط تسلیم کرتے تحقیق نہ کروں بہر حال اساڈی تحقیق دی عقیدت تے غلطی دے امکانات یکسر خالی نہیں تھیں سکدی۔

بیاض خوشی رام

ہن ہک ہی نشاندہی کلام فرید وچ ملاوٹ دے مسائل دے بارے اچ ایہہ ہے جو بیاض فقیر خوشی رام۔ ایں دستاویز توں کلام فرید وچ صرف ملاوٹ دے مسائل تے ای روشنی نہیں

پوندی بلکہ دیوان دی تدوین خواجہ فرید دی شاعری دے زمانے دا تعین چار اطراف وچ کلام فرید دی رسائی، سرائیکی زبان دی سندھ وچ تاثیر، جملہ مذاہب دے حامل افراد وچ کلام فرید دی مقبولیت تے پئے کئی امکانات دی طرف کھڑکیاں کھلسن۔

آؤ پہلے اسان خوشی رام دا تعارف حاصل کریندے ہن:

فقیر خوشی دام جیویں جو ایندے ناں توں ظاہر ہے ہندو مذہب رکھن والا ہک فقیر منش انسان ہا جیندا تعلق سندھ دے نوشہرہ و فیروز ضلع وچ واقع شہر کوٹری کبیر دی درگاہ مخدوم خانی احمد یار نال ہا جیویں جو سندھ دی درگاہواں دے فقراء دا وطیرہ ہے جو او منسوب تاں ہک ای درگاہ نال ہوندے ہن لیکن سیرونی الارض تے دی عمل کریندے رہندے ہن صرف شاہ عبداللطیف بھٹائی دی درگاہ تے گاؤں والے فقیر ای ایویں ای نسل در نسل یا ہک ڈوجھے دے بعد ڈھائی سوسال توں صرف ہک ایں درگاہ تے گاندے پئے ہن پچھلے ڈھائی سوسال توں روزانہ رات 9 وچے توں 4 وچے سویر تک تے ڈیہہ وچ کچھ وقت کیتے ایہہ لوک ہک ای مقام یعنی شاہ عبداللطیف بھٹائی دے مزار مبارک دے دروازے دے سائے پہ تے گاندے ہن (راقم المحروف اجاں حال ای اچ انہاں کون مل تے آیا ہے)۔

خوشی رام عارفانہ کلام تے مبنی ہک بیاض ترتیب ڈے رکھی ہئی جیندے وچ سندھ بھر دے صوفیاء کرام دا کلام کٹھا ہا ایں بیاض اچوں اساکوں خواجہ غلام فرید دی چار کافیاں ملیاں ہن۔ چار کافیاں دا ملٹا کئی انوکھی گالھ کاسی اصل مسئلہ ایں بیاض دے زمانے دا ہے یا انہاں کافیاں وچ الحاق دا ہے۔

فقیر خوشی رام بیاض تے جیڑھی تاریخ لکھی ہے او ایہ ہے پہلی اگست 1880ء۔ اوں ویلے خواجہ فرید دی عمر صرف 35 سال ہئی۔ ایں عمر وچ انہاں دی جیڑھی کافیاں تخلیق تھی چکیا ہن انہاں دی شہرت پھیلاؤ تے مقبولیت تے توجہ ڈیوٹ دی ضرورت ہے۔

ایں توں پہلے اسان فقیر خوشی رام دی بیاض وچ درج کافیاں تے گال کروں پہلے ایہہ ڈساڈیویں جو اساڈی رسائی ایندے تک کیویں تھئی۔ مولوی نور محمد مکھڑوی دے تحریر کردہ مقلوبات توں اساکوں محترم فضل فرید لالی کاٹیلی فونک گفتگو دے بعد بھیجے ہن لیکن خوشی رام دی بیاض دا علم اساکوں سفر سندھ جیڑھا اسان خواجہ معین الدین محبوب سجادہ نشین درگاہ خواجہ غلام فرید

دی معیت وچ کیتا ہاں دوران اول ویلے تھیا جڈاں اساں نوشہرہ و فیروز ضلع دے شہر کوٹری کبیر درگاہ مخدوم مخی احمد پکے۔ اُنھوں دے سجادہ نشین مخدوم غوث محمد گوہر جیڑھے جو عظیم لائبریری تے ہزاراں قیمتی محفوظات دا انمول خزانہ رکھیندے ہن انہاں بوقت ملاقات اسا کوں اپنے قلم نال لکھیے ترانے صفحے عنایت کیے، جڈاں اساں انہاں دے گھر محراب پور اچ ہاے۔ پہلے ڈو صفحیاں وچ تاں کجھ استقبالیہ کلمات تے عارفانہ کلام ہا تریکھے صفحے تے بیاض خوشی رام دا حوالہ درج ہا۔ اساں انہاں توں مذکورہ بیاض ڈیکھن دا تقاضا کیتا تاں انہاں فرمایا جو او انہاں دے یعنی الطاف اثمیم ڈائریکٹر چکل جیتر شاہ عبداللطیف بھٹائی یونیورسٹی خیر پور سندھ دے کول ہن۔ محترم الطاف اثمیم وی اساڈے نال ہن بلکہ مخدوم غوث محمد گوہر دے نال نال اووی اساڈے میزبان ہن۔

جڈاں اساں خیر پور وچ شاہ عبداللطیف یونیورسٹی چکل جیتر پکے تاں اساں مذکورہ بیاض ڈیکھن دا تقاضا کیتا جیڑھی ریسرچ اسکالر محترم خادم مہر گن آئے تے اسا کوں مطلوبہ صفحات دی فوٹو سٹیٹ کراڈتی۔ ایہہ ہا ایں بیاض تک رسائی دا قصہ جیر ہا عام قاری کیتے تاں شاید کوئی دلچسپی دا عنصر نہ رکھیند اہو دے لیکن محققین انہاں گالھیں کوں زیادہ اہمیت ڈیندن ہن ایں کیتے اساں ایہہ قصہ ا تھاں درج کر ڈتا ہے۔ ایہہ سفر اساں 2 فرور توں 9 فروری 2007ء دے عرصے وچ کیتا ہا۔

بیاض مذکورہ دے صفحات تے نمبرات دا اندراج کائنی ورنہ اساں صفحات دے نمبرات دی ا تھاں ضرور درج کریندے۔ جیڑھیاں کافیاں بیاض مذکور وچ خواجہ صاحب دے نال نال درج ہن او درج ذیل ہن۔ موجودہ دیوان وچ کافی نمبر 92، 15، 94۔

کافی

ایہا دیت سکھی کنہ وی کنوں
چھڑھ تیج برہ والی مار گیوں
پٹ جھوک لڈا لنگھ پار گیوں
جیندی نال محبت جکڑی ہے
دل مھنوں سٹھینوں نکڑی ہے
کیوں لک چھپ پھندیں میں وی کنوں
گھن سدا قرار ارام گیوں
کوئی تکھن والا ہے سنیں وی کنوں
لگی شہر ملامت مھکوی ہے
نے درواں لکیاں سنیوں کنوں

بن یار فرید نہ جیواں میں
بھر زہر پیالہ پیواں میں
کیوں ایزھی اوکھی تھیواں میں
جند چھٹ پووے سولاں سیں کنوں
(نوٹ) ایہہ کافی دیوان فرید وچ صفحہ نمبر 92 تے ہے۔

ہن بیاض خوشی رام فقیر دی ڈو جھی کافی:

کچھو نی حال سناواں دلدا
کوئی سنوئیں طیب کماون
مری دل دی بھیت نہ جائن
نویں نویں ہکوے کرلاون
اوتے پیر استی سو پاواں
بک دھوڑ مٹی سر پاوان
ویڑھے تکھن لوک ندے نہ آون
دل پریم نگر ڈنھیں تاکھے
اہیں یار فرید دے سانگے

دیوان فرید وچ ایند نمبر 15 ہے۔

بیاض خوشی رام دی ترجمہ کافی ایہہ ہے جیند نمبر دیوان فرید وچ 94 ہے۔ ایند اراگ

دی خوشی رام لکھیا ہے۔ جوگ:

بن یار سانول بیا نہیں
تھل برتی رلڈی ہے کیوں
یار است ہم دم وہم نشیں
کیا نار کیا گلزار ہے
اور اہداں اور اہیں
ڈہڑیں ہجرے مکا گئے
جانم بجاناں شد قریں
وہ عشق ڈنڑی ڈات ہے
ہذا جنون العاشقین
سدھ واٹ توں بھل دی ہے کیوں
ہذا جنون العاشقین
کیا یار کیا اغیار ہے
ہذا جنون العاشقین
ویلے وصال دے آ گئے
ہذا جنون العاشقین
ہگنی رات سبھ پر بھات ہے

شد فرش دل عرش بریں
نہیں قال بے شک حال ہے
نازک مزاج نازیں
خلقت کوں جیندی گول ہے
سوگند پیر فرید الدین
ہن آندے ہیں بیاض خوشی رام دی چوٹی کافی آلے پاسے جیندے کیے اسان پچھلی
ترائے کافیاں دج اتھان نقل کیتیاں ہن۔

میریں پندہ روی دا آیا
سوالی
جیکوں کل اُمت دا والی
بلبل وانگ چن کوں بھلی
تقی آ پردیس زلی
سانوٹ روی مینگھ ملہاراں
سگھا موڑیں یار مہاراں
کیونجواہہ کافی دیوان فرید دے کہیں دی نئے دج شامل کائی لہذا ایند نقل کرٹاں وی
مکن کائی جیڑھی جاہ کافی دج خالی چھوڑی گئی ہے او فوٹو سٹیٹ دی خرابی دی وجہ نال پڑھی نہیں
دج سگدی۔

ہن آندے ہیں اس پاسے جو مذکورہ کافی خوشی رام خواجہ صاحب نال منسوب کیتی ہے یا
واقعی ایہہ اُنہندی دی کافی ہے۔ اسڈی تحقیق دے مطابق ایہہ خواجہ صاحب دی کافی کائی کیونجواہیں
وی نویں پڑائے، قلمی، مطبوعہ نئے دج ایہہ یا ایندے نال ملدی جلدی گئی کافی کائی ملدی۔ صرف
لفظ روی یا پیریں پندہ مینگھ، ملہاراں یا موڑ مہاراں جیسے الفاظ کیں کلام کوں خواجہ فرید دا کلام نہیں بٹا
سگدے۔ اس کافی دا مجموعی مزاج تے اسلوب وی خواجہ فرید دا کائی لکھ لہذا اس بنیاد تے اسان
اینکوں اوں وقت تک الحاقی یعنی ملاوٹی ای آکھوں۔ جڈاں تک ایند کوئی ثبوت نہ مل وچے۔
جیویں جو خوشی رام ایہہ کافی خواجہ غلام فرید دے نال لاڈتی یا خواجہ اللہ بخش تو نسوی

دے کول موجود نسخہ دیوان فرید دج انہاں دے بقول کچھ لوکاں دا کلام خواجہ فرید توں منسوب کرڈتا
کیا ہا اس طرح معروف شاعر فیض احمد فیض تے ذوالفقار علی بھٹودی ہک کافی دا مطلع خواجہ فرید توں
منسوب کرڈتا ہے۔
..... مطلع ایہہ ہے۔

درداں دی ماری وڑی علیل اے
سوہٹاں نہ سٹدا ڈکھاں دی اپیل اے

یاد رہے جو جڈاں ذوالفقار علی بھٹو مرحوم کوں لاہور ہائی کورٹ دے جج مولوی مشتاق
مزانے موت سٹائی تاں اوں ویلے بھٹو خواجہ فرید توں منسوب کرتے کافی دے مطلع دا پہلا مصرعہ
پڑھیا۔

درداں دی ماری وڑی علیل اے
فیض احمد فیض کہیں پئے ادیب دے نال اس شعر تے گفتگو کیتی جو ”فیض دے مغربی
حوالے“ نامی کتاب دج درج ہے۔ ڈویں جاہیں اس کافی کوں خواجہ فرید دی کافی ڈیا گیا پر ایہہ
خواجہ فرید دی کافی کائی۔

ایویں ای ہک ہی کافی دا معاملہ ہے۔ معروف ادیبہ شاعرہ ڈرامہ نویس محترمہ مسرت
کلا نجوی اپنی ہک کتاب داناں ”میڈیاں ڈکھن کنان دیاں والیاں“ رکھیا۔ بوقت ملاقات اسان
انہاں توں پچھیا جو ایہہ ناں انہاں کتھوں گھدا ہے؟ انہاں ڈسایا جو دیوان فرید توں۔ ول آکھیا جو
معروف ادیب، محقق، براڈ کاسٹر نصر اللہ خان ناصر انہاں کوں ایہہ ناں بگول تے ڈتا ہا۔ ایندے
تے اسان کئی دفعہ دے پڑھیے ہوئے دیوان فرید کوں بیا پڑھ تے تلاش کیتا لیکن کتھائیں وی ایہہ
مصرعہ نہ ملایا

میڈیاں ڈکھن کنان دیاں والیاں
ایہہ ہک الجھی کافی دا مصرعہ ہے جینکوں انہاں سارے گلوکاراں گایا ہے جیڑھے کلام
فرید گاندے تے شہرت رکھدے ہن۔ انہاں وی اینکوں خواجہ غلام فرید دی کافی سمجھ تے بلکہ
آکھ تے گایا ہے جیندے توں عوام الناس دج اس گال کوں تقویت ملی جو ایہہ کافی وی خواجہ غلام
فرید دی ہے۔ خواہ دیوان دج کائی۔ اس ویلے اس کافی دا مطلع تے ہک بند سا کوں وی یاد ہے

جیڑھا جویاں ہے:

دڑی لٹی تیں یار بجن
کڈیں موڑ مہاراں تے آ وطن
کنڈڑے دیاں کاٹھیاں کالیاں
میڈیاں ڈکھن کناں دیاں والیاں
اساں راتیں غماں وچ گالیاں
روہی بٹاپو چا وطن

ماہنامہ ”تذکار فرید“ وچ اساں ایس کافی دے بارے وچ ہک مضمون لکھ چکے ہیں۔ بالکل ایویں ای ہک ہی کافی دا معاملہ ہے۔ کوٹ مٹھن دار ہاشمی ہک درویش جینکوں لوک ”راضی خوشی فقیر“ دے ناں نال چاندے ہن، کجھ ڈیہہ پہلے اووی نراض موڈ وچ اساڈے کول قصر فرید خواجہ فرید لاہری وچ آیا تے آندے ای آکھیا ”جوتی صاحب ٹساں لوک کیا کریندے پئے ہیوے لوکاں کوں غلط دیوان شائع کرک توں روکیندے کیوں نہیں؟ اساں ایس درویش توں پچھیا کیڑھا کلام غلط تھی کیا ہے فقیر سیں؟“ اوں تجارتی نیت نال چھاپیا کیا دیوان فرید دا ہک نسخہ ڈکھاتے آکھیا ایندے وچ بلکہ کہیں وی دیوان وچوں میکوں کجھ کافیاں نہیں ملدیاں پیاں، اساں اوں دے توں مذکورہ کافیاں ڈسٹن دا آکھیا تاں اوں کئی کافیاں دے مطلع یا مصرعے سٹائے جیندے بارے وچ اساں ڈسیندے گئے جو جڈاں ایہہ کلام خواجہ فرید دا ای کائنی تاں دیوان فرید وچ کیوں ملے؟ تے کیوں ملے؟ ایس دوران ہک کافی آکھیا ڈسائی گئی جو دیوان فرید دے سینکڑاں دفعہ مطالعہ کرک دے باوجود اساں ایس کافی دی فوری طور تے تصدیق یا تردید نہیں کر سیکدے۔ کیونجو کافی دا اسلوب ہوں زیادہ حد تک خواجہ فرید دے اسلوب نال ملدا جلد اے۔ گھنوں کافی سٹو:

میں باندی تے بردی تئوں دلبر دی وو یار
جانڑیں ماہی تے محض نہ جانڑیں وو یار

اساں راضی خوشی فقیر توں کجھ اہکوں تے سٹاؤن دا آکھیا تاں اوں ڈسایا جویاں لوکوں صرف مطلع ای یا ہے۔ ایہہ کافی اساں وی دربار فرید دے قوالاں توں سٹی ہی لیکن کڈاں ہیں

ایکوں خواجہ فرید وی کافی جان تے کائناں سٹیا ہاتے نہ ای ایندے بارے وچ سوچیا ہا۔ لہذا اساں دربار فرید دے قوال میاں محمد اکرم فریدی مرحوم دے پتر میاں احسان احمد توں ایہہ کافی لکھ کر ڈیوٹن دا آکھیا تے ایس کافی دا حوالہ دی پچھیا۔
میاں احسان دی لکھی ہوئی کافی کجھ ایس ہے:

میں باندی تے بردی تئوں دلبر دی وو یار
جانڑیں ماہی تے محض نہ جانڑیں وو یار

بجر تہڈے وچ آہیں ماراں وو یار تیں بن سنجیاں ڈسن بہاراں وو یار
جے گھر آنویں میں صدقے جانواں وو یار جند بسکدی ڈھولا تہڈے ساگے وو یار
سوریاں پیرا تے نالاں میں پاواں وو یار نام تہڈے دا ورد پگاواں وو یار
جگ پیا ڈیندا ماہی تہڈے طعنے وو یار

عشق کہانی بے انداز وو یار من وچ وجد عشق دا ساز وو یار
یار فرید ڈسے کئی راز وو یار اتھ سے بھل گئے سکھڑ سیاٹے وو یار
سوریاں پیرا تے نالاں میں پاواں وو یار نام تہڈے دا ورد پگاواں وو یار
ٹساں ڈکھ گھدے ہوئے جو مطلع کو چھوڑ تے باقی ساری کافی صرف تنگ بندی ہے،

وزن تے بے ربط ہے۔ خواجہ فرید دا کلام ایس عیب توں پاک ہے۔ میاں احسان ڈسایا جویاں دے والد میاں اکرم فریدی ڈسایا ہا جویاں ضلع لیہ دے کہیں سید حیدر شاہ شیرازی دا کلام ہے۔ خیر یہہ ہک انج بحث ہے جویاں کلام کیندا ہے لیکن ایہہ کال تاں ثبوت کوں کجی جویاں خواجہ غلام فرید دا کلام کائنی تے انہاں دے ناں نال جیڑھا لوک بھی گاندے ہن اوہ ”ملاوٹ“ ای کریندے ہن۔ ایہہ لوک وی بے قصور ہن دراصل ایس کافی دے مطلع دا پہلا مصرعہ اتنا زوردار ہے جو خواجہ فرید دے اسلوب دے قریب ہے جو باقی کافی دے عیوب ایندے پردے دے پچھوں لگ ویندے ہن۔

میں باندی تے بردی تئوں دلبر دی وو یار

خواجہ فرید دے کلام وچ ایس موضوع نال ملدی جلدی کافی دا ہک بند ایس

طرحاں ہے:

اجھو مارو ملیو دل نہ ماندی تھی

باندی بردی یار دی بردی باندھی تھی

تاگھ فرید نوں آکھدی ہر ڈوپاندھی تھی

الحاقی کافیاں تے مصرعہ جات دے بعد مرحلہ آندا ہے الحاقی الفاظ دا۔ ایہہ ہوں ای
خطرناک معاملہ ہے تے ایندے وڈے وڈے نال آندے ہن مثلاً خواجہ فرید دی ہک مشہور کافی ہے:

آ چٹوں رل یار
پیلھوں پکیاں نی دے

کافی نمبر 1:

ایندا ہک مصرعہ ہے ”راتیں ٹھڈیاں ٹھاو گویلیں تتیاں نی دے“ ایں مصرعہ دالفظ
”گویلیں“ جڈاں مولانا عزیز الرحمن کون سمجھ نہ آیا تاں انہاں اینکوں بغیر کہیں سند دے بدل تے
”لوئیں“ کر ڈتا تے ”لوئیں“ کون ”لو“ یعنی گرم ہوا دی جمع ڈیا۔ ہک پئے محقق ڈاکٹر مہر عبدالحق
جنہاں دا خواجہ فرید تے ہوں قابل قدر کم ہے انہاں اینکوں نہ تاں گویلیں رہن ڈتا تے نہ ای
”لوئیں“ بھل جو انہاں ”کوئیں“ نال بدل ڈتا ”بھئی“ نہیں ہیں“ یعنی راتیں ٹھڈی ہن گرم
کائی۔

ایں تبدیل کون تحریف تے ترمیم دی نہیں آکھ سکدے لیکن ایہہ لفظ ”لوئیں“ تے
”کوئیں“ الحاق دی ہن۔

لوٹ گویلیں تے اساں لمبی بحث اوٹی کتاب ”اطوار فرید“ وچ کر چکے ہیں جو گوئل دا
مطلب سویرے ڈاہ وچے تک دا ویلہا ہے۔ پورے چولستان وچ ایندا صرف ہک مطلب تے معنی
گھداویندا ہے ”گوئل ویلہا“ گوئل دی مانی ”گوئل“ دا کاڈھا یعنی سویرے ڈاہ وچے تک دا ویلہا۔
نرہان دے بعد تے ڈوپہر دے کھاٹے دے وچکار ویلے دا کھاٹا۔ ڈہنہ چڑھے داسڈا۔

خیر ایں ویلے اساڈے مضمون دا مقصد کہیں لوٹ دے معانی تے بحث کرن کائی بھلکہ
کلام فرید وچ ترمیم تحریف تے الحاق دی کال تھیدی پئی ہے۔ جیرھے لوکاں دا اساں اُتے ذکر
کرائے ہیں۔ ایہہ سارے لوک محبت دا پیکر، محترم علماء پُر خلوص، ماہرین فن تے ماہرین فریدیات
ہن جیوہا گھ انہاں لکھیا او خلوص نیت دے نال لکھیا لیکن ایندے نال کلام فرید دے متن وچ
تبدیلی کئی اضافے یا الحاق دی شکل وچ ضرور واقع تھئی۔

الحاقی لوٹاں دے سلسلے وچ ایں طرحاں وی ہوندا ہے جو کجھ گلوکار گاندے ہوئے کلام
وچ ”وو“ وے۔ نی میاں۔ یار یا پیر دے لوٹ شامل کر ڈیندے ہن ایندی وجہ ایہہ ہوندی ہے جو او
کافی کیچے مخصوص راگ دی بجائے اینکوں کہیں ہئے راگ وچ گاؤں دی کوشش کریندے ہن
جیندے وچ مشکل پیش آندی ہے تاں ایہہ لوک اوٹی سہولت یا فنی خامی لکاؤں کیچے لوٹ گھٹ یا
ودھ کر گھنڈے ہن۔ ایندے نال جھٹاں عروض دی خامیاں پیدا تھیندیاں ہن اُتھاں ایہہ امر تر
میم تے الحاق دے زمرے وچ وی آندا ہے۔

کلام فرید وچ الحاق دے مسئلے وچ سب توں پیچیدہ مسئلہ ”ڈوہڑیاں“ دا ہے۔ عرصہ
دراز توں عوام وچ سینکڑاں اُتجھے ڈوہڑے متداول چلے آندے ہن نہاں وچ ”یار فرید“ پیر فرید“
غلام فرید غلام فرید“ شامل ہن۔ صرف اتنا ای نہیں بلکہ اچاں خواجہ غلام فرید حیات ہن جو
ڈوہڑیاں وچ انہاں داناں گھداوٹجھ لگا۔ معروف محقق محمد اسلم میتلا دیوان فرید دے نسخہ مولوی
حداد دا جلی 1316 ہجری دے چھکڑ وچ درج چار ساڈھے چار ڈوہڑیاں کون بنیاوٹا تے ہک
مکمل کتاب ”محرم راز ولس دے“ ترتیب ڈتی ہے جیندے وچ انہاں دا اکھن ہے جو عوام وچ
جیس طرحاں ڈوہڑے خواجہ غلام فرید نال منسوب ہن انہاں وچوں اکثر خواجہ غلام فرید دی تصنیف
ہن، انہاں معیار نال ساقط تے بے وزن ہوں سارے ڈوہڑے جات دی اصلاح دی کیتی ہے۔
ڈوہڑے جات تے اوٹی رائے اساں اوٹی کتاب ”اطوار فرید“ وچ ڈے چکے ہیں۔

اساڈی نظرتوں اچاں تیں اُتجھی گئی سند نہیں گزری جیڑھی ڈوہڑیاں کون کلام فرید
ثابت کر سکے۔ ایہہ بجائے جو کجھ مرتبین دی دیوان فرید ترتیب ڈیندے ویلے ڈوہڑے وی شامل
کیچے تے کجھ پبلشرز وی ”فریدی ڈوہڑے“ دے عنوان نال کتابچے شائع کرتے وچیندے ریہے
ہن لیکن اوٹی ہن تک دی تحقیق دے مطابق اساں انہاں ڈوہڑیاں کون خواجہ غلام فرید دی تخلیق
تسلیم نہیں کریندے۔

جناب اسلم میتلا دیوان فرید نسخہ مولوی حداد دا جلی توں سند گھدی ہے ایہہ دیوان خواجہ
غلام فرید دی وفات توں ترائے سال پہلے لکھیا گیا لیکن اساں ایں دلیل نال ایں کیچے اختلاف
کریندے ہیں جو

- 1- مولوی حداد داجلی داناں خواجہ غلام فرید دے قریبی حلقے وچ کھائیں وی نہیں سٹیندا۔
- 2- ایہہ ڈوہڑے دیوان دے نال متصل کائنی بلکہ بعد دے خالی چھوڑے گئے صفحیاں توں نقل کیے گئے ہن۔ ایویں لکھدے جو دیوان فرید نقل کر گھنن دے بعد مولوی حداد داجلی کہیں دی زبانی کجھ ڈوہڑے سٹینے تے نقل کر گھدا۔
- 3- خواجہ غلام فرید دے قریب ترین لوکاں وچ کہیں وی ڈوہڑے نقل نہیں کیے۔ مثلاً خواجہ غلام فرید دے فارسی دے استاد مولانا بر خوردار دیوان 1302 ہجری یعنی خواجہ صاحب دی وفات توں 17 سال پہلے نقل کیے۔ ایندے وچ کوئی ڈوہڑہ شامل کائنی۔ این زمانے وچ انہاں خواجہ فرید دا اردو تے فارسی کلام نقل کرتے ہک نسخہ ترتیب ڈتا۔ ایندے نال وی گئی ڈوہڑہ شامل کائنی۔ یاد راہوے جو مولانا بر خوردار دی عمر دیوان نقل کریندے ویلے 77 سال ہئی تے خواجہ غلام فرید دی وفات 1319ھ وچ 20 سال بعد 1339ھ وچ 114 سال دی عمر اچ فوت تھئے۔ جیکر خواجہ صاحب دے ڈوہڑے انہاں دے دیوان والے کلام دے بعد وی تخلیق تھیندے تال او ضرور کھائیں نہ کھائیں انہیں کوں قلمبند کریندے۔ نوٹ انہاں دا لکھیا ہویا سرائیکی دیوان + اردو دیوان ڈوہڑے خواجہ فرید لاہری قصر فرید وچ اساڈے کول موجود ہن۔
- 4- نسخہ مرکذ حیدرہا خواجہ صاحب دی وفات توں پنج سال پہلے 1314ھ وچ چاچاں وچ قلمبند تھیا ایندے وچ وی گئی ڈوہڑہ شامل کائنی۔
- 5- مولانا عبد العظیم عرف نابا ہونقیر دے ہتھ نال لکھیا ہویا ہک نسخہ 1902ء یعنی وفات توں ہک سال پہلے دا اساڈے کول ہے۔ ایندے وچ وی گئی ڈوہڑہ شامل کائنی۔ انہاں دے ہتھ دا لکھیا ہویا ڈوہڑا جھانسخہ ملتان دی لانگے خان لاہری وچ ہے جیندے وچ گئی ڈوہڑہ کائنی۔
- 6- نسخہ فقیریہ۔ ایہہ نسخہ خواجہ غلام فرید دے ہم درس رفیق جج تے استاد زادہ مولانا فقیر بخش چاچا دے ہتھ دا نقل کردہ ہے انہاں وی گئی ڈوہڑہ شامل کائنی کیا۔

- 7- نسخہ جات میانجی: مولانا بر خوردار مستوی دے پوترے مولانا غلام محمد چاچا دے ہتھ دے لکھے ہوئے چار نسخہ جات اساڈے کول موجود ہن۔ ایہہ میانجی غلام محمد یا التولیق زادہ اکھویندے ہن، این خاندان نال تعلق رکھیندے ہن جنہیں سارے خاندان فرید کوں تعلیم ڈتی۔ مولانا غلام محمد ناصر گئی ڈوہڑہ شامل کائنی کیا بلکہ او اساڈے موقف دی بھرپور تائید کریندے ہن تے کہیں وی ڈوہڑے کوں خواجہ غلام فرید دی تخلیق تسلیم نہیں کریندے۔
 - 8- نسخہ قادریہ۔ ایہہ نسخہ ڈیوٹ والے ڈے سایا جواہر دے پڑاڈا دے کول ایہہ نسخہ ہا ایندے تے 1880ء درج ہا۔ ایہہ نسخہ وی ہن خواجہ فرید لاہری وچ ہے تے ایندے وچ وی گئی ڈوہڑہ درج کائنی۔
 - 9- صرف اساڈے کول ای نہیں کہیں دے کول وی موجود قلمی دیوان وچ گئی ڈوہڑہ شامل کائنی (ماسوائے مولوی حداد داجلی دے)۔
- انہاں حالات وچ کیویں مینا ونچے جو ڈوہڑے خواجہ فرید دی تخلیق ہن؟
- ڈوہڑیاں دے موضوع تیں معروف محقق ڈاکٹر الطاف اشیم ڈائریکٹر چل چیر شاہ لطیف یونیورسٹی خیرپور چل چیر تے خان پور پریس کلب دے اشتراک نال تھیوٹ والی ادبی تقریب جیندے وچ راقم الحروف توسیعی لیکچر ڈتا۔ الطاف اشیم صاحب آکھیا "ڈوہڑیاں تے ضرور تحقیق کیتی ونجی چاہیدی اے پورے سندھ وچ ڈوہڑہ خواجہ فرید دے نال نال گائے دیندے ہن۔ سندھ دے شعراء وی ہر کافی دے مزاج دے مطابق رکھن والے ڈوہڑے تخلیق کریندے آئے ہن۔ سارے صوفی شعراء ڈوہڑے آکھے ہن لہذا ممکن ہے جواہر ڈوہڑے خواجہ ای دے ہوں۔
- اساڈا الٹا وی خیال ہے جو ڈوہڑیاں دی ضرورت کافی دے نال ہے۔ گیتاں دے نال وی ڈوہڑے مصرعیاں تے مشتمل "ماہیے" گائے دیندے ہن۔
- جڈاں ڈوہڑے دی ضرورت وی ہووے تے ایہہ صنف لہڈی مشہور وی ہووے جو ہزاراں میل پرے رہن والی برصغیر دی عظیم گلوکارہ تانکیشتر ہک اردو گائیک دے نال وی سرائیکی ڈوہڑہ گائے تے ایندے وچ "غلام فرید" شامل کر ڈیوے۔

☆ چڑاں ہند دے بعد سندھ دا ہر گلوکار وی گھٹ ودھ ہر ڈوہڑے کوں خواجہ فرید نال منسوب کر ڈیوے۔

☆ چڑاں اوسارے گلوکار جہاں خواجہ غلام فرید دی کافیاں گائیاں ہن اووی ڈوہڑیاں وچ خواجہ غلام فرید داناں گھنن۔

☆ چڑاں کجھ ثقہ قسم دے مرتبین مثلاً صدیق طاہر مرحوم جیسے لوک وی دیوان دی ترتیب دے ویلے ایندے وچ ڈوہڑے وی شامل کر ڈیون۔

☆ چڑاں کجھ ماہرین فریدیات مثلاً اسلم میلا صاحب ناصرف ڈوہڑیاں کوں خواجہ فرید دی تخلیق سمجھدے ہوں بلکہ ایس موضوع تے ہک مکمل کتاب وی تصنیف کر ڈیون۔

☆ کجھ شہرت دے بگھے لوک لیڈو اوڈو دے ڈوہڑے جمع کرتے فریدی ڈوہڑیاں دے ناں نال مرتب کر ڈیون۔

☆ چڑاں کجھ مال دزدی ہوس رکھن والے پبلشرز ایس حوالے نال ”فریدی ڈوہڑے چھاپ تے اٹھی جیب بھاری کریندے پئے ہوں۔

☆ چڑاں ہر چھوٹا وڈا گلوکار بلکہ عام آدمی وی ڈوہڑے گاندے ویلے ”غلام فرید یار فرید تے پیر فرید“ آکھن شروع کر ڈیوے تاں ول ڈوہڑے دے حوالے نال تحقیقی کرن والے محقق کیجے ہوں ای مشکلات پیدا تھی ویندیاں ہن۔

ڈوہڑیاں کوں خواجہ غلام فرید دی تخلیق تسلیم کرن والے دوستاں دے سارے دلائل اٹھی جاہ لیکن انہاں وچوں کئی وی دلیل سند دے درجے تیں نہیں بچتی۔ تحقیق دی دنیا وچ ایس نوعیت دے دلائل گھٹ ای تسلیم کیجے ویندے ہن۔

ایس سلسلے وچ سب توں وڈی دلیل ایہہ تھی سکدی ہے

1۔ ڈوہڑے خواجہ غلام فرید دے اپٹے ہتھ نال لکھیے ہوئے مل وئجن۔

2۔ یاوَل انہاں لوکاں دے ہتھوں لکھیے ہوئے ڈوہڑے مل وئجن جہاں دے ہتھوں نال دیوان فرید نقل تھی تے اساڈے کول بچا ہے۔

3۔ یاوَل انہاں دی مجلس وچ دائمی حاضرین وچوں کہیں دی زبانی ڈوہڑیاں تے کئی گال مل وئجے۔ مثلاً مرزا احمد اختر، محمد عمر خان شاہد، مولانا رکن الدین پرہاروی، نبھاؤ فقیر، مولانا فقیر بخش چاچڑانی، مولانا نور احمد سانول وغیرہ

انہاں وچ کہیں شخص وی ڈوہڑیاں دا ناصرف کئی تذکرہ نہیں کیجا بلکہ انکار وی کیجا ہے تے ول اساڈی اٹھی ہٹ تک دی تحقیق وی ایندی تائید کریندی ہے جو اساں انہاں ڈوہڑیاں کوں ”الحاقی تے ملاوٹی“ کلام آکھن وچ فی الحال حق تے نہیں۔

دیوانِ فرید۔ کافی نمبر 63 دا ہک مصرعہ

مجاہد جوتی

اس مضمون بظاہر تاں ہک کافی دے صرف ہک مصرعے ساکے لکھیا ویندا پے پر اتھوں اندازہ لاتا و پنج سبکدے جو باقی دیوان دا حال کیا ہوے۔ کافی نمبر 62 تے 63 دا جیرا حشر دیوان فرید دے نقل نو ہمیں دے ہتھوں تھئے اوڈ کیکھ تے بندے دے چیتے کون بھنوالی آویندی اے۔

جیویں جو اس مضمون دا عنوان ”کافی نمبر 63 دا ہک مصرعہ ہے ایویں اسل صرف اس ہک مصرعے تیں ہی محدود رہسوں۔ اس کنوں تلوں مصرعے یا انہاں ڈوں کافیں دے قافیے وچ کیا ہکودھال ماریئے کن فی الحال ادا ساڈا موضوع کاسی۔

پہلے اے ڈیکھو جو اے مصرعہ کیرھے قلمی یا مطبوعہ نسخے وچ کیرھی شکل وچ لکھیا گئے۔

قلمی نسخہ غلام رسول کھاکی: آھے مرگ فرید جا مارو تھر

قلمی نسخہ جات مولانا بر خوردار

مولانا فقیر اللہ مولانا غلام محمد

نسخہ خیر محمد نسخہ پیر بخش

قلمی نسخہ ولایت شاہ

مطبوعہ نسخہ خواجہ طاہر محمود

مطبوعہ نسخہ پیر الملک

مطبوعہ نسخہ مہر عبدالحق

آھی مرگ فرید جا مارو تھر

آھی مرگ فرید جا مارو تھر

آھے مرگ فرید جو مارو تھر

آکھے مرگ فرید جا مارو تھر

قیس فریدی

مطبوعہ نسخہ مولانا نور احمد فریدی

نسخہ مطبوعہ آصف خان

آکھے مرگ فرید جا مارو تھر

آہن مٹ فرید جا مارو تھر

ایویں کئی پے قلمی نسخہ جات وچ اس مصرعے دیاں کئی شکلاں ملدین۔

عام طور تے کافی 62 تے 63 کوں دیوان فرید دی سندھی کافیں دی فہرست وچ شامل کیتا ویندے جبکہ اے سندھی دے نال نال چولستان وچ رھٹ والے مارواڑی لوکیں دی پو لی دی نمائندگی وی کریندین۔ اس ساکے بظاہر سندھی کافیں ہواڈ دے باوجود اے سندھی گرائمر تے پوریاں نی لہندیاں۔

مصرعے دی شکل دی جیرھی فہرست اتوں ڈتی گئی اے اتھوں پتہ چلدے جو شروع وچ اس مصرعے دی شکل اے ہئی:

آھے مرگ فرید جا مارو تھر

جیندے وچ بعد وچ ڈوں ترائے تبدیلیاں اے تھیاں جو ”آھے“ آکھے تھی کیا تے ”مرگ“ مرگ یا مونک بن گیا۔ اس کنوں ہٹ تے آصف خان اٹھی عادت موجب اصولوں چھل ماریا تے پورے مصرعے کوں تباہ کرتے اوندے وچ کئی تبدیلیاں بلا دلیل کر چھوڑیاں ”آھے“ کوں آہن ”مرگ“ کوں مٹ تے ”مارو“ کوں ماروی وچ بدل چھوڑیا۔

سوال اے ہے جو اس مصرعے وچ اے تبدیلیاں کیوں تھیاں ہون؟ پہلی تبدیلی ہے ”آھے“ کوں آکھے نال بدل دی۔ اسل سمجھدوں جو الف دی مد بے احتیاطی نال آھے تیں آ گئی تے کچھ لوکیں اینکوں آکھے سمجھ تے رائج کر چھوڑیا۔ اس مصرعے دا اہم ترین اکھر ہے ”مرگ“ جیندے درست تلفظ ”مرگ“ برگ نی بلکہ میم دی زیر نال ”مارگ“ ہے جینکوں ”ر“ دی زیر نال مارگ دی ولید ویندے تے مارواڑی دے عمومی لہجہ وچ مارغ، مارغ کرتے دی اکیندن۔

اسل حالی اس لفظ دے مطلب ”معنے دی طرف نی ویندے بلکہ کاتیں دے ہتھوں اس مصرعے دے حشر تے توجہ رکھدوں۔ ڈھیر سارے حضرات دے نزدیک اے ”مرگ“ ہے جیندے مطلب ”خواہش“ طلب کیتا گئے۔ مولانا نور احمد فریدی دے نزدیک اے ”مرگ“ ہے جیندے مطلب ”ہلکی مسکراہٹ“ ہے۔

فریدیات دے ذوق رکھن آ لے حضرات اس اڈے نال اتفاق کر لیں جو خواجہ صاحب داکلام تاں زیر زبر پیش دی تبدیلی دی برداشت نی کر سگدا۔ اتھاں تاں ہک مصرعے وچ کئی لفظیں دی تبدیلی دا گودھال اے۔ انہاں وچوں سب توں بُراتے بے ایمانی تے مبنی رویہ آصف خان دا ہے حیدر اتر تیب ڈتا ہویا نسخہ ”آکھیا خواجہ فرید“ نے، پنجابی ادبی بورڈ لاہور دی طرفوں چھاپیا گے۔

ایں نسخے دے ڈوں واضح مقاصد نظر دن۔ ہک تاں خواجہ فرید کوں ہر حال وچ پنجابی شاعر ثابت کرلے ہے تے ڈوجھا سرائیکی زبان کوں منڈھوں نہ کھنڈے دے باوجود صرف سرکاری گرانٹ ہڑپ کرن سانگے جعلی دانشوری دے ذریعے دیوان فرید کوں چھاپا ہن ہے۔

آصف خان دے نزدیک اے مصرعے ایں ہے۔ ”آہن مٹ فرید جا ماروی تھر“۔ خواجہ طاہر محمود کوریجہ کوں وی ”مرگ“ دی شکل ”مرک“ ہے تے انہاں فریدیات کوں ”فرید جو“ نال بدل ڈتے۔

پُرانے قلمی نسخہ جات اچ ”آھے“ کوں ”آھی“ دی شکل وچ لکھیا گے۔ اے کئی غلطی نی بلکہ اوں ویلھے ”ے“ لکھن دارواج نہ ہا ”ی“ کوں ”ے“ داکم دی گھداویندا ہا۔ ول دی جیکر اینکوں ”آھی“ پڑھوں تاں اتھاں ڈو غلطیاں وجود وچ آسن پہلی اے جو ”آھے“ دا مطلب ہے ”ھے“ یعنی ہن ہے (حال) تے آھے مذکور تیاویندے چڑاں جو ”آھی“ مَوْنٹ ورتیندے تے ایندا تعلق گزریل ویلھے (ماضی) نال ہے۔

امکانی طور تے ایں کافی وچ ”مرگ“ یعنی مارگ دالفظ ایں سانگے تبدیل تھیا ہوے جو ہک تاں کئی لوکاں کوں ایندا مطلب پتہ نہ ہوے تے ڈوجھی اگلی کافی نمبر 64 وچ ”مرک“ دا لفظ طلب تے خواہش دے معنی وچ موجوداے۔

چاہت نہ ذات صفات دی
ہک شان وحدت دی مرک

ایں تفصیل دے بعد اسان امدے سے ایں لفظ ”مرگ“ دے معنی والے پاسے ”مرگ“ دا مطلب ہے۔ (دگ رستہ طے شدہ رستہ) لفظ ”آکھے“ دی ”آھے“ تے ”مرک“ دی مارگ دی شکل وچ بحالی دے بعد کافی دا

مصرعہ پڑھ ڈیکھو

آھے مرگ فرید جا مارو تھر

(توٹیں جو تھل جان کڈھ گھنن والا ہے پر فرید دا طے شدہ دگ ایہو ہے)

ہن امدوں ایں پاسے جو ”مرگ“ دے حق وچ دلیل کیا ہے تاں پہلی گالھ اے ہے جو اکثر قدیمی قلمی نسخے جات ایندے ”مرگ“ ہونوں تے متفق ہن تے ڈوجھا کافی وچ بیان ماروی دے قسے دا اے مضمون اکثر سندھی کافیں وچ دی ملدے۔ تہجھا اے جو مضمون دے مطابق ماروی یا خواجہ فرید دی آخری منزل تھل یا تھرنی بلکہ او خواہش اگلے مصرعے وچ بیان کیتی گئی اے یعنی ”محلات کوں چھوڑ جان لیوا صحرا کوں عبور کرتے اپنے پیاریں کول ہنساں تے انہاں دے دھن چریاں (ہنٹیں ساتھ نال وچ زلساں)

ہن ایں اسان بیان کریندوں ”مرگ مارگ“ ”مارگ“ ”مارغ“ ”مارغ“ دے معنی دے

ثبوت۔

ہندی وچ ہک اصطلاح درتی ویندی اے ”مکتی مارگ“ (نجات دارستہ) ہندی دی ہک معتبر کتاب ”مہا بھارت کتھا وچ آکھیا گے“ دھرم مارگ کے انوسندھان (کھوج، سراغ) کو پا لینا بہت مشکل ہے۔ مہا بھارت وچ جی جاہ آکھیا گے:

”جنہوں نے دھیان مارگ کو پالیا وہ شوک نہیں کرتے“

جی جاہ تے آکھیا گے ”سب پرکار کے منش میرے ہی مارگ پر چلتے ہیں“

مہا بھارت کتھا وچ نونوں دی کتھا وچ آکھیا گے ”میں کس طرح دھرم مارگ کو تلا بجلی

دوں“۔

شری بھگت کبیر آپنے ہک بچن ”رام رساؤل جن ہی پیو ہے“ وچ آہدن۔

اگم کا بھید اثر کا مارگ

ست گرو موہے بتایا

(نامعلوم دا بھید پاؤں شہباز دا دگ اے اے گالھ میکیوں سچے گرو ڈی اے)

ایویں سیکڑیں مثالیں نال ثابت کیتا وچ سبکدے جو مارگ دا مطلب (دگ رستہ

طے شدہ رستہ) ہے تے حضرت خواجہ صاحب کافی نمبر 63 دے آخری کنوں پہلے مصرعے وچ

لفظ ”مرگ“ (مارگ) ہی دیتے۔ ایندے برعکس ”آکھے مرگ فرید.....“ نال مصرعہ بالکل بے معنی تھی ویندے۔

جیویں جو اساں پچھوں وضاحت کر آویں جو اے مضمون صرف ہک مصرعے دی اصل شکل بحال کرن سانگے لکھیا گئے نتاں اے ڈوں کافیاں ڈھیر زیادہ توجہ منکدین۔ کافی نمبر 63 دا آخری مصرعہ دی ڈھیر ابہامات دا شکار اے بلکہ اکثر نقل نویسین تے شارحین دے سر دے اتوں ٹپ گئے تے انہاں نیک نیتی نال جو درست سمجھ لکھ ڈتے اے مترجمین دی تحقیق دے ڈکھے دگ کنوں پاسہ کرتے کم کوں ٹورے۔

”دھمی“ جیون جوگ

محبوب تابش

بندہ اتلے وڈے جہان دا وسدڑ ہے جتھاں اٹھ شمیم دا وجود ہے۔ اے اٹھ شمیم اٹھ شمیم دے مکھ مہاندر کوں چنگی ترانویں ڈیکھن چاٹن اوندے وس توں باہر ہے۔ ایں گالوں اساں تھوڑا اٹھ شمیم نال اپنا سا نگا جوڑیندے سے جیرھیاں ساڈیاں مادی لوڑھاں پوریاں کرن اچ امداد و تھیندین۔ اچو کا علم طاقت (مال تے زر) داسنہیڑ و تے پجاری ہے۔ ایں بندے کوں دکھو دکھا اٹھ شمیم نال ونڈ کے وچھوڑے دے ڈکھ اچ پاڈتے۔ اٹھا ہوں من دی زندگی منجھیں بندیں تے وچھوڑے دے ماریاں کوں شاعری دی لوڑھ پوندی ہے۔

”دھمی“ اساڈے اندر لے بندے دی سو بھ اچوں الویندی باہر لے بندے دے عزائیں کوں نشا بر کریندی شاعری ہے۔ اے شاعری سرائیکی خطے دے بھاگ وند شاعر عزیز شاہد دے گلیات دے ترانویں دا اوجھن پا کے اساں تاکیں اپڑی ہے۔ اینکوں جتلا وار پڑھجے اے ہک ساہ کھندی وسوں دے ڈر ساڈے تے ولا ولا کھولیندی اے۔ عزیز شاہد دی شاعری کوں پہلی واری پڑھدیں بندہ حیرتیں تے خوابیں دی کہیں عجب جادوگری اچ دپ کھڑ دے۔ جوں جوں اٹھ شمیم قاری ڈھیر قرأت کریندا ویسی اوندے اندر حیاتی دے نویں نویں رنگ رحمن ویندے۔ اساں اٹھ شمیم گال دے منڈھ اچ کہیں نقاد دی جاہ قاری دی گالھ ای تہوں کہتی ہے جو شاعری تنقید توں ودھ محبت نال سمجھ آندی ہے۔ شاہد دی شاعری ایں بکول کوں پدھرا کریندی ہے جو کہیں دی دسوں نال فن دا سازگارا گاندھا کیجھ تے کیا تھی سکدے؟ ایں سانگے دی ہوند راہیں اٹھ شمیم دے ہک شعر اچ اتلا وڈا

بول ہے جیرھا ہون کے بندے دے اندر ہا ہونے کی آٹ ڈھٹے درہندے۔ شعر ہے:

پل دے اپنے پیرہن پیریں دے اپنے پیرہن

کیا پتہ گزری ہے کیا کہیں پیر کوں کہیں پیر تائیں

کہیں وی پل دے وچالے دی کہانی تے خبر نہ ہووٹ پاروں بندہ بندے دا ویری

بندے۔ کیوں جو ہر بندہ اپنے اندر تے سامنے آ لے بندے دے ظاہر دا سونہا ہوندے

اٹھا ہوں حسد تے ساڑا جام کریندے۔ ساکوں سامنے آ لے بندے دی ظاہری ڈکھالی

اوتر پھارتے چکاراوندے سکھیں تے تشیں دی ڈس ڈیندی ہے۔ اتے ایں گالوں اسالوں

توں سڑدے رہ ویندے ہیں۔ اسال کڈا ہیں اوندے اندروں جھاتی پاوٹ دی اہر ای نے

کریندے جو اوکتے کٹالے پیا کھیندے، کتے بھوک پیا بھوکیندے۔ اوکتے عذائیں اچوں لگھ

کے اٹھاں پیراں تائیں اپڑیے۔ اے جاتھ جھٹ دی اہر ای نے کریندے۔ کیا خبر اٹھاں پیریں

تائیں اپڑوں کنوں پہلے کتے چھالے کتے کڈے کتے پھٹ پھلونے انھیں پیریں دانصیب تھئے

ہوں۔ جے اے گال جاتھ گھندے تاں وٹ اسال بظاہر خوش ڈسٹ آ لے بندے کولوں نہ

سڑدے بھل ساکوں اوندے نال ہمدردی تھیندی۔ جینویں ساڈی وٹوں دی مہان لکھت دید کوں

کہیں وی فلسفے تے ٹیکنا لو جی توں وانڈ ہار کھدیں ہوئیں ڈیکھجے تاں اے ہک وڈا ویرن ہے۔

دیدیں دا کارا قانون لکھن، بٹاواٹ یا شاعری دی وٹ کاری نہیں اے تاں آپ جاتی (خود شعوری)

دی ہک ڈکھالی ہے۔ ایندے وچ راہ لکھن سانگے غیب اچ جھاتی پانوٹی پوندی ہے۔ عزیز شاہد

دے شعری کہیں تھئے پڑلے فلسفے دی جاہ ماکھی دے اوں گھٹن آلی کار جیرھا اپنے مانے توں پیریں

تھی رل گیا ہووے تے اپنی خاص سنگھن آلی تپن نال ول توڑا پڑدے ایویں دسوں واسیں کوں

دسوں نال ول سانجھا کر ڈیندن۔

عزیز شاہد دی فکری اڈا درامان اچوں اکھیں لکھدی اے پر اپنی جیوٹ وھند کوں کہیں

ہک بھونیں دے ٹوٹے دی نذر نہیں کریندی۔ سچاک پنجابی سوجھواں نجم حسین سیدی آکھ راہیں

”جینویں پاٹی کوں چھوڑا آب آب منگدا سپاہی اپنے اچوں نکل تے حاکم دے میل وڑٹا چاہندے

اسال اے کیوں بھل ویندے تیں بندے اندر وسندے کئی ہا سانگے پو لی راہیں ہوندن۔“ اے

ہی گال جو کہیں کہیں دیکھے اکاریشم تے ملوک لوٹیں اچ نہ ڈسیاں وچ سکھن آلیں گالیں کیتے

مہان تے مہان چیتے آ لے لوک دی لوٹیں دی وٹھ فریب اچ آویندین۔ ایندی اصلوں پٹی

تے کماٹی مورت عزیز شاہد دے منڈ ہلے سالیں دی شاعری وچ کٹھاپیں کٹھاپیں ان جا پدی ہے

۔ جڈاں کوٹھے وال (پاکتھن) دا بابا فرید آہدا کھڑا ہا

فریدا خاک نہ بندے خاکو جڈ نہ کو

جیوندیاں پیراں تے مویاں اُپر ہو

حاکمیں راہیں اے خاک مٹی اے اتے انھیں دی سوچ لکھ مٹی نہ ہووٹ دانشان اے

۔ اس مٹی توں کھوٹن ای ہووٹ دی کوئی اتم ڈس ہے۔ جیرھا مٹی توں جھٹلا اچا ہے اتلا اوندی

عزت وقعت شان ہے۔ شہیت ایں پاروں اے حاکم لوک سوریاوش چندر بنی، تھتے چندر دی

اولاد بندے رہ گئیں۔ ہاتھی گھوڑ دے دے مسوار تے ماڑیاں دے واسی رہ گئیں۔ پرہو کے

بندے دے چیتے ایہہ گال پوری اپڑ چکی ہے جو ایں مٹی توں نکھیرا اپنے آپ توں نکھیرا ہے۔ اٹھی

دسوں اٹھی روح توں نکھیرا ہے۔ مٹی واسیں (دھرتی دے پڑیں) توں نکھیرا ہے۔ جیرھے

رڑھ وائی کریندن جیرھے مزدور تے ہنر وندہن اٹھاں توں دوری ہے۔ ایہہ مٹی واس تاں او

لوک دین جنہاں دے پورجے دے سرتیں جاکماں دی حکومت تے بادشاہی کھڑی ہے۔ مٹی

جھٹاں بابا فرید دا خاک کوں نہ بندن سمجھ آندے اٹھاں عزیز شاہد دی فکر اہو کے سے دے ویس پا

کے بابا فرید دی اول اچوں مٹی واسیں دی سچی سچاٹ ایں کرائی ہے۔

اسال سند زاندری اندر لہندے پے ہیں لہندے ویسوں

مٹھی منی تیں پہرے کے ڈیکھ تماشے ساڈے

وہندی اکھ کوں وھندے ککھ کوں

ڈک ڈکس دے ڈک نہیں سبکدے

اسال تاں سانول چیکے کپر ریتلیاں رینوں کچی کھوٹن بھردی بھونیں بھنگ بھنجر

دھرتی شور زمین کلر بھی مٹی وھد رڈھوڑ نو اکھ پڑاٹی

کتے گولگیں صدیں کولوں کالی گھپ اندھاری تریہہ کوں اپنے ساہیں سہندے پے

کیوں جو ابہرہ مٹی کپڑ چیکا، رینوں بیٹھ ہے تال پیر ٹکدن۔ ایندی تپ ٹیک تیں دُنیا
جندی تے جیندی رہندی ہے۔ شیلے کڈا ہیں اے آکھیا ہا جو شاعری اتنجھی طاقت ہے جیرھی کہیں
دی ارادے دے فرمان دی کڈا ہیں پدھل نہیں ہوندی۔ ایں سو جھواٹ دی اے آکھی ساکوں
”دھی“ اچ جاہ جاہ تے پچی تھیندی چا پدی ہے۔ عزیز شاہد دے شعر پڑھدیں اچن جیت ساڈے
چیتے کوں جھو بلا آندے۔ ول اسال اینویں محسوس کریندے سے جو کہیں ساڈے من دے سچ اچ
کیری تھیندے انگارے کوں کہیں آزی ہوا دا جھلاہک واری ول سور پڑیندے۔ اصل اچ تال او
اٹ ڈٹھا زور ہے جیرہا شاعر دے اندر دی کہیں اچویں اچوں منہ سران کڈھدے۔ اے اصولوں
اینویں اپٹا اثر تے پندہ اگو نہاں کریندے جینویں کہیں مھل دے رنگ آوندے ودھن مھلن
نال اپنے آپ بدلدن۔ کہیں وی سو جھواٹ دی طبیعت دی جاٹ وندی نہ تال ایندی آمدن توں پہلے
کوئی خبر ڈے سکدی ہے تے نہ ایندے وچن دی کوئی اطلاع۔ ”کبوتر کٹ تے ویندا پئے“ ہک
اتنجھی اڈاری آلی نظم ہے۔ اتھاں خیالیں دی وٹت ہک عجب سراں بٹا ڈتی ہے۔ اصولوں اتنجھی
سراں جتھاں کوئی جادوگر بندے دی جان کوں کہیں پیر دے گھنگھر وچ قید کر گھندے۔ ایڈ و پیر
ہکیا نہیں تیں اوں بندے دی جان گئی نہیں۔ لوک قصیں دے اے کردار تے علامتاں خیالیں دی
ہک نہو کڑی سیندھ سندور نال عزیز شاہد دیاں نظماں اچوں اُن نسر دین۔ ”جوہک“ اچ شامل ہک
نظم جیند اٹکھ نانواں ”کونیں وچوں کون ہے“ ایں بھوالی دی وڈی رمز بن کے اٹلائی ہے۔

بندے دی حیاتی اچ وچھوڑا تے دوری ادھور داسبب بٹدن۔ ایں گالوں ہر بندے
کوں اینویں لگدے جینویں اوندی کٹے گل گئی ہووے۔ نہ ہوند اے ارمان ات گالوں ہے
جوٹساں حالی پورے نہوے تھی سگے۔ سروں ایں وی نہیں جوٹساں ہر شے کنوں وانجے گئے
ہاؤ (جینویں دھن مال، عزت، اختیار) پر کڈا ہیں جیکر اے سب شیں تہاڈے پگھے آونجن تال
وقت دی تہا کوں کہیں نہ کہیں لوڑھ دی تھوڑ تھیندی رہ ویندی ہے۔ کیوں جو تہاڈی ایں لوڑھ دا
باہری دنیا نال کوئی گانڈھا، کوئی سانگا نہیں ہوندا۔ اینداسنگ تال بندے دی اندر دی وسوں نال
ہوندے۔ آہدن ٹیگور جیرھلے مردا بیباہا تال اوندے سمورے شاگرد اوندے کول پٹھے ہن۔ اتھاں

اپنے استاد کوں روند اڈکھ تے تھیا گروٹساں کیرھی گال کاٹ روندے وے۔ ٹساں تال اتنجھی
سوٹھی حیاتی گزاری ہے۔ ہزاراں من موٹے گیت لکھیں وے عزت، ناں، دھن ہر شے تہاڈے
بھاگے بے عیت آئی ہے۔ ول اے روٹن کت دا؟ ٹیگور اپنے شاگردیں کوں ولدا ڈیندیں آکھیا
اے سچ گیت تے شعر تال میں اُوں گیت تے شعر دی خاطر لکھیں جیرہا میں مردے دم تائیں
نہی لکھ سکیا، ایں گال دے ارمان کوں روندناں۔ ایں گال کوں اپنے چیتے چوکھا سائھن دی لوڑھ
ہے جو ٹیگور دے 6 ہزار گیتاں (اوندے راہیں جیرھے کہیں کم دے نہیں) دنیا کوں کتلا بخشی تے
سٹپ ڈتے۔ اے دوری یا نکھیڑے اچوں بھلے دے ادھور دا احسن ہے جیرہا عزیز شاہد دے ہک
مقطع وچوں ایں جھال نال اپٹا ٹکھ ڈکھلیندے:

اسال شاہد جو کجھ آکھتا ہی گئی اسال توں پہلے پول گیا
”کٹے مہر علی، کٹے تیری ٹا، گستاخ آکھیں کتھ جاڑیاں“

ایہو ادھر اقبہ ہے جیرہا ساڈی حیاتی دی تھی تائی دی تند کوں اگو نہاں ٹوری رکھدے۔
ناصر کاظمی راہیں بھری دنیا میں جی نہیں لگتا، جانے کس چیز کی کی ہے ابھی، جہیں شانڈے تائیں
تہاڈے آندری کوں پورا پدک نہیں تھیندے ڈیندے۔ کیوں جو پوری تال کٹے نہیں ہوندی۔ پورا
ہوٹن تال طلب تے جس دے راہ اچ کوئی اٹن جھی کندھ ہے۔ جینویں جو ”اول“ دا، اے شعر:

جیون ہر ہووٹ دے اندر کجھ نہ ہووٹ
نال ہووٹ وچ ہووٹ گولٹن دھیرے دھیرے

حیاتی دے دگ دی کہیں جاہ تیں وی اٹن جاتی (لاشعور) توں کم گھٹن اصل اچ جاٹ
وندی دے پکے دا شوت ہوندے۔ عزیز شاہد دی شاعری ایں گٹن کوں اٹنی گنڈھ پدھ کے ڈدی
ہے جینویں انھیں ہک نظم ”سچیاں قسماں“ دی لاشعور دا ہوں گھانا رچیا کجیا تے سو بھ آلی جاٹ
وندی دی شرت دا پتہ ڈیندی اے۔ جیں اچوں سچ دے نویں مھل کھلے دے ڈسدن کینویں
حیاتی دے راہ وچ ایں موڑ تے اوکوں اٹنی لاعلمی آتے روٹیں اٹیں کھلن آندے پر کوئی افسوس
نہیں تھیندا۔ کیوں جو اتھاں ہک نواں سچ انھیں دا سونہاں تھیندا پئے۔ اے سچ دی سونہاں تال
بندے کوں کڈا ہیں شرمسار نہیں کیتا۔ ہتھوں ایں توں آکھیں پھیرن آلے کوں بے اُچا تھیدا

پوندے۔ جیرھلے ”دھی“ دی شاعری سرائیکی وسیب دے سبھے جغرافیائی رنگیں اچوں ڈھل کے
نسر جلدی ہے تاں اوندے گھیر اچ حیاتی اُتے حیاتی دے ڈکھ تے کھینڈ دکھانڈھینڈے بندے
دی ہستی دے نویکے چوڑھے دی وچ وچالے اپنا منہ مکھڑا کدھ کھڑن۔ اے او شاعری ہے جیرھی
سرما داری نے مادیت پرستی دے ودھارے سانگے کم کرن آئے علم کوں کالا علم جاں تے بکھے شاہ
دی کار ”علموں بس کریں دو یار“ دی ڈس ڈیندی ہے۔ کیوں جو اے علم سچا کی دی جاہ چھڑا جٹ
دے پکھے کوں بھری رکھدے۔ جیندے پکھے جتلا ڈھیر جاں اوکوں سرمایہ کٹھا کر دی اتلی ڈھیر
اجازت۔ ایں عمل نال ساڈی حیاتی دی سانجھ اُتے دل جیون دی راند وچھندی ہے۔ سائنسی
لکھت تے علم بندے کوں روز ڈیہاڑی فطرت تے روحانیت کنوں پرو بھرا کریندن۔ ایں سوچ
دے لوکیں دی جاں بندہ ہک رویہ ہے بس اوندے اندر وکھ نہیں جینویں کہیں مشین اچ کجھ نہیں
ہوندا۔ بے محابا ترقی دے ناں تے دسوں اُتے شمس کوں جینویں اُتھر نہتر کیتا ویندا پئے۔ اے
اچ کے بندے کیتے ہوں ڈراکلی ڈکھالی ہے۔ ایں دروہ کوں مکاؤں سانگے آپ گھر دیں (خود
کلامی) آلاؤں دائنر پہلا وار ہوندے۔ ایتھا ہوں سانجھے خائیں دی مگری دا ڈر گھلدے۔ سبک
دے سنگریے سٹہپ اپٹے سو جھل مکھ نال بندے کوں بھل گئے۔ راہ دی دت سدھ ڈیندن۔ جنیں
گجھ تے روحانیت کوں اساڈیاں حیاتیاں اچوں اکاڈیں اُچھل مکھاؤں دی ظلمی کھپڈ کھپڈی
ہے۔ اول ساکوں ساڈی دسوں تے ایں دسوں دی ہر ساہ گھندی شے کنوں وی پرو بھرا کیتے۔ پر
ساڈے شاعر کوں ایں گال دا پک ہے جو اہٹی دسوں تے اوندے جیا جون نال سلاڑ کرتے ای
اہٹی حیاتی دی کھپڈ سکھالا کیتا وچ سکدے۔ اپٹے ہک دسوں نال سانجھے خاب اچوں اُنھیں دا
وسن ایں سٹیندے:

بندے دے پلڑے کیا پیا
اندھے اندھارے چھاں کے
بندہ ہتھوں چھانی تھیا
کہیں شے دے بارے جاں کے

شاعر دسوں دے عام و سنکیں کنوں ہٹ کے چھڑا اہٹی ذات دے سکھ نہیں لکھدا۔

اونداکم ساری دسوں سانگے خائیاں دے نت نویں دگ لکھن ہے۔ شاعر اہٹی اول اچ عاشق
ذات ہوندے اُتے عاشق کوں ہمیش کجھ سچ، کجھ وچ، کجھ میٹج وچن دا بھو، ہر دم رہندے۔
اصل اچ تاں ایں بھو اچ سنھلیا راہوں اُتے کیرھا (چوکنا) تھی کے جیون ای جیون دی پہلی
رزم ہوندے۔ ”وران جھوکیں تے اپٹے تن دی ریت اچ خالی پیر پا کے کوشی کوشی پک پو“ دی سبک
سینے رکھ تے ٹرن آلا دسوں واں ایں دسوں دی ثقافتی مزاحمت دی کہیں راند اچوں آؤں آلے
دیکھے دے بے انت اندھاریں اچوں اچ دی سو بھ اچ چٹکائی تے خیر دی بکول
کریندے:

اچ ہے توری تے اچ حضور ہے
کل اندھار ہا، کل اندھارا ہے

اپنا نانواں اپنا چولا، اپنا گھر سرائیکی دسوں دے ماٹوں دا ہک ڈورا چا خاب ہے۔
”دھر دے گونگے دھرتی واسو پل دے پیر سچا تو“ ہک انجھی نظم ہے جیرھی اساڈی دسوں دے
بندے دے ڈورا چیں خائیں دا منظر یا داروں بڈی ہے۔ کتھاہیں مچدے مچ تے سانول نال
نچدے کتھاہیں میر مہاندڑے کوں اہٹیں ناچھرائیں دیاں دسوں ڈیندے کتھاہیں اندھارے
دے ہک سفر توں پئے اندھارے تائیں دے جیرھے بھوگ سبک دے جے نال سلہو تھی کے جیون
دی ڈک بندن۔ ایتھاہیں ایں دسوں شاعر کہیں بھگت، فقیر یا صوفی دے کار حیاتی دی اصلوں نویکی
اُتھل اپٹے لوکیں نال سانجھی کریندے۔ ہر شے دا مل لائون آلی اچ کی بے روح دسوں جیرھی
ثقافتیں زبانیں تے تہذیبیں کوں دی بزار دی شے بٹائی آندی ہے۔ عزیز شاہد ایں
Abstracion دے بوتے کوں اہٹی دسوں دیاں تہذیبی راندیں نال مکا کے ہر شے کوں
فطرت دے اوں سچے سانگے نال رلاؤں دی اہر اچ اپٹے پورھے دے ڈیوے پلیند اکھڑے۔
کیوں جو ہر کم دے پچھوں حیاتی دی ہک وڈی رزم لکیندی ہے۔ جیکر تہاڈا ساڈا اگنی کم ایں رموتوں
خالی ہے تاں اول اؤکم نہ کہیں کم دے تے نہ کوئی کم ہے۔ ایہو زللہ کہیں خاکی وردی دی جھال اچو
ن نکلد اندھارے سیاست دے پٹے کماٹے رتیں کنوں ساڈیاں حیاتیاں اچ زوریں توریں رلایا
ویندے پئے۔ ایں دسے دی جیون ریت اچ جیرھی ہک دی لاشریک سبک ساکوں انگل نپ تے

پوندے۔ جبریلے ”دھی“ دی شاعری سرائیکی وسیب دے سبھ جغرافیائی رنگیں اچوں ڈھل کے نسر چلدی ہے تاں اوندے گھیر اچ حیاتی آتے حیاتی دے ڈکھ تے کھینڈ دکھاندھن بندے دی ہستی دے انوریکے چوڑھے دی وچ وچالے اپنا منہ مکھڑا کڈھ کھڑون۔ اے او شاعری ہے جبریلے سرمایاداری نئے مادیت پرستی دے ودھارے سانگے کم کرن آئے علم کوں کالام جاٹ تے بکھے شاہ دی کار ”علوم پس کریں دو یار“ دی ڈس ڈس بندی ہے۔ کیوں جو اے علم سچا کی دی جاہ چھڑا جاتھ دے پکھے کوں بھری رکھدے۔ جیندے پکھے جتلا ڈھیر جاٹ اوکوں سرمایہ کھا کرن دی اتلی ڈھیر اجازت۔ اس عمل نال ساڈی حیاتی دی سانجھ آتے دل جیون دی راند وچھیدی ہے۔ سائنسی لہجہ تے علم بندے کوں روز ڈیہاڑی فطرت تے روحانیت کوں پرو بھرا کر جیون۔ اس سوچ دے لوکیں دی جاٹ بندہ ہک رویہ ہے بس اوندے اندر وکھ نہیں جینویں کہیں مشین اچ کچھ نہیں ہوندا۔ بے محابا ترقی دے ناں تے دسوں آتے شمس کوں جینویں اپتر ستر کیتا ویندا ہے۔ اے اہو کے بندے کیتے ہوں ڈراکلی ڈکھالی ہے۔ اس دروہ کوں مکاواں سانگے آپ گھردیں (خود کلامی) آلاواں دائر پہلا وار ہوندے۔ اتھا ہوں سانجھے خائیں دی نگر دی داؤر گھلدے۔ ہک دے سنگریے سٹپ اپنے سو جھل مکھ نال بندے کوں بھل گئے۔ راہ دی وٹ سدھ ڈھندن۔ جین گجھ تے روحانیت کوں اساڈیاں حیاتیاں اچوں اکاڈیں اُچھل مکھاواں دی ظلی کھپڈ کھپڈی ہے۔ اوں ساکوں ساڈی دسوں تے اس دسوں دی ہر ساہ گھندی شے کون وی پرو بھرا کیتے۔ پر ساڈے شاعر کوں اس گال دا پک ہے جو اہٹی دسوں تے اوندے جیون نال سلاڑ کرتے ای اہٹی حیاتی دی کھپڈ سکھالا کیتا وینج سکدے۔ اپنے ہک دسوں نال سانجھے خاب اچوں انھیں دا وسن اس سٹیدے:

بندے دے پلڑے کیا پیا
اندھے اندھارے چھاٹ کے
بندہ ہتھوں چھانی تھیا
کہیں شے دے بارے جاٹ کے

شاعر دسوں دے عام وسنکیں کوں ہٹ کے چھڑا اہٹی ذات دے سکھ نہیں لھدا۔

اوند اک ساری دسوں سانگے خائیں دے رت نویں دگ لھن ہے۔ شاعر اہٹی اول اچ عاشق ذاعلا ہوندے آتے عاشق کوں ہمیش کچھ کھسج، کچھ وینج، کچھ مینج وینج دا بھو، ہر دم رہندے۔ اصل اچ تاں اس بھو اچ سنھلیا راہوں آتے کیرھا (چوکتا) تھی کے جیون ای جیون دی پہلی رمز ہوندے۔ ”وران جھوکیں تے اپنے تن دی ریت اچ خالی پیر پا کے کوٹھی کوٹھی پک پو“ دی سک سینے رکھ تے ٹرن آلا دسوں واٹ اس دسوں دی ثقافتی مزاحمت دی کہیں راند اچوں آواں آئے ویلے دے بے انت اندھاریں اہوں اہو کے اہج دی سو بھ اچ چڑگائی تے خیر دی گول کریندے:

اہج ہے نوری تے اہج حضوری ہے
کل اندھار ہا، کل اندھارا ہے

اپنا نانواں اپنا چولا، اپنا گھر سرائیکی دسوں دے ماٹوں دا ہک ڈورا چاخاب ہے۔ ”دھر دے گونگے دھرتی واسو پل دے پیر سچاؤ“ ہک آنجھی نظم ہے جبریلے اساڈی دسوں دے بندے دے ڈوراچیں خائیں دا منظر یا داروں بٹدی ہے۔ کتھاہیں چدے جے جے تے سانول نال نجدے کتھاہیں میر مہاندڑے کوں آہٹیں نا پھرائیں دیاں ڈسوں ڈیندے کتھاہیں اندھارے دے ہک سفر توں پئے اندھارے تائیں دے جبریلے بھوگ سک دے جے نال سلہو تھی کے جیون دی ڈک بٹدن۔ اتھاہیں اس دسوں شاعر کہیں بھگت، فقیر یا صوفی دے کار حیاتی دی اصولوں نویلکی اٹکل اپنے لوکیں نال سانجھی کریندے۔ ہر شے داخل لائون آلی اہو کی بے روح دسوں جبریلے ثقافتیں، زبانیں تے تہذیبیں کوں وی بزار دی شے بٹائی آندی ہے۔ عزیز شاہد اس Abstracion دے بوتے کوں اہٹی دسوں ویاں تہذیبی راندیں نال مکا کے ہر شے کوں فطرت دے اوں سچے سانگے نال رلاواں دی اہر اچ اپنے پورھے دے ڈیوے پلیند اکھڑے۔ کیوں جو ہر کم دے پچھوں حیاتی دی ہک وڈی رمز اکیندی ہے۔ جیکر تہاڈا اساڈا اگنی کم ایں رمز توں خالی ہے تاں ول او کم نہ کہیں کم دے تے نہ کوئی کم ہے۔ ایہو زلھ کہیں جاکی وردی دی جھال اچو ن نکلد اندھب تے سیاست دے پیٹے مکاٹے رستیں کون ساڈیاں حیاتیاں اچ زوریں توریں رلا یا ویندے پئے۔ اس دسے دی جیون ریت اچ جبریلے ہک دی لاشریک سک ساکوں انگیل پ تے

نثرن سکھائے او کہیں وی اتجھے بھوک کوں قبول نہیں کریندی۔ اہو کی نام نہاد علیست دے ہر بھوک
دے انکاری سرائیکی دسوں دے ایں اگوان شاعر دالاشعور اصل اچ تاں اپنی دسوں دالاجتماعی
الاشعور ہے جیندی کوک ساکوں ساڈے کنیں ایں آن پوندی ہے جتھاں نکھیاں خرید نال ہوں
اتھاں اکھیں امید نال رکھن دا وظیفہ وی ایں دسوں دامنڈھ قدیمی کارا ہے۔ جیکوں اچ اپٹیں
نویں اکھیں دے ذائقے نال ”دھی“ دے ایں سو جھلے اچوں سبھاگا کرتے پئے ڈیہدے ہیں۔
بس ڈیکھن دی کوئی انگل ای ساڈے ڈیکھیں دا داروہی سبکدی ہے۔ اپٹیں اکھیں دی ڈیکھ اچ
اپٹی مرضی دالوٹن سانجھلتھی پودے تاں دل چوٹے کھول کے نچن دی بے آنت سک سینے دی کہیں
گھپ اندھاری پختہ اچوں اصلوں دھی دے سو جھلے دی کارکھنڈتے حیاتی دے میل اچ آن
نچدی ہے۔ اے سو پھیں بھری روح زچدی جھمر عزیز شاہدی شاعری دی بک ڈکھالی ہے۔

اقبال سوکڑی دی بک غزل

تحریر: ممتاز خان

اقبال سوکڑی سرائیکی زبان دا ہوں سوہٹاتے نو یکلہ مزاج رکھن آلا شاعر اے۔
تاریخی اعتبار نال اقبال سوکڑی انہاں شاعراں دا ہم عصر ہے جہاں دچوں شاعراں دی اکثریت
چھڑا شاعری کرن کیلئے شاعری کریندی رہ گئی اے۔ بے تنقیدی نگاہ نال ڈٹھانچے تاں اقبال
سوکڑی اپنے ہم عصر کپ دے سبھے شاعراں دچوں بالکل نویکلے انداز دا شاعر لکھدے۔ انھاں
اپنی شاعری دچ سرائیکی ادب دی مشہور صنف ”وار“ دی ہیئت اچ ہوں ساریاں نظمیاں
لکھیاں۔ ایں توں علاوہ اقبال سوکڑی شروع توں ای سرائیکی اچ غزل دی صنف نال چنگا نبھا
کیلئے۔ ایں گالھ دا آنت تاں ویلے تھہ ہے جو سرائیکی دچ غزل لکھن والا پہلا شاعر کون اے دل
دی عمومی طور تے سرائیکی غزل دے حوالے نال ڈٹھانچا اقبال سوکڑی اتے نقوی احمد پوری ڈھیر
سچاپوں ہن۔ سوکڑی دیاں چھپیل کتاباں دچوں ”بے آنت“ انھاں دی Lates تخلیق اے۔

دل دے دچ تپڈی جدائی دا تیر باقی رہ ونچے

ذہن دچ شاید کوئی تصویر باقی رہ ونچے

اقبال سوکڑی دی غزل بھانویں جو اردو غزل دے نیڑے تیرے راہندی اے وت

وی ایندے اندروں ایندا ویسب مزاج اتے تشبیہاں استعارے وغیرہ کھانیں مقامی جمال اچ

ساہ گھنڈے ڈسدن۔ انہاں دی زیر بحث غزل ”دل دے دچ تپڈی جدائی دا تیر باقی رہ ونچے“

دی کچھ ہیں رنگ دچ رنگی ڈسدی اے۔ غزل دے مطلع دچ شاعر بک اتجھے خواہش دا اظہار

کریندے ہیندے نال اوندی حیاتی دا دھاگہ بگڑھیا ہوئے۔ ایس پہلے شعر اچ شاعر جدائی دے تیر کوں تصویر نال ایس طرح ملاڈیندے جو بک ہوں سوہٹی کیفیت دا احساس تھیندے۔ غزل دے مطلع دے پہلے مصرعے وچ جدائی کوں تیر نال تشبیہ ڈتی گئی ہے اے ایس خواہش دا اظہار کیتا گئے جو پیا ای کجھ نہیں تاں جدائی دا تیر ای باقی رہ ونجے متاں میں مانگوں اہٹیں ذہن اچ تہیڈیاں یاداں تہیڈے خیال آتے تہیڈی تصویر رہ ونجے۔

پروفیسر نجیب ملغانی ”لیرو لیر پچھاواں“ دے دیا چے وچ لکھدن:

”سیاسی میں سماجی ترث پچ دے پس منظر وچ قومی تحریکیں دا نشور اقبال دی شاعری توں خاصا Objectively کر ڈیندے۔ اوندے مزاج وچ سنگھڑی نہیں دی تیز آویندی اتیں اوندالہجہ سرائیکی شعری روایت کوں خاصا منفرد نظر آندے۔

چہرے مٹھ چپا کہیں وانگوں

نہ جسمیں وچ رس اے

اتنی تس اے“

”ایس دفعہ دھرتی میں ہے مضبوط کیدو دی گرفت

سخت مشکل ہے چنانہہ دی ہیر باقی رہ ونجے“

ایس شعر دے وچ شاعر بک تاریخی لوک قصے دے ڈول کرداراں دا واسطہ راگن تے اہٹی موجودہ صورت حال بیان کریندے تے آہدے جو ”ایس دفعہ دھرتی تے ہے مضبوط کیدو دی گرفت“ شاعر اکمال اے ہے جو اوں کیدو تے ہیر دے خصوصی کرداراں کوں عمومی کرداراں وچ تبدیل کیتے آتے آکھئے جو ایویں لگد ہے جیویں لہو کا کیدو پہلے توں دھیر مضبوط آتے ڈھیر زور آور تھی گئے۔ آتے ہٹن چنانہہ دی ہیر دی حیاتی وی خطرہ اچ ہے۔ بنیادی طور میں شاعر ایس شعر وچ اساڈے ویب دے استحصالی نظام دے ہتھوں تھیون آلی عوامی حیاتی دی تباہی وی عکاسی کریندے۔ (اتھوں ہیر بطور عوامی Symbolic ورتی گئی ہے)

گھل گئی اے روح وچ احساس دی قاتل مٹھاس

جسم تیں ہر زخم دی تاثیر باقی رہ ونجے

(لیرو لیر پچھاواں ص 27)

سوکڑی اہٹی غزل دے ایس شعر وچ بک پئے ایسے دا ذکر کریندیں ہوئیں آہدے جو اہٹی روح وچ احساس دے قتل کرن والی مٹھاس کجھ ایس طرحانویں گھل تے شامل تھی گئی اے جو ہٹن اہٹیں جسم تے ہر زخم دی یا ایس چا آکھو جو ظالم دے ہر جبری تاثیر یا نشانی باقی رہ ونجی ہے۔ جبر دے خلاف کوئی مزاحمت کرن یا اوندارستہ روکن دی ہٹن اساڈے وچ ہمت نہیں رہ گئی کیوں جو ظالم دے ظلم دی سابقہ کارروائی اساکوں لپڈا لپڈا کر چکی اے جو ہٹن اساڈی روح تیں وی کنب گئی اے۔ اساڈے بک دوست بشیر کاشف ہوراں دے آکھن موجب:

کیدو کھیڈ دھال رانجھے نہیں آوٹاں

گھبو دے ڈیوے ہال رانجھے نہیں آوٹاں

(غیر مطبوعہ کلام)

تے غزل دے شعر موجب دی کیفیت کجھ ایس طرحانویں ہے۔

کون سمجھدے اہاں معصوم لفظیں دا مزاج

ہر ونجن کاغذ مگر تحریری باقی رہ ونجے

(لیرو لیر پچھاواں ص 27)

غزل دے ایس شعر وچ شاعر روایتی طور تے اہٹی شاعری بارے کالہ کریندیں ہوئیں آہدے جو ساڈی شاعری معصوم لفظیں دی شاعری ہے آتے اہٹن تیں انھاں لفظاں دے مزاج سمجھن والا شہیت کوئی نہ ہووے ایس کالہوں شاعر ایس شعر دے ڈو جھے مصرعے وچ دُعائیہ انداز اچ آہدے جو کاغذ بھانویں ہر ونجن یا جیتنے دی بوسیدہ تھی ونجن کاش اساڈی اے تحریر باقی رہ ونجے تے شہیت آون آلے ویلے اچ کوئی بندہ ایس تحریر کوں پڑھ تے انھاں لفظاں دا مزاج آشنا تھی پووے۔ جیویں جو معروف سرائیکی شاعر ممتاز حیدر خان ڈاہراہٹی کتاب ”اندھارے دی رات“ دی بک نظم دراشت وچ خواب“ وچ آہدے۔ ”جاگدیں ڈٹھے ہوئے خواب

جذبیں دی تعظیم دے خواب

جہاں دی تعبیر

اواٹھیں دور اراج زبردستی منکسن“

پرفرق صرف اتنا ہے جو ممتاز حیدر ڈاہر کوں اے پک اے جو آون آ لے دور وچ آون
آلیاں نسلاں اپنے خوابیں دی تعبیر زبردستی منکسن پرا قبال اٹھی غزل وچ آون آلیاں نسلاں توں
لفظ آشنائی دی اُمید ظاہر کیتی ہے۔

مندھ بھری ایں رت نے کایں کوں کٹاں کر ڈتے

عجزہ ہے جیٹ دے اچ کھیر باقی رہ ونچے

اساں مضمون دے منڈھ اچ بیان کیجے جو سوکڑی دی شاعری نہایت مخصوص مزاج
تے مخصوص تل دی نمائندگی کریندی اے۔ ایں اکھچے جو اقبال سوکڑی بنیادی طور تے دمان دا
مزاج رکھن آلا شاعر اے۔

(1) معروف سرانیکی شاعر سبیں ارشاد تونسوی ہوریں دیں ایں حوالے نال لکھدن

”اقبال سوکڑی دی شاعری تیں چالھ کرن توں پہلے (دمان) دا تھوڑا جیہاں تعارف

کراون ضروری لکھدا ہا کیونجا ایندے بغیر اقبال سوکڑی دی شاعری تے اووندے مزاج کو کھن داڈا
اوکھاتی دیندے“ (6)

زیر بحث غزل دے شعروچ شاعر مقامی لوکاں دے ہک ایسے کوں ایں بیان کریندیں
ہوئیں آہدے بھانویں جو لوکاں کیجے اے رت ہوں مدھ بھری یا مست کر ڈ پوٹ والی ہے پڑاٹے
مقامی وسیب کیجے اے رت دی چنگی ثابت نہیں تھی۔ کیونجو رت دے آون نال اے عجزہ ای ہوسی
جو اٹھیں کھیر آ لے زناوریں دا کھیر باقی رہ ونچے۔

کئیں مپڈے تن توں مپڈیں سوچیں دی اجرک جھل گھدی

سرتے پکے دی پردی لیر باقی رہ ونچے

غزل دے مقطعات وچ شاعر اپنیاں ذاتی محرومیاں آتے اٹھیں آتے تھیون آ لے ظلم دا

بیان کریندیں ہوئیں آہدے جو ات واری دی دست کہیں مپڈے تن من توں مپڈیاں سوچاں دی
اجرک جھل گھدی ہے۔ آتے مٹن دُعا ہے جو شالا اپنے سرتے پکے دی ایہا بھتی پڑائی لیر باقی رہ
ونچے کیونجو تن تاں ننگا تھی گئے آتے چھرا پنکا موجوداے آتے ایندا ہون دی اٹھیں کیجے کافی اے

ایں شعروچ شاعر او آمرانہ نظام دے خلاف چالھ کیتی ہے۔ جنیں شاعر دے تن توں ای نہیں
بھلکے تمام سوچن آلیاں دے تن توں اٹھاں دی سوچ دی اجرک لہا گھدی ہے۔ آکھن اے
چاہندے جو اٹھاں دے منہ تے جند رے مار ڈتے ہکین۔ ہن چھڑی سردی عزت رہ گئی اے پر
اوند او جو دوی خطرے توں خالی کائی۔

حوالہ جات

- (1) اقبال سوکڑی (غزل) بحوالہ کرینہہ دے مٹھل، مرتبہ سید دین محمد شاہ، بہاول پور
سرانیکی ادبی مجلس، 2000ء، ص: 19
- (2) نجیب ملغانی (دیباچہ) لیر ولیر پچھاواں از اقبال سوکڑی، دیرہ غازی خان،
دبستان سحر، 1992ء، ص: 11، 12
- (3) اقبال سوکڑی (دیباچہ) لیر ولیر پچھاواں از اقبال سوکڑی، دیرہ غازی خان،
دبستان سحر، 1992ء، ص: 11، 12
- (4) بشیر کاشف (غیر مطبوعہ کلام، بہاول پور)
- (5) ڈاکٹر ممتاز حیدر اندھارے دی رات، رحیم یار خان، سوچلا اشاعتی ادارہ 1985ء،
ص: 15
- (6) ارشاد تونسوی اقبال سوکڑی تے دمان (مضمون) ”سُنجان“ ایڈیٹر پروفیسر رفعت عباس
دوین لڑی، جون 2006ء، ص: 94

”یاد اداں عذاب یاد اداں“ سلیم نیازی دانواں روپ

عصمت اللہ شاہ

محمد سلیم خان نیازی کوں اساں ہک شاعر، صحافی اے سرائیکی تحریک دے اگواں دی حیثیت نال جاندے ہاں۔ ”محبت ریت ہے ساڈی“ دی صورت وچ انہاں سرائیکی زبان و ادب کوں ہک سوئٹھی، نروٹی تے من بھاؤٹی شاعری دی سوکھڑی پیش کرتے ماء پوی دی خدمت اچ اپنا حصہ رالایا۔ ول کجھ عرصے بعد ریاست بہاول پور دے آخری نواب صادق محمد خان عباسی دے حوالے نال ریاستیاں تے نواب صاحب دے ذاتی ملازمتاں دے خیالات، تاثرات تے جذبات کوں ”دولہ سیں“ دے صورت اچ کٹھا کرتے ہک شاندار تے یادگار کتاب وسیب کوں دان کیتی۔ ہن انہاں دیاں نثری لکھتاں دا مجموعہ ”یاد اداں عذاب یاد اداں“ میڈے سامنے ہے۔ جیکوں پڑھ تے اے پک تھی ویندے جو سلیم نیازی ہن ہک چنگے تے پکے پیٹھے نثر نگار دے طور تے وی خود کوں منوا گھدے۔ انہاں دیاں اے نثری لکھتاں، خاکیں اچ ساکوں وسیبی حیاتی اپنے سارے رنگاں نال ساہ گھندی نظر آندی اے۔ انہاں لکھتاں وچ ساکوں ہک صحافی دی نظر آندے تے ہک پھل ڈکھٹاں شاعر وی، ہک سیاسی اگواں دی نظر دے تے نرم دل تے ملوک جذبات رکھن آلا پڑ، سنگتی، بھرا، بھتر بجاتے ہمایہ وی۔ جیڑھا لپیاں دے ول اچ وسدے تے اپیاں دے ڈکھ درد کوں اپنا ڈکھ سمجھ کراہیں مونجھا تھی ویندے۔ کھلن آلیاں نال رل تے کھلدے تے رووٹن آلیاں نال روند او وی ہے تے انہاں دی اپنے وسوں ول رکھٹی تے مدد امداد کریند او وی نظر دے۔ انہاں تحریاں وچ ساکوں سلیم نیازی ہر روپ وچ نظر دے۔ کٹھائیں سنگتی

دے ڈکھ سکھ دا بھائیوال، کٹھائیں ہمسائیں دیاں امیدیاں دا کلہا سہارا، کٹھائیں غریب غربا دی نکلیاں نکلیاں لوڑاں پوریاں کرن آلا ساوا سوکھا وسیبی، کٹھائیں اپنے ہالاں دے ڈکھاں تے پچاریاں توں بے حال پیوتے کٹھائیں وڈ وڈیریاں دیاں اکھیں دا تار اتے لاڈ ژاپتر۔ مطلب اے جو ”یاد اداں عذاب یاد اداں“ سلیم نیازی دی حیاتی دے او گجھے ڈر گھلیندین جیڑھے ہک نویں سلیم نیازی نال قاری کوں متعارف کرویندن۔

انہاں نثری لکھتاں دی ہک خوبی اے وی ہے جو انہاں وچ وسیب دیاں عام لوکاں دی حیاتی دے ڈکھ سکھ تے مسئلے مسائل نشاں کیتے، نگین۔ او عام لوک جہاں کوں وسیب اچ زیادہ اہمیت نیں ڈتی ویندی، سلیم نیازی دیاں انہاں تحریاں انہاں لوکاں کوں امر کر ڈتے۔ جیویں ”جھو، غوری، شیدا، جام غلام فرید، چاچا فیض، ساڈے اہروں باہروں دی موجود ہوندن پر ساکوں محسوس نہیں تھیندے۔ سلیم نیازی قلم نال ہناں لوکاں دی حیاتی دے سارے پکھ ساڈے سامنے رکھ ڈتن۔ انہاں دیاں معصوم خواہشاں کڈاہیں پوریاں نہ تھیون آلیاں ارداساں انہاں دی حیاتی دے بھوک ڈکھ ڈکھارے، گیزو، گلا نوین، مونجھ بھارے، خوشیاں، غمیاں، کھل ہاں سب کجھ نشاں تھی کراہیں سامنے آگئے، اتھاں سلیم نیازی دا صحافتی تجربہ سیاسی سمجھ سنجائی، روزمرہ مشاہدے تے حساس طبیعت دی اپنا رنگ ڈکھائے۔ اس واسطے اے لکھتاں ڈھگ ساریاں نال سنگریاں پنگریاں نظر آندین تے پڑھن آلیاں کوں اپنے زواج اچ جگہ گھنڈین، میکوں پورا پک اے جو ٹساں انہاں لکھتاں کنوں پوری چس وی چیسو، سلیم نیازی دے قلم دے جادو نال اوندے اے تے کھلسو وی سہی تے روسو وی سہی۔ کیوں جو میں خود ایں تجربے کنوں گزریاں۔ ڈھیر جھائیں تے میں اپنے جذبات تے قابو نہیں رکھ سکیا تے روپیاں تے میں سمجھداں جو ایہو ای ہک کامیاب فنکار دا کمال ہوندے تے ”یاد اداں عذاب یاد اداں“ دے لکھاری اپنے آپ کوں ہک کامیاب نثر نگار ثابت کر ڈتے۔

اے نثری تحریاں ساڈے سرائیکی وسیب دا پورا منظر نامہ وی پیش کریندین۔ انہاں وچ ساکوں وسیبی لوکاں دے مسئلے مسائل وی نشاں نظر دن۔ جیویں چاچا فیض، اوٹی ڈال دے مرثی تے مصنف کوں ڈسیند اے:

”کلاب دا گندہ پاٹی کھا گے تہڑی چاچی کوں! سلیم! تیکو تاں پتہ ہے جو ساڈی یونین کونسل داتل دا پاٹی گوڑا ہے۔ زہر آلی کار ہے۔ زناور نی پیندے۔ اسان سارے پیندے نہیں۔ کتنے مردوں؟ مجبوری جو تھئی۔ پیڑھیاں کنوں اتھائیں وسدے پیڑوں۔ جائیداد جاہیں اتھائیں گستان اتھائیں چھوڑتے وچن جو گے وی نہ تھیوے۔ بیماریاں دامار یا ایہو پاٹی پیندے ہیں جیوہا جو چنگے بھلے بندے کوں وی مار گھنیں دے۔“

اے چھڑے چاچے فیضن دے جذبات نہیں سارے سرائیکی وسیب ایہو روٹا روندے پین۔ ماء دھرتی کوں چھوڑ وی نہیں سکدے تے ایندی حالت بدلتا وی انہاں دے وس کوں باہر ہے۔ سلیم نیازی وسیب دے لنگے ہاتے لوکاں کوں زبان ڈتی ہے۔ انہاں کوں بولٹا سکھائے اپٹا حق منگن تے سچ کوں سچ تے ٹوڑ کوں ٹوڑ آکھن دا حوصلہ ڈتے۔ ایہو چاچا فیضن ہک جاء تے پھٹ پوندے تے آبدے:

حکومت تے ممبر اندھے سن، ممبراں دیاں اپٹیاں عیاشیاں نی ملکدیاں۔
غریباں کیچے کچھ بچاؤن تاں کچھ تھیوے۔ ووٹ ڈیوٹ دی نوکری اسان
غریب نی چھڑیندے تے ڈاہیں آکھن کھاوٹ وڈیرے نی چھڑیندے
۔ اللہ سوہٹاں سدھ کرے تاں کرے۔“

ملک دی گالھ اے جو سلیم نیازی دیاں انہاں لکھتاں وچ ویسی لوکاں دیاں محرومیاں انہاں نال تھیوٹن آ لے وانجھ وڈیریاں تے سرداراں دے ظلم جبر تے ڈھپ دے قصے غریباں دی دھال فریاد زور دار احتجاج تے بت دے ڈکھڑے جاء جاء تے ملدن۔ ول سلیم نیازی دا سادہ تے دل چھکواں انداز انہاں تحریراں کوں بیا وی سوہٹا تے موثر بناتا تے۔ انہاں عام روزمرہ دی سرائیکی زبان دے نال نال ٹھیک سرائیکی لفظاں دی اٹھئی لکھتاں اچ ورت کراہیں ماء پوٹی کوں محفوظ کرک دی شعوری کوشش کیتی اے جیندے وچ او کامیاب وی رہیں۔ میکوں پوری اُمید ہے جو اے کتاب دے آوٹ دے بعد سلیم نیازی ہک کامیاب نثر نگار تے خاکہ نگار دے طور تے ابھر کے سامنے آسن۔ میڈیاں دُعائیں انہاں دے نال سن۔

ہک کھلا خط

سئیں صاحبہ اودھ یوسف طاہر ہوریں
السلام علیکم! تہاڈی کتاب ”کلیات صالح محمد صفوری مع ضمیرہ مائی صفوری تے علی حیدر“ مل گئی ہے۔ دیر نال جواب ڈیون دی معذرت۔ ٹساں کتاب وچ چھڑی محنت کیتی ہے اوندی قدر نہ کرن زیادتی ہے۔ ٹساں مائی صفوری بارے ہوں کچھ لکھنے۔ صالح محمد صفوری سئیں دے کلام کوں کٹھا کر کے ہک علمی فریضہ انجام ڈتے۔ اینویں ای علی حیدر ملتان بارے وی تہاڈی تخلیق جان دار ہے۔

تہاڈی اٹھئی زبان بارے تہاڈی رائے اصلاح دے قابل ہے۔ ٹساں تعلیم لاہور وچ حاصل کیتی ہے۔ تہوں اٹھئی زبان کوں پنجابی آکھن اچ دریغ نہیں کیجیاں پنجابی ہندی تاں ماہرین ایکوں لہندی، اٹھچھڑی، ملتان نہ آبدے۔ زبانان بارے قدیم فلاسفی وی سامھنے رکھتے نویں وی۔ پنجابی ساڈے خطے دی زبان ای کائیں۔ ماہرین لسان نے پنجابی کوں امبر سر دے نیڑے دی زبان ڈسے۔ لہوری، ماچھے دی پوٹی ہے۔ تہاڈی زبان ملتان ہے لہندی ہے۔ مائی صفوری ہووے یا علی حیدر سب دا تعلق ملتان نال رہے گے۔ ملتان، جامیڈاں سب ملتان دے حاکماں ڈتیاں۔ انہاں تعلیم ملتان اچ حاصل کیتی۔ پیر تے اُستاد ملتان دے پڑٹاں انہاں کوں شاعر پنجابی دے آبدو۔ ذرا امبر سر کنوں عبدالحکیم دا فاصلہ تے عبدالحکیم کنوں ملتان دا فیصلہ کٹھیں مار کے ناپ گھنوا تاں پتہ لگ ونجے ہا جو ملتان عبدالحکیم کنوں نیڑے ہے یا امبر سر ذرا صالح محمد صفوری دی زبان ڈیکھو چا۔

ستی پچھوں بھتی آوے ستیاں نال وہیراں
رنگن رنگ ڈیون ہک جھٹ وچ کر کر سئے تقریراں

پنوں آکھے رنگن رنگنا ، کرنا کسب امیراں
صالح عاشق چھوڑ کے شاہی راہندے حال فقیراں

(قصہ سستی پنوں صفحہ 137)

بھنی آوے سیاں دہیراں جھٹ کسب حال فقیراں سے ذرا انہاں لفظاں اُتے غور
کرو۔ ایہ خالص ملتانى لہجہ ہے یا کوئٹاں۔ پرنساں تاں پنجابیاں دے ہتھیں وٹے ہوئے ہو۔ اوہ
پنجابی جہڑے پنجابی زبان کنوں ودھ سیاسی قبضہ گیری اُتے یقین رکھدن۔ ٹساں جیہیں سادے
لوکاں ساڈے کیچے مشکلاں پیدا کیتن تے اہٹی زبان سرائیکی کون پنجابیاں دی جھولی اچ وچ سٹے
دے۔ تہوں بعضے بعض بھرے پنجابی دانشور خواجہ غلام فرید دی زبان اُتے وی ڈاکا مارن لگ بگن۔
ٹساں علی حیدر ملتانى دے ناں دے نالوں ”ملتانى“ والا حقہ وی کٹ سٹے۔ اوہ علی حیدر
جیکوں اپنے ناں اُتے ماٹا ہا۔ اچ خالی علی حیدر تھی کے پچھاں تے سُچاں کنوں محروم تھی گے۔ غالب
کون خالی اسد اللہ آکھن غالب دی سُچاں مکاؤن آلی گالھ ہے۔ مولانا حسرت موہانی کون خالی
مولانا حسرت آکھن ادبی بے ایمانی ہے۔ اینویں ٹساں وی علی حیدر ملتانى کون خالی علی حیدر آکھ
ادبی بددیانتی کیتی ہے۔

ٹساں مائی صفوری کون علی حیدر ملتانى کنوں وڈی عابدہ آکھ کے علی حیدر دے مقام کون
گھٹاؤن دی شعوری کوشش کیتی ہے۔ ایہ وہ گئی اچھی تخلیق کوئٹاں۔ ٹساں ڈاکٹر شوکت علی قمر دی تحقیق
دیاں خامیاں کڈھ کے انہاں دی تحقیق کون یکسر غلط ثابت کرن دی کوشش کیتی ہے۔ تحقیق
کڈا نہیں حرف آخر نہیں ہوندى۔ نویں بگول پھر ول تحقیق کون نویں پگھ عطا کریندى ہے۔ ٹساں
نویں تحقیق کر کے جو کجھ لکھے اوہ اہٹی جاء ٹھیک ہے لیکن انہاں دا ڈاکٹر یٹ دا تھیسر ’کیا تہاڈی
تحقیق نال کم تر تھی ویسی یا انہاں دی بجائے تہا کون ڈاکٹر یٹ دی ڈگری ڈے ڈتی ویسی۔ معلوم
تھیندے ٹساں کنیں ہئے دی انگل لگ کے ڈاکٹر شوکت علی قمر کون تلے ڈھاؤن دی کوشش کیتی ہے
کنیں دی تحقیق کون رد کرن دی ایہ زبان نہیں ہوندى جہڑی ٹساں استعمال کیتی ہے۔ ذرا اپنے
لکھے ہوئے ایہ فقرے ملاحظہ کرو:

(i) میری جاچے اوہناں بڑی کابلی نال اپنے تحقیقی مقالے دار پھڑ نیڑیا ہے
تے تحقیق تلاش دا ذمے داری نال حق ادا نہیں کیتا۔ (ص 153)

(ii) قمر صاحب ایس ساگر دے من تارے ہن۔ (ص 154)
(iii) ڈاکٹر شوکت علی قمر دے مقالے وچ بھلاں تے غلطیاں بارے وکھری
کتاب لکھن دی لوڑ ہے۔ (ص 156)

صاحب زادہ صاحب! تہاڈی تحقیق قابل قدر پر گالھ تاں تحقیقی انداز نال کرو۔
عامیانہ انداز تحقیق اختیار نہ کرو۔ کاوڑ نہ کرو غصہ نہ کھاؤ میں تہاڈی محنت دی قدر کریناں پر طرز
تحریر نال اختلاف کریناں۔

تہاڈی کتاب دی زبان اُتے میکوں شدید اعتراض ہے۔ ٹساں جہڑی زبان ورتی ہے
اوہ تہاڈی ماموولی کوئٹاں اوہ پنجابی زبان ہے۔ ٹساں کم از کم عبدالحکیم دے علاقے دی مائی صفوری
دی ’صالح محمد صفوری دی‘ علی حیدر ملتانى دی زبان تاں ورتو ہا۔ میں تہاڈی گالھ مہاڑ جہڑی زبان
اچ تہاڈے مونہوں سنی ہے اہٹی لکھتاں کون اوس زبان اچ گھن آؤ۔ اہل لاہور تے پنجابی قبضہ
گیراں دی زبان کون اپنے اظہار دا ذریعہ نہ بٹاؤ۔ تہاڈا اپٹاں لہجہ ہوں سوہٹاں ہے۔ ایہہ اصلی
زبان ہے۔ ایہ قدیم ملتانى تے بھوکی سرائیکی دا بک سوہٹاں رنگ ہے۔

تاریخ اچ موجود قدیم ملتانى ای اچ دی سرائیکی زبان ہے۔ اوس ویلے دی زبان
جڈاں نہ پنجاب نہ پنجابی تھی۔ صرف سندھ وادی تھی۔ اوس ویلے تہاڈا علاقہ جنگل تے بیابان ہا۔
اساں پنجاب دی قبضہ گیر زبان توں چھٹکارا پاؤن دی تردل کریندے پئے ہیں اُتے تہاڈے
جیہیں اٹل جاٹ ادیب پنجابیاں دے آلمہ کار ہن۔

میڈیاں کوڑیاں گالھیں اُتے ٹھڈے ول نال غور کرو غصہ نہ کرو کاوڑ نہ کرو آپ کوں
اپنے علاقے نال تھی کرو۔ پنجابیاں دی وکالت نہ کرو نہ انہاں دے ہتھ دی ڈوکی بٹو۔
میکوں اُمید ہے جو اگلے چھاپے وچ ٹساں اہٹی زبان استعمال کر کے اہٹی زبان واضح
ادا کریو۔

آخر وچ میں تہا کون بک علی موضوع اُتے لکھن تے مبارک باد پیش کریناں۔

تہاڈا مخلص
شوکت مغل

۲۱ اگست ۲۰۱۱ء

حبیب موہاٹہ (خاکہ)

مظہر تابش

لبے قد نال سوہٹاں سوڈھا سانولا چہرہ، جھکیلیاں اکھیں، پتے ہونٹ، اُچا نگ تے جنت دی سبک اچ مذہبی ویلے دی باقیات اچوں ڈول ڈیہاڑیاں دی ودھی ہوئی شیو جتنی کردی بھر دی ڈاڑھی اُچاں وی سلامت ہے اے ٹیٹ نقشے اداکار حبیب دے نہیں بلکہ سرائیکی دے مہاں کہانی کار حبیب موہاٹے دے ہن جہاں داوڈ اڈھڈھٹوں کاوڑ گستاوتوں پاک جُستہ ہوں سوہٹاں لکدے۔ سرائیکی دھرتی دے دریاواں دا وارث اے مہا پتہ نہیں کیرھے ڈوہ دی پکڑ اچ کوہ سلیمان دے چھاویں وچولی آلی باندھ دی کہیں کیمل اچ تر دا پڈ دا آپٹانکا ویلا تاں چویں کیوں نبھایا ہوی بھلا آنہر ڈاند آلی جوانی درابن کلاں اچ تڑاڈ دیں گزاری ہو س۔

کالوقند سرکاری کثوت خلقت کوں سال پالی چیتہ اچ جڈاں شاہ عالم آلے میلے دو چھکیدی ہی تاں کئی نویں میل تھیندے ہن، انہاں ڈیہاڑیاں نال دیاں وستیاں دی ایں برکت کولھوں محروم نہ ہن۔ ویندیاں تے اگر بتیاں دی خوشبو نا بھکیاں براہندیاں ہن۔ اُتھائیں کتھائیں میں بھائے سرکار نال پہلی وازی، گلکوی پا کے ملیا ہم، دل تاں آہا جوا بھجھیں سوئے بندے کوں ہاں نال لاواں کیتے ضرور کہیں استول تے چڑھ کھڑواں کیوں جو ساڈے مہرے برابر کوئے ناں، ہن تے میڈا سرکار دے سینے تیں مسائیں اپڑسکدا ہا۔

آدھن جو بندہ جیکر ہوڈ دا پکا ہووے تاں ول تعلیم کیتے سکول کالج دی لپڈے ضروری کوئے نیں۔

مہاٹے ہوراں تاں ایویں آہدن جو میٹرک توں بعد انہاں کہیں تعلیمی ادارے دامن نہیں

ڈٹھا آتے اے ایم اے انگلش دی انگریز اس کوں چوہاواں کیتے پرائیویٹ کیتے، سنتا میٹرک توں بعد سسکس ہوراں جنرل ضیاء دے لاڈ آتے لو بھ اچ ورا دھے ہوئے افغان مہاجرین دے ہک سکول اچ ماسٹر ونج لگے تے وت انہاں دے ایویں ہن گئے جو جڈاں اے خانہ بدوش ہنا لے کوں درابن اچ بھجھ داسیک نہ ہن جھل سگدے تاں کوہ سلیمان دی امان اچ اتوں چوٹی تے دانا سرتے مائی خواہ پناہ ونج گھندے ہن تاں اے خاندانی ماسٹر وی نال ہوندا ہاتے جڈاں ولا گھر داربن دو ولدا ہا تاں سکے بھین بھراوی نالوں اُنھی ویندے ہانس جو آپ ہوراں کولھوں افغانی پوندیاں دی دے گئے آندے ہن۔ ویلا دیہاندار یہا پوندے مہاجر توں تاجر تھی گئے تے سرکار ولدا آپٹے آر تھر دو پچھوں تے ولے۔

پا پیسے دی لوڑ اچ مہاٹے پیشہ ور استاد تھیون کیتے باقاعدہ پاٹ مارٹ شروع کیتے، پرائمری سکول ماسٹر ہوندے ہوئیں وی ہنا لے آلے ڈیہاڑے کڈا ہیں پاڑا چنار تے کڈا ہیں ژوب دے کہیں کالج ونج پڑھیندے ہن، پیسہ پا بھانویں جو سالانہ کر سگے ول ای سال پسالی شاندار کہانیاں آتے ناول لکھ کے ہک پونی کاغذاں دی ضرور بھر گھناندے ہن۔ انہاں ڈیہاڑیاں اللہ بلی، سیتلاں دے داغ، جٹی چڑی، ولدا ڈو آنی نہ منکساں، کالا سو جھلاتے جیون دا ڈاڈا ایہو جھیں شاہکار افسانے تے بھانویں کہانیاں ہن جیرھیاں بندے کوں آٹھی کھپ اچ ہٹ کر گھندن۔ ڈاکٹر اشوال، ڈاکٹر احسن واگھا، ڈاکٹر جاوید چانڈیو، پروفیسر رفعت عباس، پروفیسر شمیم عارف قریشی، مرشد ارشاد تونسوی، سرکار عاشق بزدار، سسین چھاگیہر، مخلص تے استاد چاچا باسط بھٹی کوں تاں آہدے میں کناس نال سنئے جو "اللہ لیسے مونجھاں" تاں سرائیکی ادب دا پہلا تے نو لکھا ناول ہے۔

موہاٹے یار الاواں پولٹ آلے پاسوں وی چماندروں کنجوں ہن اتنا مختصر البیدن جواویں چا پدے جیویں موبائل فون تے غیر ملک کال پنے کریندے ہون تے باقیاں دیاں صفتاں اچوں گال منداتے ڈند پڑند تاں تصور آئی ناممکن ہے کڈا ہیں کہیں دوست دشمن دا گلہ وی نیں کریندے تے تعریف کرٹ تاں الا پول دے معاملے اچ اصلوں بد پرہیزی سمجھیندن۔

اللہ سسین اولاد وی سرکار کوں ڈاڈھی لائق عطا کیتی ہے ڈو پتر تے ہک دھی بی بی ہوں سیائے سوڈھے تے پڑھا کوپال ہن ہالاں کوں بابے نال بے انت پیار ہے تے بابے کور۔ یہ زہ

پیار ہالاں دی ماء نال ہے، حقوق نسواں دی علمبرداری دا اتھوں وڈا اثوت پیا کیرھا ہو سی جو آئی
 ذال کولھ دی پیاں دیاں ذالیں وازیادہ خیال رکھیندن۔ شاندار گالھ اے ہے جو گھر اچ تھاں تھیں
 دھون، چھنڈک پھوک آتے پوکر پھاری کرٹ تے وی انہاں کوں کوئی اعتراض کوئے میں جیکر
 انہاں دی گھر آلی کوں اعتراض نہ ہووے تاں..... وقت دی قلت پاروں ہتھاں پیراں دے
 نہوں ششماہی لہیندن، توئی جو مبالغہ آرائی ظاہر ہے ول ای ہفتہ وار باقاعدگی نال غسل تے
 روزانہ دی روٹین اچ منہ جتھ دھوون تاں منہ نال آپ وی منیندن۔ تیل سرے نال رغبت تاں
 سائیاں موئی بچپن دی کوئی مہن تاں کنگھی کرٹ کول بچدن جو متاں کھائیں مار کسرم دے
 نزدیک بدعت نہ ہووے۔ درائن چھوڑن دے بعد گئی نئی اوگئی نیں رہیا تھوں تاں والاں دی
 کانٹ چھانٹ دے معاملے اچ سکھاں آ لے فلسفے دے عمل پیرا ہن، تے پیا مہن تاں او وچ وی
 نہیں رہیا جو پریشان زلفاں دے چچ اچ کہیں پگوسانویں کوں ولا کاڈے سکن ہا۔

مذہبی ریتاں نال ہوں پیار کریندن، مذہبی سوچ وی رکھیندن، بھلا مصلح بازی کولھوں
 بے نیاز تھی کراہیں ماہ رمضان شریف اچ افطاری دے ثواب کولھ کڈا ہیں محرم نہیں رہیے۔

نمٹا حبیب موہاں جہاں کوں میں زوری نال کیا مہرے آلا کیا تو نہ شریف کیا کوٹ
 اوو تے کیا ملتان جتھاں جو کوئی یار پھلی سڈے ہا نال سہاڑی وڈا ہوندا ہم۔ بھلا مہن او
 Counscious تھی گئے صرف Counscious نیں بلکہ Status
 counscious ہن۔ جڈاں دے سرکاری کالج وچ انگریزی دے لیکچرار لکھن نویاں کالھیں
 تے نویں فلسفے سکھ، لکھن، گھٹ گھٹ، گلکویاں پاوٹن آلا جتھ مہن ایویں ڈیندے جیویں ساڈے
 پنڈ بے اچ کرنٹ ہووے، تے کڈا ہیں کڈا ہیں تاں پرے کولھ مچی ہلا ڈیوٹ ای کافی
 سمجھدن۔ جیرھے ہتھاں اتھجیاں سوہنیاں کہانیاں لکھیاں ہن مہن او جتھ گائیڈ تے خلاصے لکھن
 تے ہل پھین، امتحان آ لے ڈیہاں اچ پاکٹ سائز دے بے انت خلاصے گلیاں اچ اڈ دے
 وڈے ہوندن۔

وڈیاں کالھیں اچ پڑھاوٹن دے بعد سرکار کوں درابن یگی جیڈی ڈیجیٹل پنے گئی۔
 جہاں سکولاں اچ آپ پڑھے ہن انہاں وچ ہالاں کوں پڑھاوٹن تے ہول آندے نیں جو

متاں انہاں دا مستقبل متاثر تھیوے، ہک ڈیہاڑے خدا دے ہالاں کوں ہک کوچ اچ ڈھک کے
 دیرے شہر آوڑیا، درابن کولھ گھر داسار امڈی موڑھا ایویں سالاکیتس کہڑ دے ویلے کندھاں تے
 کئی واری جتھ مارس جو کئی سوئی ٹیٹی نہ رہے وچے۔

سرکار ہوراں خوش تھی کے شہر اچ سہراب دے پڑاٹے سائیکل تے آپٹے منہ سر
 کھل دے الیندے وی وڈے ہوندن اللہ آبدیاں کوں پکڑے جوکل تاں کپڑے آ لے تھیلے کوں تھی
 لوائی ویندے ہن تے سعید دمانی تاں اے وی آکھ ڈتے جو راہ ویندن ہک سبزی آلی ریڑھی توں
 تھوم دا گنڈا چاچا کے تھیلے اچ سٹس تاں میں پچھے جو پھیلی ایویں کیوں کیتی تاں شٹ ولڈ ڈتس جو
 اللہ دابندہ چوری تاں نمی کیتی ایٹاں میں بطور Sample پنے می تے کل پورا کلو گھنساں۔

دنیا جو کجھ آکھے موہاں میڈا یار ہے ٹھرن آ لے ٹھرن تے سڑن آ لے سڑن میں تاں ول اچ خوش
 تھی کے بھوت جھا کھڑاں جو لوک میڈے یار حبیب موہاں کوں پروفیسر حبیب الرحمن آدھن۔

پنج نہری

(افسانہ)

حبیب موہلہ

رات اندھاری تھی۔ نہر دا چوکیدار میوہ خان آپٹے کھڑے تے لیلیا پیا تھی۔ اوکوں
نندر آندی پئی تھی۔ پر چھراوٹوں آرام نال نہیں تھی سمن ڈیندا۔

جھان میوہ خان دی ڈیوٹی تھی انھیں نہر پنجھیاں وچ تقسیم تھیندی پئی تھی۔ ہر دیلے
پاٹی دیاں نکڑیاں نکڑیاں آبشاراں شرکار چائی کھڑیاں ہوندیاں ہن۔ پر اے شرکار میوہ خان کوں بڑا
نہیں لگدا۔ بھلکہ رات وپلے لولی داکم کریندا تھی۔ جڈاں میوہ ہفتے باڈ چھٹی تے آپٹے کوہ ویندا
تھی تاں دانہر دی لولی دی غیر موجودگی وچ اوکوں چنگے لکھتے تیں نندر نہ آندی۔

پاٹی دے پنج تھرنے میوہ کوں لولی ڈیندے پئے ہن۔ جل ترنگ دی سر وچ تھولی
تبدیلی آئی۔ جیویں بانسرو چاون آ لے دجی تھک منہ وچ پھس گئی ہووے۔ لولی دی تاں ترندی
پئی تھی۔ چوکیدار داسا سوڑا تھیوٹ لگ پیا۔ اوندے دل وچ آیا جو اٹھی کے ڈیکھ چھوڑے جو پاٹی
دارستہ کیری شے ڈکیندی پئی تھی۔ پر اوندہ اٹھیا۔ او آٹھی ہلائی دی دمل وچ ترہدار ہیا۔ اوندر تے
جگارے دی No-man, s - land تے رڑ داو او تھی۔ اوہ امیاں دے باغاں تے اڈ دار ہیا۔
کئی شہراں تے پکھو واگوں لکھیا۔ جل ترنگ تے تارڈ ہلے تے خرٹن لگ پئے۔ او ہونکلدا ہوئے
پھوکنے واگوں پھر کر کے اڈ اتکھے تیکھے ہو اوچ گول گول غرا تے چھس کر کے ڈگر تے آیا۔

نچھاں آ لے تہیاں دی ڈھنڈھ دے نال نال پاٹی والا اینویں آندی پئی تھی جیویں

کوئی اٹھی کریندا پیا ہووے۔ میوے خان نارنج جی تے نہر دے پاسے پائیس۔ پہلی نظر وچ
اوندیاں نندرئی اکھیں کچھ نہ ڈیکھ سکیاں تھولی گوشت دے باداؤ کوں ملوم تھیا جو کوئی شے پاٹی دی
راہ ڈکی کھڑی ہے اولوہے دی چھوٹی پل تے کھڑا بانس آلی ڈانگ نال رکاوٹ بٹنی آلی شے کوں
دھکا ڈتا جو اوکوں وچے۔ پر اوکوں اینویں لگا جیویں او شے ماس دی تھی ہووے۔ اوں نارنج دا
سو جھلا اوندے اُتے کیتا۔ اولاش تھی۔ پاٹی جیہیں کوئی کپڑے چھل بکھا تھی۔ اوں لاش کوں رے
نال بدھ کے پاٹی توں کڈھیا۔ آٹھی منجھی تے لگاتے اوں نے آٹھی چادر سٹ ڈتی۔ لاش دی
سنگت وچ اوکوں نندر نہ آئی۔ ڈگر تے پہرے کے اوں کی رات اکھیں وچ کڈھی۔

فجر ویلے پلس آئی۔ انھیں لاش کوں گڈی اچ سنیا تے نال چوکیدار کوں وٹھی گئے۔
تھاٹے پنچ کے انھیں چوکیدار کوں چھت نال اچھا لڑکایا۔ اوندیاں نچھاں پٹیاں تے کچھاں آ لے
والاں کوں گولے دیاں ہلدیاں تیلیاں نال ساڑیا۔

میوہ خان چار مہینے جیل وچ غرارے۔ جیل توں ولٹ دے باد کچھ ڈینہہ گھر رہیا تے
ولدانہر دی چوکیداری تے حاضر تھیا۔ بندی دی وجہ کوں نہر وچ پاٹی کو نہ تھی۔ بھل صفائی والے
مزدور تے مشیناں آئیاں او نہر دے گل تے مٹی گھاہ تے سلھاں دے ٹوٹیاں دے ڈھگ لاکے
لگے گئے۔ تھولے ڈینہاں باغ نہر دا پاٹی کھول ڈتا گیا۔ میوہ خان ہیڈ دے پل تے کھڑا تھی او
پاٹی کوں آپٹے پاسے آندا ہدا پیا ہا۔ پاٹی دھوڑ مٹی پتھریاں تے لکھاں کوں جی بھجدا آندا تھی۔
وت ہو لے پاٹی دی سطح اچھی تھیندی گئی۔ پاٹی نہر دیاں وکھیاں کوں بھریندا گیا جیویں کنواری
چھوہر کڈھے نوں چولے کوں گل وچ پاکے بھر ڈیندی ہے۔ پر میوہ خان کوں اینویں لگا جیویں
پاٹی اُتے کئی لاشاں تردیاں آندیاں ہووے۔

اچ نہر دے جھرنیاں وچ نہ موسیقی تھی تے نہ لولی۔

اوکوں ڈیوٹی تے آئے سولہاں ڈینہہ تھی گئے ہن دیگر داویلا تھی۔ پاٹی تے لاش تردی
اندی کی تھی۔ اولاش کوں ڈانگ پوڑھی تے اوکوں اکوں تے تھیل ڈٹس۔ او ولد پاٹی آٹھی کھٹی
وچ ول آیا تے ریڈ ولا کے پہرے گیا۔

ویلے دی ندی و ہندی رہی۔ پنجویں سالوں دے عرصہ میوہ وچ چوڑاں پندرھراں
لاشاں کوں ڈانگ نال اگوں تے شھیل چکا ہئی۔

ہاڑ دا مینہ ہئی۔ رات دے گئی یاراں باہراں ہوسن۔ ہک لاش ہیڈ تے آکے اڑ گئی۔
چوکیدار ڈانگ سنبھالی تے لاش کوں اگوں تے لوڑھ ڈتس۔ ڈو ترائے گھننے باد کجھ لوک موٹر
سائیکلاں تے اُنھاں پہنچے۔ اُنھاں ہیڈ دے چار چدھاروں نارچ ہالی۔ وِت اُنھاں میوہ خان
کوں جگایا ”نہروچ کوئی لاش تاں نہوی ڈٹھی۔“
”نہیں۔“

”توں کیرھلے ستا ہانویں۔“

”ایہو کوئی ڈو ترائے گھننے پہلے“ اوں آہٹی گھڑی تے نظر تھی۔

”جیکر کوئی لاش تردی ہوئی ڈ سبھی تاں نپ چھوڑیں۔ اسان تھولی دیر وچ واپس

ولدے ہی۔“

چویدار کوں ہک سوچ ہی جو او اُنھاں آدمیاں کوں ڈساڈیوے کہ ہک لاش ہیڈ کراس کر
چکی ہے۔ وِت کجھ سوچ کے چپ رہیا۔

میوہ خان ریڈیو تے گاؤں پٹھانڈا ہاڈ۔ نہہ لاث پلائی ہوسی۔ پائی دے جھرنے دی سُر
اچ خلل آیا۔ ریڈیو تے اوندے من بھاؤں گاؤں چلدا پیا ہئی۔ ”اے گاؤں منک ونجے وِت نہر دا
حال چینداں۔“ اوں ول وچ آکھیا۔ پراوں گاؤں دے باد ڈو جھاگاؤں وی ہوں چنگا ہئی۔ اینویں
بادوا لے گاؤں دی سوئے من تے اوں ریڈیو کوں کن کنوں نہ ہٹایا۔ جھیکو اچ خبراں دی ٹیں ٹاں ولا
ساز وچاؤں شروع تھیا تاں اووی آہٹی جھال کول اُنھیا تے نہر دو دید بھنوائس۔ ہک لاش آموندھی
تردی کھڑی ہئی۔ لاش جوان ڈ سیندی ہئی۔ میوہ ڈانگ چنی تے تھولی جھئی لاش کوں پوڑس۔ اوندے
ول وچ آیا لاش کوں اُپتر اکے ڈیکھے پر ول بغیر سوچے لاش کوں اگوں تے لوڑھ ڈتوس۔

ریڈیو تے خبراں منک گیاں ہن تے گاؤں شروع تھی گئے ہن۔ چوکیدار ریڈیو کوں

سینے تے رکھ کے کھنڈے تے رڑھ گیا۔

گفتاں قضا ہوسی میوے داغڈ حلیہ تے بھرا موٹر سائیکل کوں عمکیندے ہیڈ تے آئے۔

”بابا! بابا“ میوے دے پتر ہکل ماری

”خبر ہووے!“ پوہ پچھیا۔

”لالہ نہروچ لوڑھ گئے“

”نہیں! کیرھلے؟“

”پیشیں دیگر ویلے لاش اُنھوں لنگھی تاں نہیں؟“

پوہ کوں ولدی نہ ڈتی۔

ڈو جھے ڈ نہہ اُنھاں لاش لینے آ لے ہیڈ تے وچ پئی۔

بے سُنچاٹ

ڈاکٹر فرحت عباس

”ڈاڈا“

”ڈاڈا“

”نہ پتر“ ڈاڈا“

”یس گریڈ پا“ ڈاڈا“

”نہ پتر تریڈ پا نہ بس ڈاڈا“

”ڈاڈا“

واہ شاباش ہن پتہ لکھا جوتوں میڈ اپو تراہیں میں تریڈ پاڈاڈا۔

ڈاڈا بے پوترے دے اے کھیڈ ڈیکھ کراہیں شروع شروع وچ تاں ملک خدا لشک دی نوہ عظمیٰ جس چندی رہی۔ بھل جڈاں اوندے پتر یوسف دے سکولوں سچ تے آیا جو ہال اپنے ہم جماعتاں نال غلط زبان بلیندے تے سکول دے ڈسپن دا خیال نہیں رکھیدا تاں ول عظمیٰ کوں سوچاں تے دلیلاں آوٹ لگ گیاں۔

ہک دیگر ملک دلاور تھکا ترنا دفتر گھر ولیا تاں لہجوں عظمیٰ پوتھی سچی ڈینھوٹی بیٹھی ہی۔ کل آڈت دی چھٹی ہی۔ ملک دلاور معمول مطابق سوچ کراہیں آیا ہا جو ہال بچے تیار پٹھے ہون۔ ہا ہر سوس پھر سوس ٹکرا پائی دی ہا ہر کھاسوں۔ جس جیسوں اتے ہفتے ڈاکھیرا ہیوسوں۔ حالی جوان دا ہک پیر در سال دے اندروں اتے ڈو جھاپا ہروں ہاتے ذال چپ تھی۔ ”آپ کے پا

پامیرے بیٹے کی زبان خراب کر رہے ہیں۔ میں مزید برداشت نہیں کر سکتی۔ بس آج سے اس گھر میں صرف انگلش بولی جائے گی یا پھر ہم ماں بیٹا یہ گھر چھوڑ دیں گے۔ ذال دانر وار سن اتے موڈ ڈیکھ جوان سنگو کراہیں ٹی وی چینلیں دی کھیڈ وچ وچ لگیا۔ زبان دی ایہ سچ زخ ہن اوکوں وی کھادی ویندی ہی تے او ایندرا کئی حل دی کڈھن چاہندا ہا۔

ملک دلاور اسلام آباد سول سیکرٹریٹ وچ ڈپٹی سیکرٹری دے عہدے تے کم کریندا ہا۔ تے اوندے لہجوں اچاں ہک لمبی حیاتی تے کیرئیر ہا۔ اوندے نال دفتر وچ پاکستان دی ہر پولی پولٹ والے لوک ہن۔ اوسارے آپت وچ تاں انٹی مامو لی یاول اردو بولیندے ہن اتے اپنے ہالاں نال انگریزی یا انگریزی رلوڑ اردو آلاوٹ دی کوشت کریندے ہن۔ نوکراں اتے کیاں نال اے لوک انہاں دی مامو لی بلیندے ہن تے او لہجوں غلابی اردو وچ ولدی ڈیندے ہن۔

ملک دلاور داپو ملک خدا لشک ہک ریٹائرڈ بینک افسر ہا۔ جیندی ساری حیاتی سرائیکی وسیب وچ نوکری کریندی لنگھی ہی اوگز ریل بیچ سال کنوں پنشن تے پٹھا ہا۔ بھل کلاچ آ لے آلا گھر تے دیر نہ چھوڑیا ہس۔ بہاول پوری اوندے کیچے پردیس ہا۔

جے تو تریں دلاور دی مامو جیندی رہی تھک آباد رہیا۔ ماء دے مرٹ دے بعد ملک دلاور پوکوں ڈاڈا ہی مکر نال کلاچ آ لے توں اسلام آباد گھن آیا ہا۔ اپنے چاٹ تاں ملک دلاور پیو دی خدمت کرکراہیں دین تے دنیا ٹھہندا پیا ہا بھل شودے ملک خدا لشک کیچے اے بگڑاٹ پیا ہا۔ خدا لشک دی نوہ اوندے ہک کم سنگتی اتے گھائے یار راؤ خالد میو دی دھی ہی۔ راؤ خالد میو داپو ہوشیار پور دامہا جہا۔ او ہشتی تاں مردیں دم تک ڈوکوں ڈوند آکھ سکیا ہا بھل راؤ خالد میو لپڈی مٹھی تے سوہنی سرائیکی بولیندا ہا جو نال اٹھن ہن آ لے چھدے ہن جو سرائیکی وچ راؤ میو کیا مطلب؟ راؤ خالد میو سینٹاٹ کے انٹی سُنچاٹ این کرویندا ہا ”میں راؤ خالد میو پتر راؤ نکادین بہاول پوری میسر راؤ کرتار سنگھ ہشیار پوری۔ کہیں دی ماء دی ہجرت ہے جو میڈے سرائیکی تے بہاول پوری ہووٹ وچ شک کڈھ ڈکھاوے۔

ملک دلاور تے اوندی ذال شروع شروع وچ تاں آپت وچ سرائیکی ای بلیندے

ہن۔ بھل بزار دکاناں تے، کم سنگتیاں یا دل آغڑیاں گوانڈھیاں سامنے آپت وچ سرانیکی پولن
انہاں کوں چنگانہ لکھدا ہا۔ جیویں جو او اشناک شہری لوکاں وچ جانگی تے اٹ پڑھوون۔ گھروں
باہر او کوشت دی کرن ہاتاں آپت وچ اردو نہ ہن پول سکدے۔ گوگیاں ہاتاں آلی کار ہوں ہاں
نال گزراتاں کر گھنڈے ہن بھل انہاں والے احساس کمتری لا شعور وچ لہندا ویندا ہا۔

جڈاں عظمیٰ کوں امید واری تھی تاں انہاں فیصلہ کیا جو ”آج کنوں اسان آپت وچ
جگ آلی کار اردو انگریزی پلیسوں تے اپنے آوٹ آ لے ہال کوں گوگناہ بٹن ڈیسوں۔ گھر وچ دی
گئی وڈ وڈ پڑا ہووے ہاتاں مت ڈیوے ہا۔ عید مراد تے ماء پیو ملن ہائے لعنت ملامت آتے
سمجھاوٹ دی کوشت کریندے ہن۔ بھل باقی خیش قبیلہ تاں انہاں کوں شاباش دی ڈیندا ہائے
انہاں دی ریس وچ اپنے پالیں نال غلابی اردو وی الیندا ہا۔

پیو ڈیڈ ما، مانی بریڈ پائی واٹر آتے کتا ڈوگی کیا بٹیا اے ذال پے ڈوڈر کاں بٹ گئے
تے چار سال دلہنتر یوسف ملک جوزف بٹ گیا ہا۔

جڈاں ملک خدا بٹک زور زبردستی نال مہاجر بٹیا اسلام آباد دے سرکاری افسردی
سرکاری کوٹھی وچ دسایا گیا ہوں ڈ۔ منہ اوں ٹیلی ویژن تے خبر سنی جو اسلام آباد دی حکومت کوں
خش کرن، شہر کوں ٹھہراوٹ آتے باہر آلی دنیا کوں اپنے قبضے دے ثبوت ڈ کھاوٹ کیتے ڈائریکٹری
ڈی اے کامران خان لشاری صیب بہاول پور، دیرہ اسماعیل خان، دیرہ غازی خان آتے سندھ
وچوں کھجی دے وڈے وڈے وٹ پائریں سو دھیں کدھو اسرار غلام فرید خان دریشک چیئر مین ضلع
کونسل راجن پور دے سرکاری خرچے تے اسلام آباد منگوائے۔ اسلام آباد دیاں سرکاری پہاڑی
سڑکاں تے وڈے سرکاری بے ”دامن کوہ“ دے شاہی باغ وچ لوڈ تن۔ خبریں وچ اے وی ڈیا
گیا جو ایس ڈاڈھے اٹو کھڑے تے اوکھے کم تے حاتم طائی وزیر اعظم صیب کامران خان لشاری
کوں توڈاڈ اسراں دا انعام دی ڈتے۔

ڈوجھے پاسے اللہ دی قدرت ڈیکھو جو پیو دی خدمت دے صلے وچ ڈوجھے ڈ۔ منہ
حکومت ملک دلاور کوں وی ترقی ڈتے کراہیں اینڈیشنل سریکٹری بنا ڈتا۔ آتے گھر وچ پڑھوے دی

چاہ چھاٹ دودھ گئی۔

پڑھڑا ملک خدا بٹک کار، ٹی وی فریج آتے فون کوں تاں انہاں دے ویسی آتے مٹھی
آ لے نانواں نال بسڈ سکدا ہا بھل او مکھن کوں بیڑ مانی کوں بریڈ بھت کوں راکس آتے اسب کوں
ینگونہ آکھ سکدا ہا تے اوکوں اٹھی سچاں ملک خدا بٹک کنوں کے بی ملک بٹن دی منظور نہ ہا۔

مہینہ کھن تاں او اخبار رسالے آتے روہی ٹی وی نال آپ کوں وند لیندا رہیا۔ نہ ہان
واسطے ملک دلاور کوں جلدی ہوندی ہئی آتے رات آ لے ٹکرتے او کھلیا ہو یا ہوندا ہا یا دل جلدی نال
کہیں دعوت تے وچٹاں ہوندا ہا۔ آوٹ تے ڈت پیو پٹر لحظہ حال حوال کر گھنڈے ہن۔ ہولے
ہولے ملک خدا بٹک سگریٹ ماچس یا دل واک دے بہانے باہر بزار یا نیڑے پارک وچ وچٹن
شروع کیا۔ گھر وچ اوندا کون ہا۔ او پھر ڈ وپھر چاء دیاں دکاناں آ لے چھوکرے ریڑھی آ لے
پڑھڑے، ٹیکسی ڈرائیور یا دل آئندھ گوانڈھ دیاں کوٹھیاں آ لے نوکراں دی پوٹھواڑی یا ہند کو تے
اٹھی سرانیکی وچ گپ شپ کر ہاں ویلا کر آندا ہا۔

ہک ڈ۔ منہ چاء آ لے ہوٹل تے اوندی ڈ مولوی چھو ہراں نال دے اسلام تھی تے اوکوں
اپنے مدرسے گھن گئے۔ اتھاں نال جس ہی۔ وڈا مولوی باگی آتے ڈھیر سارے طالب علم راجن
پور آتے حاجی پور دے ہن۔ اتھاں تاں وٹ وٹ دیاں کاٹھیاں آتے وگھوکی دیاں چساں ہن۔
گوگناہا تاں ملک دلاور کوں پے گیا۔ کئی کئی پہر ہٹ کڑاک لگدی ہئی۔ وری ہوئی ماء پولی ولا چھہ
تے تلکن پے گئی۔ کافیاں ڈ وہڑے جانباڑ جوتی، شاکر آتے مخلص دے شعر۔ بس پڑھڑا ولا جوان
تھی گیا تے منہ تے رت وی ول آئیں۔ اتھاں بس ہک مسئلہ ہا جو مولوی نماز پڑھیندے ہن۔
حیدر اوعادی نہ ہا۔ او تاں بس اتنا مسلمان ہا جو عید نمازاں نہ چھوڑیندا ہا۔ جمعہ نماز سنگت پاروں
آتے باقی نمازاں روزے قسمت نال۔ مدرسے دی جس او وچا وٹ نہ چاہندا ہا۔ اوں تھن وی اچی
کر گھدی۔ سرتے ٹوپی وی رکھ گھدی تے مسواک وی سامنے آ لے گوندے وچ ٹب کھڑا ئیں۔

نماز کڈا ہیں پڑھ گئے تے کڈا ہیں کپڑے خراب ہووٹ دا بہانہ بنا میلے مہا ہوے ہا۔
نامہ گزرا دیا ہا۔ جڈاں مولوی صیب کوں پے لکھا جو پڑھوے دا پٹر ایڈیشنل سیکرٹری

ہے تاں نماز دی سختی وی ٹک گئی تے لنگر پائی وی ستر آوٹ لگ گیا۔ بس ہو پئے اپنے کہیں گئی یا غریب اپا پیپ دے سیکر ٹری صیب کنیں زکیے ہوئے سرکاری کم دی فرمائش ہووے ہا۔ ہک تاں اوں آپ ساری حیاتی فرمیش کیتی ہئی نہ منی ہئی ڈو جھاپڑ نال بٹائی چوکی وداہا۔ اوں مولوی کنوں پٹواوٹ وی پئے گیا اتے تھدی وی نہ ہس۔

ہک آڈت اگواڑ وچ چاء پیندیں ملک دلاور پچھیا ”ابا سیں سیٹے تساں لال سمیت آلے مدرسے ڈھوہ بندے پئے وے۔ تے مولوی تہاڈ ایا رے؟“

ہا پڑ یاری تاں ایڈا اکوڑھی کنیں بس لحظہ کپاہری وی تھی ویندی ہے تے نماز دیاں لکراں وی۔ کیوں کئی مسئلہ ہے کیا؟

”ابا سیں تساں اسلام آباد کوں نیوے چاندے۔ اے مدرسہ اچکل حکومت دی نظر وچ ہے۔ دہشت گرداں دا ڈاڈا بیٹا پئے۔“

”پڑ میگوں پہلے ڈو سوہا میگوں کیا پئے“

”ابا سیں تساں ہوں سادہ ہیوے۔ کلاچ والا تے اسلام آباد وچ فرق نیوے سمجھدے۔ اچ اووڈا مولوی تہاڈے پاروں میڈے کنیں ہک اتجھال کم چا آیا ہا جو کہیں کوں کن سو تھی ویندی تاں میڈی تاں نوکری گئی ہئی۔ عظمیٰ دے ہتھ دچوں چاء دا کوپ ڈھہ پیا تے جلدی نال پچھیس“ ہائے ہائے سیں ول کتو وے تاں ناں؟

”بھلے مانس میں کلاہاں۔ بس اوں کنیں جان چھڑوائی ہم۔“

”کیوں سیں؟“

”میں اوکوں آکھے جو میں کہیں خدا بشک کوں نہیں چاند۔ میڈا پونہ نمازاں پڑھدے نہ مولویاں نال یاریاں لیندے۔ اوکئی بیا ہوئی۔ توں غلط جاء تے غلط ریفرنس چاتے آگئیں۔“

”سیں جے ابا سیں نراض نہ تھیون میں وی ہک گال کراں؟“

پوچھتیں دیاں اکھیں چارتھیاں۔

ملک خدا بشک متھے توں گھر اگھ جلدی نال آلاواں

”نراض کیوں پڑ بھڑی گالھ ہے گھل تے کرو“

عظمیٰ لحظہ پئے ڈوڈھا تے دلا پوی ”سارے سیکٹر وچ مشہور ہے جو ملک دلاور داپو نوکراں تے کیاں نال اٹھدے ہا ہندے۔ لوک ساکوں خاندانی تے شریف نہیں کی تے بچ سمجھدن۔ ابا سیں ڈوڑھی ودھائی ودے رہندن۔ کپڑے بچی داوی خیال نہیں رکھیندے۔ ملک صاحب گلہ چھڑا تہاڈا نہیں میڈاوی تاں ہے جونہہ خیال نہیں رکھیندی۔ اساں تاں وسیب وچ مونہہ ڈ کھاوٹن جو گے وی نہیں ریہے۔“

”پڑ تساں چھتا نہ کروڈاچ توں باد میگوں گھروں ہا رہنہ ڈیکھسو“۔ اے آہیں ملک خدا بشک ٹھڈھی چاء دا کوپ ولد امیز تے رکھیا تے اٹھدیں ٹھڈا ساہ بھر تھوڈیں وچ آلاٹاں“ دلاوردی ہاء آپ تاں ٹرہ گئیں میگوں رولہ گئیں۔ ملک خدا بشک اپنے کمرے وچ وچ شہیت سم بیا جوکئی کوکروا جو نہ ہئی۔ اتے نوہہ پڑ پروموشن یورپی ملخاں وچ پوسٹنگ اتے نوں حکومتی نظام مطابق سیاسی ٹیک دیاں گالھیں کریندے ٹی وی لاؤنج وچ وچ پٹھے۔

اوں ڈیہ نہہ توں باد ملک خدا بشک اپنے کمرے توں نکلتن ہوں گھٹ کرڈتا۔ اکثر اوکوں ٹکر پائی اتے نزواٹ دا ویلہ وی بھل وندا ہا۔ جے اوٹکر پائی کیسے ڈانگ ٹیبل تے نہ آوے ہا تاں عظمیٰ آپ یاد نال نوکر دے ہتھ اندا حصہ اوندے کمرے وچ پٹھ ڈیندی ہئی۔ کئی کئی دفعہ تاں جیویں تھال ویندا ہا پے ٹیم ادنویں ول آندا ہا۔ بھل ملک دلاور روزرات دے ٹکر پائی کیسے ڈانگ ٹیبل تے ہا ہندیں عظمیٰ کنوں پچھدا ضرور ہا جو ”ابا جی دا کیا حال اے ٹکر کھاوٹن نہیں آئے؟“ کمرے وچ بھجو اڈیو ہا۔

سیں میگوں احساس کنیں کیا؟ ٹیم تے بھجو اڈیوی آں۔ ہٹن تاں کھاپی کراہیں سئے

پئے ہون۔“

ہک رات اس روز دے مکالمے دے باد ملک دلاور کوں کچھ پچھند اڈی عظمیٰ جلدی نال پوی ”سیں ٹکر کھا گھن۔ اوے اکبر دے گھروں وچ نہیں۔ نوں کوٹھی گھدی نہیں۔ اساں مبارخ ڈیون وی نہیں گئے۔“

ملک خدا لشک گودام وچ پئی او خاندانی پک ہئی، جیکو نہ تاں سنیا وچ سکیہ نہ پاتا
وچ سکیہ۔ چھنڈ کو تاں بھر دی اے جے نہ چھنڈ کو تاں مٹی نال مٹی تھیدی اے۔ پس ساگوں
کئی تھلیدے نہ پڑدے۔ بس محسوس کریدے۔

ملک خدا لشک بس پک کم کرٹ نہ بھلدا ہا جو ہر مہینے دی پہلی کون پینک وچوں پنشن
گھنٹ تے پک سر کا گھر چا آوٹ پتہ نہیں اوں سر کے وچ کیا ہوندا ہا۔ ایندی کہیں کون خبر نہ ہئی
تے نہ کہیں چھن دی کوشت کیتی ہئی۔

ہالاں کون کھڑ کھڑی عادت ہوندی اے۔ تے اتھے قدرتی تجسس توں مجبور ہر کی جہی
شے کون ہتھ مریدن۔ یوسف ملک دی سکولوں ول، مگر پاٹی، سکول داکم اتے چھیکو دی قاری صیب
کنوں قرآنی قاعدے دا پکیر کڈھ سدھا پڑا پڑے دے کمرے وچ بھجدا ہا۔ ول پڑا پڑے پوترے
دے خیمکارے پڑ سیندے من جواے گھر دے گستان نہیں۔ پڑا پڑا اوکوں نانی پڑھڑی دے بھلے،
گنجو لیلے درکھاں دی پڑ وئی، سیٹھل تے مول دے قصے اتے خواجہ صیب دیاں کافیاں سٹوئید ہاتے
پوتر پڑا پڑے کون بھٹی ڈبٹی لعل سار، اتے ہیری پوتر سٹوئید ہا۔ پوتر اتنی مراضی نال پڑا پڑے
دے سرے وچوں دال داغیں ٹانگریاں، لئی کا جو اتے نیجے کڈھ کڈھ کھاوے وی ہاتے
وچاوے وی ہا۔ قصے کہانیاں دیاں رنگیاں کتاباں رنگ آلیاں پنسلان، اتے رنگ بھرن آلیاں
کاپیاں کنوں تھکے ہا تاں ملک یوسف پڑا پڑے کون چودا نوٹ کیجے اوکوں ”گرینڈ پا“ آکھ چوٹھی پا
تے اکو بھجدا ہاتے پڑا پڑا پچھوں پچھوں۔ اکثر اوضہ کر پڑا پڑے نال گسوسم پوند ہاتے ولا چر کے
نوکر اوکوں اوندے نوٹیکے کمرے وچ وچ سکیدے من۔

جڈاں سکول دی رپورٹ تے ملک دلاور نے اوندی ذال دی چیخ رُخ تھئی۔ ملک
دلاور تاں کئی ولدی نہ پڑتی اتے بھم مار گیا۔ بھل عظمیٰ یوسف ملک دا پڑا پڑے دے کمرے وچ
وچن اتے کھپڈن بند کر پڑتا۔ اوں سیدہ شوک تے آکھیا جو پڑا پڑے پوترے دی ملاقات صرف ٹی
دی لاؤ وچ تھیسے اتے انگریزی یا اردو دے علاوہ کئی بولی نہ بولی ویسی۔ گستان ولا آباد تھی گیا۔
اگلے مہینے دی پہلی ترخ کون ملک دلاور دفتر کم وچ پڑا ہاڑ دھا پٹھا ہا۔ پی اے فون

تے ڈسایا جو نیشنل بینک وچوں فون ائے۔ ملک دلاور جھوکیا ”آکھو حالی صیب فارغ کا تھی گئے
باد فون کرن۔“

پی اے دلا فون ملایا آکھیس ”سبیں منجر صیب آبدن تہاڑے والد صاحب دی طبیعت
ہوں خراب ہے اچا چیت پہنچو۔ ملک دلاور داکم ساہ اتے تے پیا تے۔ اچا چیت بینک پنا۔ اوندا
پو منجر دے کمرے وچ لوور مریدا پٹھا ہا۔ کئی ہوش نہ ہس۔ کپڑیاں دی وی کئی سُدھ نہ ہس۔ ملک
دلاور پوکوں وڈے سرکاری ہسپتال داخل کر پڑا۔ وڈے سرکاری افسر دا پٹو ہا۔ وڈے وڈے
سرکاری اتے پرائیویٹ ڈاکٹراں دی ڈیاں مشیناں لائیاں۔ وڈے وڈے ٹسٹ کرایوئیں۔ انٹر
میٹ تے الٹی مٹی صلاح مشورے تھئے اوڑک آٹھویں ڈیمنہ اے آکھ کے چھٹی پڑے پڑا تو نہیں جو
ملک صاحب دامن لادوا اے۔ اے جے تو خیز جیسی ایندا جسم تاں کم کر لسی بھل دماغ تے شعور
کم نہ کر لسی۔ اے اپنے آپ کون بھل گئے۔ اینویں گزری دہائی بھل گئے اے انٹی سنجان بھل
گئے۔ اے من بے سنجان ہے۔ اے Demencha دامن لیس اے۔ جے تو خیز جیسی ایندا
ہالیں آلی کار خیال کرٹاں پوسی۔ کلبا کلبا خط نہ کرے ہوتاں اپنے آپ دا کئی زبانا نہ کرہا ہوے۔
ملک دلاور دا آخر پو ہا۔ گال وی ہر پاسے ٹل گئی ہئی۔ من پچھو کون سٹ دی نہ سکیدا
ہا۔ اوڑک گھر گھن وچ ولا ہوں پڑا کمرے وچ بند کر پڑا تے ڈونو کراں اوندی خدمت تے
سنبھال کیجے پابند کر پڑا گیا۔ گال آئی، کئی تھی گئی۔
گستان اونویں وسدا پئے۔

پک ڈیہ ملک دلاور دفتر وچن کیجے حالی گاڑی وچ نہ پٹھا ہا جو چوکیدار آن ڈسایا جو
وڈے ملک صاحب کل بھج دے گھر کا تھی۔ نوکراں کنوں کچھ پریتیت تھئی۔ بندے بھجائے گئے۔
تھاٹے تے ہسپتالاں داریکار ڈٹھا گیا۔ اوڑک نامعلوم اغوا کاراں دے خلاف پرچہ کٹ پولیس
ملک خدا لشک داناں مسنگ پرسن (Missing person) دی لسٹ وچ پانگ تھی گئی۔
ملک دلاور دی جنڈری بھوک وات ہئی۔ حالی اپنے دی بیماری اتے وچن دا پھٹ
اونویں ساوا ہاتے پک بک بک بک گیا۔ ملک یوسف راتیں چرکاں مار کے اٹھی ہا ہندا ہاتے

بسترے وچ منہ ڈیندا ہا۔ ڈاکداریں دے بورڈ پٹھے۔ آنت مرض دی سُنچاں اے تھی جوا کیوں مونجھ کھپیا کھادی ویندے۔ نفسیاتی تے دماغی مرضیں دے ڈاکدار علاج کریں۔

علاج تھیوٹ پئے گیا۔ ماں پیو ڈاکداریں دے حکم تے ہال کون اپنے نال سواون تے نال کھڈا وٹ پئے گئے۔ ماء پیو دے پیار تے ڈاکداریں دے علاج نال یوسف ملک زویا تھیدا گیا۔ ہک ڈنہہ پتر نال دعاغی تے نفسیاتی وارڈ وچ وڈے ڈاکدار دے کمرے وچ پٹھے ہن جو وارڈ نوکر ہک فائل آن کراہیں میز تے رکھئی تے آہدے۔

”سبیں اے مریض ولا بچ گئے۔“

ملک دلاوردی فائل تے دید پئی۔ اُتلے پنے تے ہک مجذوب دافوٹو ہی تے تلے سُنچاں این لکھی ہوئی ہئی۔ اٹھ سُنچاں ولا اٹھ سُنچاں سکندھ اٹھ سُنچاں۔

ملک دلاوردی فائل کھولی۔ اندر کہیں ہسٹری ہئی جوا اے اٹھ سُنچاں اللہ لوک دربار دے فقیریں تے مجاوریں دے آکھن مطابق گزریل چھی مہینے کون امام بری سرکاری ورہارتے رہندا ہا۔ نہ کہیں نال پلیند اہانہ سٹندا ہا۔ مرضی پودس ہاتاں کجھ کھاپی گھندا ہا۔ مرضی پودس ہاتاں کپڑے لہا سٹیندا ہا۔ اپنے مرضی دا آپ مالک ہا۔ ڈاڈا ہانچیا ہویا مجذوب ہا۔ مخلوق دعا کرویندہی تے مراد پیندی ہئی۔

ہک ڈنہہ قوال سائول موڑ مہار گاندے پٹھے ہن اکیوں ڈاڈا حال آیا۔ ڈاڈا ہا دھال کھنڈا س۔ اتے بے ہوش تھی تے ڈھہ پیا۔ ہوں ڈنہہ کون ہسپتال داخل ہے۔ کئی دفعہ بھنے۔ لوک اپڑ کراہیں واپس مچا گن۔ خطرناک مریض ہے۔ آپ تیں کئی وی ولی وارث نہیں تھیا۔“

”ڈاکدار صیب ایہو جے مریض واپس کیوں آندن۔“

ملک دلاوردی کھنڈا ڈاکدار صیب ولدی ڈتی ”اساں انہاں مریضاں دے سینے تے کنڈھ تے مریض دی سُنچاں ہسپتال داناں تے فون نمبر اکیر چھویندے ہیں۔ جہوا ڈہدے ساکواں فون کریندے۔ اساں چوا گھندے آں۔“

مجذوب دافوٹو ملک دلاوردے دماغ کھپیا کھڑا ہا۔ اکھیں سبیاں تھیوٹ لکھیاں۔ اوں جلدی نال ڈاکدار توں سکھایا۔ ذال دے موٹہ ہے دا آسرا کر پتر کون انکل لاموے قدر میں نال ہا ہر گھتا۔

اگلے ڈنہہ سویل دفتر ویندیں شاہراہ دستور دے پاسے نال ہال ایہو لینس کھڑی ڈیکھ پتہ نہیں کیوں اوندی پر یک لگ گئی۔ او اُٹھا اُٹھا ہا ہر گھتا۔ پولیس آلیاں کون جھنوک تے ہٹاؤں تے کیا ڈہدے ہک مجذوب ہک سکے سڑے کھچی دے وٹ کون گل لئی پیا ہا۔ ڈنہہ ہم ذات ہک ذات تھی تے امر تھی گئے ہن۔ اے ڈیکھ ملک دلاوردی ملک خدا شک سکندھ کلاچ والا ڈاکخانہ مبارخ پور ریاست بہاول پور مندریں تھوڑیں وسیں اکھیں اتے موئے پیریں نال ہاندا ہا ہنداپہہ گیا۔ شہیت اووی اٹھ سُنچاں تھی گیا ہا۔

عزیز..... شاید!

انجم لاشاری

چلتیوں، کیو سے تاں دلوں، کیو سے؟

”میکوں رووندی کچھ تے روپیہ

دم دلا سہ ڈس

لوکاں دی فطرت دیاں گالھیں

جگ دے کوڑن فریب دے قصے

سُن سُنو اتے کھینا۔

پراو خودی

لوکاں جیہاں بکنا“

”اللہ جانے نہ اس آئی؟“ (ولدا)

غزل

ممتاز عاصم

ساڈی ذات دی دسوں دپرے تے بے شول کھپیا
سیت اٹھی توں آپے مئے اڈی کشکول کھپیا
ککھا مول نی تھیون ڈیندا ساڈے کولوں ساکوں
چڈاں نیڑے کوئی نی ہوندا ہوندے کول کھپیا
موجھے ماندے تھیندوں چڈاں آن ستیندن یاداں
کچھ بھلیے ننگرپ دے قصے ڈیندے چول کھپیا
بھانویں بگل دا گہڑے ہے جیون بھانویں گوڑ حیاں
جگ دے شور ایچ ول دی نچدے پا رجھول کھپیا
مول نہ کہیں کول ڈوہ ایہہ ڈیوے نہ کہیں نال اُلا نچے
راتیں ڈینہاں آپ وجیندے بگل پئے دول کھپیا
آکھیا نہ ہک جگ دے صدے ہاں دے نال نہ لئے کر
ہن کیوں کھیوا تھیندی جیویں کچھ تاں پول کھپیا
حالی گندر سنبھال رکھیندے سارے عیب لکیندے
وقت بیا تاں آپ کھلیسی اپٹے پول کھپیا
عاصم یار غنیمت ساکوں ساتھ سہارا ایذا
سب دی سنگت آپو وائی ساڈا ڈھول کھپیا

غزل

ممتاز عاقم

شام توں پہلے گھر وِلن دا وعدہ بھل گے ہیں
 اُساں پیریں پندھ وچھا کے رستہ بھل گے ہیں
 کیا کیا اُساں یاد رکھوں ہا کیا کیا بھل گے ہیں
 قصہ آہدے آہدے آدھ وچ قصہ بھل گے ہیں
 اوکوں پریت وفا دی ساری رائد و سر گئی ہے
 اُساں پریم نگر دا یکا نقشہ بھل گے ہیں
 جینکوں پھولوں اوکوں اندرون درد و لہٹی پن
 جگ دے صدے ڈیکھ کے اپٹا ڈکھڑا بھل گئی ہیں
 رات کُہیز دی بُلک دے وچ اوڑک سم گئی ہے
 اُساں اکھیں صحن بلھاتے جاگا بھل گے ہیں
 جگ تے ساری گل حیاتی اینویں گزری ہے
 جیویں چنگے شعر دا ڈوجھا مصرعہ بھل گے ہیں
 ساکوں ساڈے وڈکیاں دے کرتے دی بھوم نی کوئی
 لگدے اپٹے پیو ڈاڈے دا شجرہ بھل گے ہیں
 تھوڑے دل دے پیسے سانول جھٹکاں نہ ڈے ساکوں
 بھل گے ہیں تیں نال الاتے بابا بھل گے ہیں
 ساکوں عاقم جے کر یاریں دلوں کڈھ چھوڑیے
 اُساں سنگت ساتھ دا سارا لیکھا بھل گے ہیں

غزل

جہانگیر مخلص

روح دی روہی زلی سادہ دا ستیج کیا ہاں توں بکودہ دے ہوکے نکلدے ریہے
 ڈکھ ڈیادردیاں گستان گلہیاں دے وچ ساڈے پیریں دے چھالے پچلدے ریہے
 ہر نویں تجھ دے سانجھے سرتے ریہے نال ولدے ریہے نال ڈھلدے ریہے
 اُساں یاریں کچاریں وی نجدے ریہے وانگ ڈیویں دے قبریں تے ہلدے ریہے
 ہر نویں شام پالی ہے یاری اُساں ہر نویں رات روہی گزاری اُساں
 سدھ نی کہیں گول وچ گول دی چھول وچ روز ویندے ریہے روز ولدے ریہے
 اُساں واہندیں وہیریں کوں دوسرے گئے سکھویں کن من جوتھی اُساں نسرے گئے
 اُساں سکران وچ پور چیندے ریہے صرف ہک رات وچ اُساں پچلدے ریہے
 پاکے پیریں دے وچ جھانجھراں ریت ویاں اُساں مُردے ریہے نال بھر دے ریہے
 اُن سونہیں سو جھلے ہم سفر تھی گئے اُن ڈٹھے قافلے نال چلدے ریہے
 اُساں اُن سونہیں سانوں دے صد میں کنوں دور تھی گئے ہیں ساول دے قد میں کنوں
 اُساں مخلص محبت دے پلکیں کنوں روز جھنڈ دے ریہے دل سنھلدے ریہے

غزل

جہانگیر خلص

اُداس موسم جتھوں دی ٹردن تے بھانویں جتے سفر کریندن
توٹیں نماشاں جتھاں لہاون او رات روہی بسر کریندن

گمان دے گندرے گوپے اندر بدن کوں ڈکھڑے لھیٹ سمن
سویل تھیوے تاں خاب اپنے اُبھر دے سجھ دی نذر کریندن

ایں سال کئی اتجھا کال پئے کاں دی اکھ جو نکستی تالہ آکھ پٹھے
ایں تسی دھرتی دے کنڈورائے پیتے نی کیوں گزر کریندن؟

کہیں ویرانی دے وٹن تے ٹنگی ہوئی لیر پگ پاند بوچھٹیں دے
اے اٹھی روہی رُلے روہیلے خبر نی کیوں خبر کریندن

اے موسیٰ دی کرپہ دی سہندن تریہہ دی سہندن تے جیندے راہندن
ویران ٹوبے دی من اُتے پہہ کے پاند پلکیں دے تر کریندن

اے لوک خلص خود اپنے رستے تے اپنے چھالے پلیندے رہ گن
ایہو جیہیں گالھے ہمیش رُلدن ، ہمیش رُلدیں سحر کریندن

غزل

عاقب قریشی

بھرانویں دے کہیں کھ ایج میڈا ناں کیوں نی چاتا کیا
میں ایں دھرتی دا واسی ہاں میکیوں کیوں نی سُجھاتا کیا
وطن دے جھی کروڑ انساناں دی پولی میڈی پولی
میڈی پولی کوں ایں دیس دی پولی کیوں نی چاتا کیا
میڈیاں فصلاں دا پائی میڈا پکھر تے میڈیاں ہنجوں
میڈے حصے دا ہک گھٹ دی میڈے ہک وچ نی پاتا کیا
میڈا حصہ کھتورن سانگے میکیوں ”ویر“ سڈیا گئے
میکیوں اپٹا بٹا تے کوئی تھورا نی لاتا کیا
ایں کچھ دھاڑو آتھن میڈی کنگدام دھرتی تے
میڈے وڈ کیاں دے رقبہ گئے میڈا کھاتے دا کھاتا کیا
حیاتی دے سکھ ویکے میں اپنے سینے سانھیئے من
میڈے سولاں دا کئی لحظہ میڈی ہنج ایج نی دھاتا کیا
جتھاں اسلام دے ناں تے لٹن دی ریت رہ گئی اے
اتھاں عاقب سٹواں شاعر میڈے جال ایج نی چاتا کیا

غزل

ثاقب قریشی

نہ اُو دِکین ، نہ کہیں توں دھارے ہکن
 ایں خطا اِچ وی لوک مارے ہکن
 کوئی اُنھاں دا وی ناں جھوٹے دریا
 اکھ دے رستے کنوں گزاریے ہکن
 دل نی مکرن ڈتے کتھائیں وڈکیاں
 لافواں ڈے ڈے تے سر نکاریے ہکن
 پکھی چھوٹے پیریں دا سہہ تے عذاب
 مسیں اڈراک تھیں تاں گاریے ہکن
 ساڈی چاندی سنوئیں کپاہ لٹ تے
 کھنکھیں کھنکھیں لہور اُساریے ہکن
 رات ہوں شخص دی ہے جیئں کیچے
 تپڈے نیئاں دے چندر اُبھاریے ہکن
 یاد رکھن دے ڈا دے دن ثاقب
 لوک دسریں نہ دساریے ہکن

غزل

منظر مسعود

بیاض دل اِچ میں کتھ بھاواں گرو لے زخوے سپالیاں اکھیں
 جو درتے درتے تے لیک پٹھاں مکو لے کھڑے ، ہنجالیاں اکھیں

اساں دو آؤ لوک ورٹے والو ، اُساڈے نادر وجود ڈیکھو
 پورے بوتے ، جھریٹے متک ، تروپیاں جہاں رنگالیاں اکھیں

نوا تے سر اٹھی وڈائی دے نی بُرج اُچے کڈاہیں ڈہدے
 ایہ سکے ٹوبھے ، تے اُجویاں جھوکاں دھواکے نقشے رُدھالیاں اکھیں

غریب سنگھویں دے ہال وکھرا سنگھار کرتے مدرسے ویندن
 کہنائیں دے بکھ نال دھوتے چہرے کہنائیں دیاں ڈکھ وچ اکھالیاں اکھیں

اُو واجھلوڑے دے وانگ سبھ کجھ کھنڈا پُنڈا تے پسلا تھیندے
 تے پچھے خاباں دے نال کے تیں مریدیاں راہندیاں بھنوالیاں اکھیں

ہمیشہ ہک ہے دے سائے رہ ہیو سے بس ہک اژاند رہ گئی
 اُساں کڈاہیں نہ مونیان اکھیں اُنھاں کڈاہیں نہ بھالیاں اکھیں

غزل

مظہر مسعود

دل ساڈا ہا اندر درویں دا انبار پرایا ہا
سیک اساکوں کھاندا رہ گئے پر انگار پرایا ہا

سانجھ وٹاواں دا وقت آیا تاں ساکوں معلوم تھیا
اساں محض دنگاری ہاسے کاروبار پرایا ہا

پڑھے پور اشاریں نال کناریں کوں روداد سٹائی
پڑی بے عیبی ہئی ساڈی پڑی دار پرایا ہا

تے ترساندیاں کوں سانوٹ کھل تے اتنا آکھی سہیا
مہڈے مونڈھیاں تے پاٹی دا سارا بار پرایا ہا

دل مسعود منہدا کائنی دل کوں کیویں سمجھاواں
او تیل ملک بگانی ہاوی او رُخسار پرایا ہا

غزل

شاہد ندیم بزدار

ساریاں چاندٹیاں راتاں جاہکوں سارے خواب دھندلوں
جنیں تے ساڈا ناں لکھیا ہا ' اوہو چہرہ گولوں

کٹھیاں چپ دا مچھل رکھیا ہا ' رکھ تے وسدے ہاسے
سانول "پیار صحیفے" دا آج ورقا ' ورقا پھولوں

کچھ تاں ڈینہہ دا آس پدھیس ' توڑے رات نہ ٹلسی!
بھانویں سکھٹیاں بچھ نکلتن دیاں کالھیں تاں پہہ چولوں

دور کٹھائیں ' گئی مُرلی دے ' چیتا بھوون لکھدے
سوچیں اندر دھندلا ' دھندلا بٹدے آن ہک اولوں

دل تاں آہدے ' "ریت محل" توں باہر نکل کے ڈیکھوں
پد ' ایہہ پیریں پچھاں ہوئیاں گنڈھیں کینویں کھولوں

اللہ جاٹے ! کہوی رت ایج بھاگ ندیم سولیں
روہی دے ہر توبھے اندر پٹھے سکاں گھولوں

غزل

شاہد ندیم بزدار

بگڑ بگڑا نواں پاوے کون
 زٹھے پیر مناوے کون
 مندریاں چھلے ، کنکھن بھلے
 پیریں گھنگھرو پاوے کون
 بیتاں کھوٹیاں ، کھوٹیاں من
 سنکٹاں توڑ نبھاوے کون
 دانا ڈھیر ، سیانا دانا
 دانے کون سمجھاوے کون
 آلی جیکر اونویں آسی
 راہویں دید زدهاوے کون
 رانجھن تھیدا جوگی ، جوگی
 کھیرے نال کھراوے کون
 درد ندیم گھٹاؤں سیتی
 بھوگئے ، بھوک بھلاوے کون

غزل

شاہد عالم شاہد

تیکوں خود توں دور کریاں تھی نی سکدا
 میں تے اپنیں غاب وچیاں تھی نی سکدا
 میڈیاں اکھیں روہی تھی بھین تیں نی ڈھیاں
 دل دی تیکوں حال سٹیاں تھی نی سکدا
 جنیں میڈے ہوئیں کوں ترہہ دے تمنے
 میں اوندی درساں چھیاں تھی نی سکدا
 میں تاں روہی جنگل تھل دی چپ دا عادی
 میں تے شہر دا شور سہیاں تھی نی سکدا
 ”اچھی“ سیں دی گھائی پوہڑ سوڑیاں بگیاں
 اُچ کوں ساہ کولوں کھڑلیاں تھی نی سکدا
 دل جنیں تے آوے جنیں توں گھولے تھینوے
 بھولی دل کوں میں ہلکیاں تھی نی سکدا
 جیڑھے شاہد میڈے ساہ دی سنگت تھی بھین
 اچھے باریں کوں بھل دیاں تھی نی سکدا

غزل

شاہد عالم شاہد

مینہ دا زم زم وُٹھے ہلدی روہی اُتے، مال چردا وڈے
 ساو لیس جم پیاں اسیجھا امرت ڈٹھے، مال چردا وڈے
 اُجڑے گوپے کوں، مٹی دے گھہکار، مہکار، وانگوں لگے
 بھرے ٹوہی دے چودھار ڈیکھوں چڈیں مال چردا وڈے
 اُج تال کترن دی خشبو تے جھر جی ہے پرے تھل تلک
 نین ساڈے مرادے کھڑن ڈیکھدے مال چردا وڈے
 کنکرن آلے دے گھائے شریاں تلے، رات بُردی پئی اے
 نال قے دے قے پیا جاگدے، مال چردا وڈے
 کوئی پاندھی ستاریں دیاں انگلیں پکڑ پندھ مکاؤں کوں ہے
 اوندیاں اکھیں دیوچ خاب ہن بس ایسے، مال چردا وڈے
 او تلک روہی آباد ہے، شاد ہے، جھوک توں جھوک تیں
 جے تلک ریت دا رنگ ساوا کھڑے، مال چردا وڈے
 بس حیاتی دی شاہد ایہا ریت ہے، بس ایہا جیت ہے
 چپ دی سازش دیوچ نل وڈن کھڑکدے، مال چردا وڈے

غزل

اکبر منظور مغل

ڈھول ول آیا ہے پاروں رات دا
 پاند بوجھن دا جھہاروں رات دا
 ڈینہہ کوں اُن پائی دا پٹاں کھاو بندے
 لحظہ کھن رل کے گزراو رات دا
 لوک لٹ گھندن چٹے ڈینہہ داسہا پک
 کون ہے پیٹیں دے واروں رات دا
 ساہیں پچھلے سال دی سیکل تے ہن
 ویرٹھ گئے پائی چدھاروں رات دا
 چندر رہندا ڈو قدم نہیں ہمقدم
 جھک کوں سیں کینویں قطاروں رات دا
 مچٹا دی اوڑک ہے، اوڈک تھی گئے
 چیت کر اوچھڑ نہ ماروں رات دا
 اتلا وی مخمور سنگدل تال نہیں
 آ ویسی عاروں دیاروں رات دا

غزل

غلام عباس سنی

میڈیاں غزلاں سُدا ہوئی
 اپنا چہرہ ڈیہدا ہوئی
 بس میکوں اتار نہیں آیا
 تپڑا وعدہ سچا ہوئی
 میکوں ویزہ کے سمن کیے
 ہن وی ہجو ڈردا ہوئی
 نال عقل دے دل دی ہاسی
 دل دے آکھے لگا ہوئی
 درتاں کھڑکے، دل نہیں دھڑکیا
 چھوڑ ہوا دا جھولا ہوئی
 ڈیکھ لاہوتی خبراں ڈیہدا
 وت ایں گھٹ کھن لاپا ہوئی
 چارے پاسوں مہل کھڑے ہن
 تیں خوشبو دا سوچیا ہوئی

لیڈیاں سوہیاں غزلاں آہدیں
 تپڑا ڈھولا کیٹھا ہوئی

جیکوں پار آہدیں او پارتاں نہیں
 او پار وی ہے اُردار وی ہے
 اتھاں تپڑا باغی مخلص وی
 جیندا لہجہ سچ کردار وی ہے
 او وسن ہے اُچوئے ہاکڑہ دا
 ساڈا پندھ وی ہے اتار وی ہے
 اتھاں نصرا اللہ خان ناصر نہیں
 ترخ دا پیرے دار وی ہے
 اتھاں ظفر لٹاری من موہٹا
 جیرھا لوٹیں دا کھڈکار وی ہے

میڈا سیں ساکوں تقسیم نہ کر
 میڈا سیں ساکوں تقسیم نہ کر

اتھاں عبدالباسط بھی ہے
 ساڈے وسے دا منٹھار وی
 ہک پولی ہے ہک رشتہ ہے
 ساڈا بکو ہار سنگھار وی ہے
 بکے ڈوہڑے نظماں غزلاں وی
 بکو مٹیاں دی گھبکار وی ہے
 اساں تخت لہور دے قیدی ہیں
 ساڈی ہکا اے تکرار وی ہے

میڈا سیں ساکوں تقسیم نہ کر
 میڈا سیں ساکوں تقسیم نہ کر

اُتھاں خاب وی من اظہار وی ہے
 اُتھاں عاشق خان بزدار وی ہے
 اُتھاں سوکڑی طارق تابش من
 اُتھاں اشو دی مہکار وی ہے
 اُتھاں تھل دی سانجھ سوڑی ہے
 اُتھاں مٹھوی مونجھ ملہار وی ہے
 ساڈے وٹ تے کھسی شاخے من
 توٹے ہک دریا وچکار وی ہے
 اُتھاں روح دا خالص رشتہ ہے
 اُتھاں خواجے دا دربار وی ہے
 اساں تہڈی سوچ دے باغی ہیں
 تو ہن اے ظلم عظیم نہ کر

میڈا سیں ساکوں تقسیم نہ کر
 میڈا سیں ساکوں تقسیم نہ کر

ڈوہڑے

عبدالرشید اشتر

ساڈا بخت تے بھاک سہاپ سہو ساڈی تانگھ تے تلخی تک تو نہیں
 ہائیں دور جتی ساکوں سدھ کاٹنی نزدیک ساڈی شہرک توں نہیں
 اساں بے پوئے اساں اچھو گئے اساں سرنگے ساڈی پگ توں نہیں
 اساں اشتر زل گئے لوکیں دا ہس جیون ہودن جگ توں نہیں

لکھ حمد آتے لکھ شکر ادا ساڈی لُج اُج دا لچپال پچھے
 اینویں سدھ دریا کوں بخت لگے، کینویں لوہ بھٹے مال پچھے
 شالا سکھ ماٹیں مت سیں سکھ دا ساڈا ڈکھ تفصیل دے نال پچھے
 ساڈی اشتر بکھتس لہہ گئی ہے ساڈا سیں بن تے ساڈا حال پچھے

تہڈی سک دے نال اساں جیئیں ڈنہہ تہڈے شہر اچ پہلا پیر رکھے
 ساڈے پیر رکھن دے بعد ولا چا دنیا دکھرا ویر رکھے
 ہر ویر دے وہم وی اپٹے ہن ہر وہم نے ویر وھیر رکھے
 اساں اشتر کہیں دا کیا آکھوں کہیں تھولے تے کہیں ڈھیر رکھے

ڈوہڑے

پنل خاں جتوئی

اساں ڈینہہ نہیں گالنے آہٹے وچ دُچ چوک پھولیسوں اڈ ویسوں
کچھ پکھو ویسوں پڑ ساخے ہن پر لکھن نہ ڈیسوں اڈ ویسوں
گل پون گاریاں گھنڈیں جچ چوگاں پیسوں اڈ ویسوں
اساں پنل چریں پولیس کوں بن نال رلیسوں اڈ ویسوں

راہ ڈیکھ کے رووٹ پئے کیا ہیں اجاں روہ نہیں آئے اجاں تھل نہیں آئے
اجاں ڈینہہ ہے غم دی شام نہیں آئی اجاں ساگ دی نوک تے گل نہیں آئے
اجاں پل نہیں آیا پتیں دا اجاں قول تپڈے دے کل نہیں آئے
کوئی پنل کہیں دا کھڑے نہ جیڑھے کھڑیے ہن او دل نہیں آئے

تپڈے راہیں راہ دی کھڑیے گئے کوئی رُل گئے کوئی راہ گھن گئے
جتھ ہر کوئی ہر شے ہار ویندے او موہری تھے اوں جاہ گھن گئے
کوئی غم نہیں سمجھ دی سو جھل تیں کوئی کالی رات سیاہ گھن گئے
پاسے پنل او پرے شہر دے وچ کوئی دل چاہئے کوئی ساہ گھن گئے

سرائیکی خطے وچ پرنٹ میڈیا ترقی آتے مسائل

خالد اقبال

سرائیکی خطے وچ الیکٹرانک آتے پرنٹ میڈیا دی مکھ ڈکھائی من دی گاہہ ہے۔
الیکٹرانک میڈیا وچ ریڈیو پاکستان ملتان، بہاولپور تے ڈیرہ اسماعیل خان 1970ء توں اپنی
نشریات دا آغاز کریندے رہیں..... جاں جو سرائیکی روزنامہ ”جھوک“ خان پور ملتان 11 جون
1990ء کنوں چھپن لگے روزنامہ ”سُجاک“ ملتان 1994ء توں 1995ء تک محمد ارہنے
تے دل بندھی گئے۔

ایں کنوں پہلے مختلف اردو روزنامیاں وچ (سرائیکی صفحے/ایڈیشن) وغیرہ محمد ارے رہ گئیں جینویں
جو روزنامہ آفتاب ملتان ایں سرائیکی صفحے/ایڈیشن دے مرتب: تاج الملوک (عامر نعیم) تے
معاون مرتب سجاد حیدر پرویز، شہر یار ناصر (امیر بخش پرہاڑ) ہن۔ 1983ء وچ عباس ملک
ہوراں وی اینکوں ترتیب ڈیندے رہ گئیں۔ روزنامہ امروز ملتان/لاہوری ادبی اشاعت وچ ”
روہی روپ“ دے ناں نال سرائیکی لکھتاں محمد یار رہیاں۔ جیندی ترتیب تہذیب مظہر عارف
مسح اللہ جامپوری کریندے رہیے۔ ایں طرحاں دے سرائیکی ادبی صفحات روزنامہ ”انقلاب“
کراچی (رحیم طلب) روزنامہ ”پارس“ بہاولپور ادارت: اکرم ناصر روزنامہ ”تکمیل پاکستان“ خانپور
ترتیب و تہذیب: اشفاق بخاری حبیب اللہ خیال۔ روزنامہ ”دستور“ بہاولپور روزنامہ ”رہبر“
بہاولپور روزنامہ ”ستلج“ بہاولپور روزنامہ ”قومی آواز“ ملتان 1988ء تا 1989ء وچ سرائیکی
لوک ورثہ دے ناں نال سرائیکی ادبی صفحہ چھپا رہیا۔ جینکوں رفعت عباس تے رحیم طلب ترتیب
ڈیندے رہیے۔ روزنامہ ”نوائے وقت“ نے بعد وچ صحافتی ضرورتاں دے پیش نظر ہفتہ وار صفحہ
”روہی رنگ“ چھاپیا۔ سن 2000ء کنوں سرائیکی قومیتی شعور دی ودھدی ہوئی تحریک سانگے
روزنامہ خبریں جنگ پاکستان تے اوصاف نے وی رنگین صفحات سرائیکی ادب، تہذیب، ثقافت
دے ناں نال چھاپن شروع کڑوتے تے ایں بھاگے وچ صابر چشتی، غضنفر عباس، محبوب تابش

احمد رضوان رازش لیاقت پوری دیاں کوششاں کاوشاں قابل تعریف ہن۔ ایں طرحاں دے ادبی تہذیبی ثقافتی صفحات دی وجہ نال سرائیکی تخلیق کاراں فنون لطیفہ نال تعلق رکھن والے لوکاں کوں فن نوے اظہار دے مواقع ملین۔ اُردو اخبارات جہاں نے سرائیکی خطے دے تہذیبی سماجی سیاسی ثقافتی تے ادبی تناظر دے حوالے نال خلق خدا دے مسائل پارے لکھیں اور چھاپے عوامی سطح اُتے انہاں اخبارات دی پڑھت وچ وادھا تھے 1997ء کوں روزنامہ خبریں نے ”ملتان“ کوں اپنی اشاعت شروع کیتی۔ 2002ء وچ روزنامہ ”اوصاف“ تے ”روزنامہ ایکسپریس“ تے اوندے بعد روزنامہ ”جنگ“ نے اپنی اشاعت دامنڈھ بدھیا۔ پر روزنامہ ”خبریں“ دی سرائیکی خطے دے مسائل کوں موثر انداز نال بیان کرن پاروں زیادہ اپنا نیت ملی ہے تے ہن تائیں جنوبی پنجاب دے وڈے روزنامے دے طور تے چھپا اپنے۔

سرائیکی پرنٹ میڈیا دی اسرگی وچ ہفت روزہ اخبارات نے وی اپنا بھانگا پاتے۔ انہاں ہفت روزیاں وچ ”جاگ“ احمد پور شرقیہ سرائیکی آواز خان پور۔ سرائیکی وسیب بہاولپور۔ اردو ہفت روزے جہاں وچ سرائیکی صفحات دی جڑت ہی انہاں وچوں ہفت روزہ ”الاستاد“ خان پور ہفت روزہ ”الشمس“ ملتان، ”الہام“ بہاولپور، ”انصاف“ بہاولپور، ”تھل ٹائمز“ بھکر، ”جلوس مظفر گڑھ“ شان وطن، ”رحیم یار خان“ صدائے عوام، ”خانپور“ صدائے محمد، ”خانپور“ کلیم ملتان، ”ندائے سیال کوٹ“ نوائے احمد پور شرقیہ یارو۔ احمد پور شرقیہ اُتے پئے بہوں سارے شہراں وچوں ایہو سنویں ہفت روزہ اخبار چھپدے ہین۔ کجھ مالی حالت پتلی ہوون پاروں بندھی گئیں۔ اے ہفت روزہ اخبار سرائیکی صحافت دے موہری ستارے ہن جہاں بہوں سارے لکھاریاں، تخلیق کاراں، شاعراں کوں نمایاں کیتے انہاں دی حوصلہ افزائی تھی۔ جڈاں تک معلومات دے ذرائع محدود ہن تاں اے ہفت روزہ اخبار غنیمت ہوندے ہن۔

سرائیکی ماہنامے جہاں وچوں ”اوتا“ ڈیرہ غازی خان۔ ”پرلت“ بہاولپور۔ ”پنگھ“ جام پور۔ ”تاگھ“ ڈیرہ غازی خان۔ ”تولیش“ ڈیرہ غازی خان۔ ”عصائے کلیم“ مٹھن کوٹ۔ سرائیکی ادب ملتان۔ ”سمل“ احمد پور شرقیہ۔ ”سنگھار“ ڈیرہ غازی خان (مانہ احمدی)۔ ”سنہیڑا“ بہاولپور۔ ”سوجھلا“ رحیم یار خان۔ ”فرید رنگ“ ڈیرہ غازی خان۔ ”معاشرہ“ بہاولپور۔ ”ملت“ ڈیرہ غازی خان۔ ”وسیب“ ڈیرہ

غازی خان اُتے ایہوں سنویں پئے بہوں سارے شہراں توں ادبی ماہنامے سرائیکی صحافت خاص طور تے ادبی ٹور کوں نکھا کر بندے رہین۔ کجھ ماہنامے چھپدے تے بندھ جیتدے رہین تے کجھ اجاں تائیں اپنا قابل تحسین کردار ادا کر بندے ہین۔ جاری راہون والیاں ادبی ماہنامیاں سرائیکی ادب دے ستمل وچ خاطر خواہ اضافہ کیتے۔ انہاں ادبی شماریاں وچوں کجھ نے مجلے (Periodicals) دی شکل اختیار کیتی یعنی مخصوص وقفے توں بعد دت ڈکھائی ڈتی جینویں ”سبحان“ اسلام آباد۔ جیون جوگ ملتان۔ ”سہ ماہی“ سرائیکی بہاولپور۔ انہاں جگلیاں راہیں سرائیکی ادبی تحریک وچ نواں ادبی مواد اُتے نویں رجحانات سامنے آئیں۔

سہ ماہی و ششماہی تے سالانہ ادبی رسالے جرائد وچوں سہ ماہی سرائیکی۔ بہاولپور، ”سبحان“ اسلام آباد۔ ”بانگ“ بہاولپور۔ ”پڑچول“ میانولی۔ ”پیت پریت“ لیہ۔ ”روہی رنگ“ خانپور۔ ”سچا“ کراچی۔ ”سدھ سار“ کراچی، ”سُرت“ لیہ۔ ”سنداری“ ڈیرہ غازی خان۔ ”سنہیڑا“ احمد پور شرقیہ۔ ”سنہیڑا“ بہاولپور۔ ”سنہیڑا“ کوٹ قیصرانی۔ ”سوجھلا بھٹہ واہن۔ ”سوجھاں“ رسول پور۔ ”گلستہ“ سرائیکی ڈیرہ غازی خان۔ ”محرم راز“ خانپور۔ ”وسیب“ احمد پور شرقیہ۔ ”مجلہ سویل“ بہاولپور۔ ”وسوں ویڑھے“ ڈیرہ غازی خان۔ جیون جوگ ملتان۔ جیویں ہفت روزہ اخبار ماہنامے ادبی مواد چھاپ کر انہیں اپنا بھانگا پیندے رہ گئیں انویں ای سہ ماہی اُتے ششماہی اُتے سالانہ سرائیکی ادب کوں ترقی پذیر بناون وچ اپنا کردار ادا کر بندے ہین۔ بھانویں جو انہاں شماریاں کوں پڑھن والا مخصوص طبقہ ہے پر انہاں شماریاں سرائیکی ادب اُتے سماج وچ تبدیلی دی لہر کوں متعارف ضرور کرائے۔

سرائیکی خطے وچ سرائیکی صحافت اجاں تائیں مضبوط بنیاداں اُتے ترقی نہیں کر سکی۔ روزنامیاں وچ ”جھوک“ اُتے ”سچاک“ تے کجھ بے اخبارات مواد اُتے معیار دے اعتبار نال اپنی حیثیت مستحکم نی کر سکے۔ ایندی اہم وجہ کمزور معاشی پہلو ہے۔ اتے بے اخباری صحافت دے نت نویں وسائل دستیاب نہ ہون ہے۔ اخباری صحافت صنعت دادرج اختیار کر گئی ہے۔ گھٹ تعداد اخبار چھاپن خبری مواد لے آؤٹ (منہ متھا) دی خوبصورتی دا ناں ہوون دے نال نال اشتہارات دی عدم دستیابی پاروں سرائیکی خطے وچ صحافت کمزور رہ گئی ہے۔ شروع شروع وچ

سرائیکی اخبارات دے رنگین صفحات ہوندے ہن جیندی وجہ نال اخبارات وچ تھوڑی بہوں کشش پیدا تھئی مگر بعد وچ اوہو وسائل دی کمی پڑھن والیاں دی حوصلہ افزائی نہ تھیون نال مسائل آتے مشکلات سامنے آندیاں رھیاں۔ روزنامہ 'خبریں' دے رنگین صفحے 'سیب سنگ' نے سرائیکی قاری کول اپنے مواد پیش کش، انٹرویوز، مباحث، ادبی ثقافتی مکالمے راہیں ضرور متوجہ کیتا۔ ایندے مقابلے وچ سرائیکی صحافت، کمرشل جرنلزم جینویں جو 'اخبار جہاں'، 'فیلی میگزین'، 'اخبار خواتین' دے مقابلے وچ ناناواں ناناواں ہفتہ وار، مہینہ وار میگزین چھاپ گئی ہے۔ کوئی مضبوط نیٹ ورک نہ ہون پاروں اکاؤنٹ میگزین اپنی جاء نی بنا سکے۔

سرائیکی صحافت دے درپیش مسائل وچوں ابلاغ دا ہک وڈا مسئلہ اپنی زبان نال بھوت دا ہے۔ جیندے وچ مضبوطی اجاں تک نی آئی۔ کیوں جو سرائیکی زبان ابتدائی پرائمری تے کالج سطح تک نی پچی۔ سرائیکی صحافت دے زیادہ ترقی نہ کرن دی ہک وجہ اخبار رسالہ میگزین خرید کے نہ پڑھن دی عادت ہے۔ ایہا وجہ یعنی مالی وسائل دی کمی سرائیکی صحافت دی حوصلہ شکنی دا سبب ہے ڈو جھ حکومتی سطح یا وڈے تجارتی ادارے اشتہارات دی تقسیم وچ وڈے وڈے اخبارات کول زیادہ اہمیت ڈیندن۔ آئے ڈہہ اخباری کاغذ دی ودھدی ہوئی قیمت تے پرٹنگ دے ودھدے اخراجات دی سرائیکی صحافت دے فروغ وچ رکاوٹ دی وجہ ہن۔ جینویں جو ہر اخبار دا اپنا حلقہ اثر آتے آوندے اپنے قارئین ہوندن۔ آتے اخبار اپنے پسندیدہ لوکاں، انجمنیں، اداریاں دی دلچسپی دیاں خبراں، اطلاعات کول بروقت چھپیندے سرائیکی خطے دی صحافت دا ایہہ پہلو وی بہوں کمزور ہے جو او اپنے حلقہ اثر دے قارئین کول بروقت اطلاعات نی ڈے سگی۔ سرائیکی صحافت تقلیدی روش پاروں دی قاری توجہ نی حاصل کر سگی۔ ہر اخبار دا اپنا تہذیبی، ثقافتی، سماجی مزاج ہوندے سرائیکی صحافت ایں مزاج کوسا منے گھن آون دی کامیاب نی رہی۔ سرائیکی صحافت بہوں ساریاں مشکلات، وسائل نہ ہون دے باوجود ہک مقصد اتے مشن ہے۔ سرائیکی صحافت دا مستقبل روشن ہے۔ سرائیکی صحافت اپنے قاری کارکن صحافیاں کول جذبہ تے نویں سوچ دا تقاضا کریندی ہے۔